

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

OSMANLI İSTANBUL'UNDA ÇOCUK EĞİTİMİNE YAKLAŞIMLAR
1860-1914

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sakine Berat ALTINTAŞ

ŞUBAT - 2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

OSMANLI İSTANBUL'UNDA ÇOCUK EĞİTİMİNE YAKLAŞIMLAR
1860-1914

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sakine Berat ALTINTAŞ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ

ŞUBAT - 2024

TRABZON

ONAY

Sakine Berat ALTINTAŞ tarafından hazırlanan “Osmanlı İstanbul’unda Çocuk Eğitime Yaklaşımlar 1860-1914” adlı bu Çalışma 11.03.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Cem DOĞAN	Üye	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sakine Berat ALTINTAŞ

12.02.2024

ÖNSÖZ

Çalışmanın konusu, 19. yüzyıl çocuk eğitimine yönelik anlayışlarının süreli yayınlara nasıl yansıdığıdır. Çalışma “Modern Dönem Eğitim Anlayışı” ve “Değişen İstanbul’da Çocuk Eğitim Anlayışı” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde modern bireylerin oluşturulmasında etkili olan nedenler ve onlardan beklentiler irdelenmiştir. İkinci bölümde ise modern çocuk yetiştirme anlayışları, değişim yüzyılıının canlı tanıklarının gözlemleri ve düşünceleri merkezinde ele alınmıştır.

122K416 nolu proje kapsamında gerçekleştirilen bu çalışmaya yönelik desteklediklerinden dolayı TÜBİTAK’a teşekkür ederim. Çalışmamın her aşamasında derin bilgi birikimi ve tecrübesiyle beni destekleyen ve cesaretlendiren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ ile çalışmak benim için bir onurdu. Ayrıca Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA’ya katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Şubat, 2024

Sakine Berat ALTINTAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MODERN DÖNEMDE ÇOCUK EĞİTİMİ	6-14
1.1. Eğitimli Çocuk Eğitimli Nesil.....	6
1.2. Çocuklara Yönelik Modern Ahlak Eğitimi	9
1.3. Mekteplerin Mesleki ve Teknik Eğitime Yönelik Faaliyetleri.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI İSTANBUL’UNDA ÇOCUK EĞİTİM ANLAYIŞINA YAKLAŞIMLAR	15-48
2.1. Kadınlara Biçilmiş Kaftan: Annelik!	15
2.2. Çocuk Bakımında Geleneksel Yöntemlere Eleştirel Yaklaşımlar	26
2.3. Özel Çocukların Eğitimi	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEĞİŞEN İSTANBUL’DA ÇOCUK EĞİTİMİNDE YÖNTEM VE TERCİHLER.....	49-75
3.1. Oyun - Oyuncakların Çocuk Eğitimindeki Yeri	49
3.2. Modern Çocuk Anlayışına Yönelik Yayınlar.....	56
3.3. Terbiyenin Temel Taşı: Korku.....	64
3.3.1. Aile Eğitiminde Korku!	64
3.3.2. Mektep Eğitiminde Korku!	70

SONUÇ ve ÖNERİLER.....	76
KAYNAKÇA	80
EKLER.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	102

ÖZET

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda modernleşmek adına yoğun bir çaba göstermiştir. Modern bir devlet için çağdaş bir eğitimin şart olduğunun anlaşılması, donanımlı ve kültürlü bireyler yetiştirilmesini temel hedef haline getirmiştir. Böylece doğumdan itibaren söz konusu olan temel bakım da dâhil olmak üzere çocukların modern usullerle eğitilmesine yönelik bazı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Dönemin entelektüelleri, kimi durumlarda bütünüyle bazen de kısmî açıdan takip ettikleri Avrupaî usulleri, özellikle basılı yayınlar vasıtasıyla kamuoyuna aktarmaya çalışmışlardır. Çocuklar kadar anne ve babalarının da modern kimlik kazanmaları önemsenmiş ve bu doğrultuda onlara süreli yayınlar yardımcı olmuştur. Özellikle kadınların modern anne figürünü benimsemeleri ve bu sayede hedeflenen modern nesillerin daha hızlı ve kolay yolla yetiştirilmesi sağlanmak istenmiştir. Çocuk bakımında kullanılan araçlardan, okuyacakları yayınlara, tüketecekleri besinlere, oynayacakları oyun ve oyuncaklara kadar pek çok alanda çocuk ve ebeveynin tercihleri, bilimsel verilerle modern bir anlayışa ve Avrupai ürünlere kaydırılmaya çalışılmıştır. Elbette bu süreçte, Avrupaî tarzda eğitim usullerine karşıt anlayışlar da olmuştur. Her iki anlayışı, belli yönleriyle birleştirenler de dikkate alındığında 19. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle İstanbul merkezli olarak çocuk eğitime yönelik farklı yaklaşımların bir arada var olduğu görülebilmektedir. Dönemin okur-yazar kesimi, özellikle süreli yayınlar vasıtasıyla hedef kitle olarak seçtikleri aileleri, bilhassa da anneleri bu anlayışlar çerçevesinde yönlendirmeye çalışmışlardır. İstanbul merkezli yayımlanan süreli yayınların temel alındığı bu çalışmada, 19. yüzyılın ortalarından itibaren modern anlayışlar çerçevesinde çocuklarını yetiştirenlerle geleneksel yaklaşımları sürdürmeyi daha doğru bulan ve her iki anlayışın belli yönlerini birleştiren kesimin birlikte iç içe yaşadıkları, zamanla birbirlerini etkiledikleri ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Çocuk, Eğitim, Modernleşme, Ebeveyn

ABSTRACT

The Ottoman Empire made an intense effort to modernise in the 19th century. The realisation that a modern education was essential for a modern state made raising well-equipped and cultured individuals the main goal. Thus, some understandings emerged for the education of children with modern methods, including basic care from birth. The intellectuals of the period tried to convey the European methods, which they followed in whole or in part, to the public, especially through printed publications. As much as children, it was also important for their parents to acquire a modern identity and periodicals helped them in this direction. In particular, women were encouraged to adopt the modern mother figure in order to raise the targeted modern generations in a faster and easier way. From the tools used in childcare to the publications they would read, the food they would consume, the games and toys they would play, the preferences of children and parents in many areas were tried to be shifted to a modern understanding and European products with scientific data. Of course, in this process, there were also approaches that were opposed to European-style education methods. Considering those who combined both understandings with certain aspects, it can be seen that different approaches to child education, especially centred in Istanbul, have coexisted since the mid-19th century. The literate society of the period, especially through periodicals, tried to guide families, especially mothers, whom they chose as their target audience, within the framework of these approaches. In this study, which is based on periodicals published in Istanbul, it is argued that as of the mid-19th century, those who raised their children within the framework of modern approaches and those who found it more appropriate to maintain traditional approaches and combined certain aspects of both approaches lived together and influenced each other over time.

Keywords: Ottoman Empire, Child, Education, Modernisation, Parent

KISALTMALAR LİSTESİ

a. g. e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale

GİRİŞ

19. yüzyılın bebek ve çocukları, Batı merkezli bir toplum inşa edilmesi için modern bireyler olarak devlet ve dönemin aydınlarının hedef kitlesi haline gelmiştir. 1800'li yılların çocukları, ebeveynlerinin toplumdaki rolleri, tercihleri ve sosyal yaşamları doğrultusunda klasik dönemin çocuklarından farklı şekillerde yetiştirilmeye çalışılmıştır. Modern ve bilimsel bilgi ışığında çocuklarını eğitmeyi hedefleyen ve buna inanan ebeveyn, ihtiyaç duydukları bilgileri dönemin süreli yayınlarını ve kitaplarını okuyarak elde etmeye çalışmışlardır. O yıllarda anne-babanın takip ettiği basılı yayınlardaki bilgi, yöntem ve araçları ne ölçüde kullandıklarını kesin olarak bilmek mümkün değildir. Ancak bebek ve çocukların yetiştirilmesi adına dönemin ebeveynini yönlendirmeyi hedefleyen anlayışların tespiti olasıdır. Bu bağlamda devletin, toplumun, aydınların, ebeveynin hatta çocukların eğitime yönelik anlayış ve tepkilerini değerlendirmek 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin eğitim ve sosyal tarihi açısından önem arz etmektedir.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde genellikle Osmanlı eğitim kurumlarının modernleşmesi, süreli yayınlarla birlikte çeşitli kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. Çalışmalarda kullanılan süreli yayınlar sayı olarak sınırlı tutulmuş ve sadece bir veya birkaç farklı gazete/ mecmua kullanılmış ya da dönemin bazı entelektüel isimlerinin düşünceleri üzerinden Osmanlı eğitiminin modernleşmesine yönelik fıkırsel tartışmalar incelenmiştir. Osmanlı aile yapısı, çocuk eğitimi, çocukların aile içi ve ahlaki eğitimleri gibi konular da çalışmalarda ele alınmış olup kullanılan kaynaklar veya incelenen dönem oldukça sınırlandırılmıştır. Bu çalışmalar genel itibarıyla modern eğitime yönelik gelişmeleri ele alırken geleneksel unsurları öne çıkararak kendi değerlerini korumak isteyen modern eğitim anlayışına karşı çıkan kesimin var olup olmadığı hususunu eksik bırakmışlardır. Bu çalışma, literatürde eksik bırakılan aile içi ve kurumsal eğitimin modernleşmesine yönelik anlayışların birlikte değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca modernleşme sürecinin tam olarak değerlendirilebilmesi adına yaklaşık yarım yüzyıllık bir zaman diliminde çocuklara hitap eden süreli yayınların büyük bir kısmı incelenmiştir. *Arkadaş* (1876), *Çocuklara Mahsus Gazete* (1869-1908) ve *Talebe Defteri* (1913-1918) gibi çocuklara yönelik süreli yayınlardan sıkça yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895-1906), *Demet* (1908), *Mehasin* (1908-1909) ve *Şehbal* (1909-1914) gibi okurlarının çoğunluğunu kadınların oluşturduğu süreli yayınlar sıkça kullanılmıştır. Kaynak olarak kullanılan süreli yayınlarda Ahmet Rasim (1864-1932), Hakkı Behiç, Mehmet Emin, Selim Sırrı (1874-1957) ve Celal Sahir gibi erkek yazarların yazılarının yanı sıra Fatma Aliye (1862-1932), Halide Salih imzasıyla Halide Edib (1884-1964), İsmet Hakkı Hanım gibi dönemin önemli kadın yazarların kaleme aldıkları yazılar bu çalışmanın kaynakları arasındadır.

Osmanlı modernleşmesi eğitimle birlikte yürütülmüştür. Eğitim modernleşmenin yerleşmesinde kullanılan bir araç vazifesi görmüştür. Devletin hedeflediği modern toplum, aile ve birey eğitim sayesinde oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma devletin hedeflediği modern birey ve toplum oluşturma çabalarına karşın aydınların, kamuoyunun ve gündelik sıradan insanların tepkilerini, tavır ve fikirlerini irdelemektedir. Bu bağlamda geleneği öne çıkararak kendi değerlerini korumak isteyen modern anlayışlara karşı çıkanların olup olmadığı, eğer varsa hangi gerekçeyle karşı tutumda bulunduklarını göstermek de bu çalışmanın amaçlarından biridir. Bunların tespiti için birinci el kaynaklar kullanılmıştır. Dönemin aydınlarından Ahmet Mithat Efendi'nin (1844-1912) *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, *Hikmet-i Peder*, *Peder Olmak Sanatı* ve *Çocuk Melekâtı Uzviye ve Ruhiyesi* eserlerine sıkça başvurulmuştur. Yazar, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi* adlı 1899 yılında kaleme aldığı eserinde, 19. yüzyıl Osmanlı ebeveynine özellikle babalara düşen vazifenin sadece çocuğu dünyaya getirmekle bitmediğini, eğitim ve terbiyesinin layıkıyla verilmesi gerektiğini ve ebeveynin çocuk yetişmek adına görevlerinin maddi ve manevi olarak ikiye ayrıldığını beyan etmiştir. *Hikmet-i Peder* adlı eserinde evlilik ve eğitim üzerinde durmuştur. *Peder Olmak Sanatı*'nda yazar evliliğin asıl maksadının çocuk yetiştirmek olduğu ve çocuk yetiştirirken anne ve özellikle babaların nasıl bir yol izlemesi gerektiğini anlatmıştır. *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhiyesi* adlı eserde ise Ahmet Mithat Efendi, çocuk terbiyesi adına Batı filozoflarının bilgi ve düşüncelerini okurlara en çok da anne ve babalara aktarmak amacı taşımıştır. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in (1842-1928) *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* adlı eseri eski İstanbul yaşantısıyla ilgili 1919-1925 yılları arasında çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılardan oluşmaktadır. Bu eserde eski İstanbul'un sosyal hayatına dair pek çok ayrıntı bulmak mümkündür. İ. Hakkı Sunata (1892-1988), Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) ve Halide Edip Adıvar'ın çocukluk anılarını anlattıkları eserleri de bu çalışmada kullanılan kaynaklar arasındadır. Bunlara ek olarak Ahmet Rasim'in *Falaka* ve Muallim Naci'nin (?-1893) *Ömer'in Çocukluğu* adlı anılarından da faydalanılmıştır. Refik Halid Karay'ın *Üç Nesil Üç Hayat* adlı eserinde Abdülaziz, II. Abdülhamit ve Cumhuriyet dönemlerinin sosyal yapısının betimlemesi yapılmıştır. Konu başlıkları halinde ele alınan incelemelerle, dönemin insanların yaşamındaki değişiklikler ve değişimlere tepkisi gösterilmiştir. Ayrıca dönemin toplum ve entelektüellerinin eğitim anlayışlarını yansıtan romanlar da çalışmanın kaynakları arasında yer almıştır. Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* ve *Udi* adlı romanları vasıtasıyla kız çocuklarının ve kadınların eğitimlerine yönelik anlayışlar ve kadınların gündelik yaşamları hakkında edebi eserlere yansıyan entelektüel kesimin bakış açısını yine bir kadının gözünden değerlendirilmesi sağlanmıştır. Her ne kadar kurgu olsalar da yazarın yaşadığı toplumdan bağımsız eserler ortaya koyması beklenemeyeceğinden bu tür edebi eserlerin, doğru ve tarafsız tahlil edildiklerinde tarih çalışmalarında kaynak olarak kullanılması çalışmaya farklı bir bakış açısı katmaktadır. Bu bağlamda dönemi yansıtan Fazlı Necip'in *Ah, Anne* ve Hüseyin rahmi Gürpınar'ın *Efsuncu Baba* adlı edebi eserleri de çalışmanın kaynakları arasındadır. Ayrıca bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli husus, Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerine ait çocuk, kadınlara hitap eden ve diğer süreli yayınlara genel bir çerçeveden bakılmasını sağlamak amacıyla birlikte kullanılmış olmasıdır. Fakat tez bütün Osmanlı gazete ve dergilerini ele alma iddiasında

bulunmamaktadır. Dönemi anlatan ve ışık tutan roman ve hikayeler, süreli yayınlarda sıkça rastlanan ilan ve reklamlar bu çalışmanın kaynakları arasındadır.

Tezin tarih aralığı 1860-1914 olarak belirlenmiştir. Bu tarih aralığının belirlenmesinde ağırlıklı olarak süreli kaynakların seçilmesi ve süreli yayınların 1860 sonrasında sayılarının artması yatmaktadır. Mekan, başkent İstanbul ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca İmparatorluk'taki tüm dini ve kültürel unsurların çocuk yetiştirme anlayışları değil, Müslüman aile ve eğitim kurumlarının eğitim anlayışları irdelenmiştir.

Döneme ait süreli yayınlar incelendiğinde bunların hıçkırık kesme yöntemleri, afyon vermek yerine masaj yaparak uyutma, hastalıklara karşı önlemler ve tedavi yöntemleri gibi çocuk bakımına dair birçok yeni yaklaşımın yanı sıra beşikler, yataklar, bebek arabaları, oyuncaklar, kitaplar vb. pek çok araç-gerece kadar tavsiyeler paylaşarak ebeveynlere fikir verdiği ve yönlendirdikleri görülür. Böylece Avrupalı ürünlerin tanıtımı yapılarak daha fazla kitlenin kullanmasında rol oynamışlar ve ebeveynlerin tercihleri, dolaylı yolla Avrupa ürünleri ve yöntemleri üzerine kaydırılmaya çalışılmıştır. Bebeklik döneminden itibaren modern değerleri, araç ve yöntemleri geçerli ve hakim kılma anlayışı geçerli olmaya başlamıştır. Dolayısıyla bebek bakımı ve çocuk yetiştirilme usulleri standartlaşmaya başlamıştır. Böylece anne ve babalar üzerinden çocuklar da kapitalizmin hedef kitlesi haline gelmiştir. Hatta dönemin ruhuna uygun bir şekilde ürün reklamları/tanıtımları, zaman zaman doktor ve muallimlerin kanaatlerinin yer aldığı “bilimsel” verilerle de desteklenerek insanlar üzerindeki etkisi arttırılmaya çalışılmıştır.

Son dönem Osmanlı basını, doğumdan itibaren bebek bakımı ve çocuk yetiştirme usullerinde oluşan alafranga yöntemleri takip edip geniş kitlelere tanıtmaya yönelmiştir. Bu yayınları takip edip hastanede doğum yapmak gibi modern usulleri normalleştirenler olduğu gibi geleneksel yaklaşımları sürdürmeyi daha doğru bulup bu tür tercihleri “münasebetsizlik” ve “züppelik” ile ilişkilendiren yaklaşımları da görmek mümkündür.¹ Refik Halit Karay (1888-1965) çocuk bakımında kullanılan araçların pek işe yaramadıklarını sadece başkalarına “çocuk arabası var” dedirtmek amacıyla kullanıldıklarını yani bir lüks göstergesi olduğu eleştirisini yapmıştır. Bu tür yeni araçlar birbirinden farklı görüşleri beraberinde getirmiştir. Bir yandan bunları tanıtan, tavsiye eden diğer yandan da işlevinin dışında kullanıldıklarını, gösteriş aracı haline geldiklerini düşünerek eleştiren görüşleri bir arada görmek mümkündür.

Dönemin süreli yayınlarında bir çocuğun yatacağı yatağın özelliklerine kadar ayrıntılı yazılar yazılmıştır. “Yataklar, yumuşak olmayıp, sert olmalıdır. Vücutumuzda telgraf direkleri mesabesinde olan sinir(asab)ler, sert yatak arzu ederler.”² Uyku süreleri gibi sağlıkla ilgili konular söz konusu

¹ Refik Halit Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İnkılap Yayınları, 2021 İstanbul, s.11.

² “Mütenevvia: Çocuklar İçin Uyku”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.7, No:352, 16 Kanunusani 1318/ 29 Şevval 1320, s.5.

olduğunda tavsiyelerin temel dayanağını Avrupalı doktorlar oluşturmuştur.³ Çocukların beslenmesine yönelik tavsiyeler de bilimsel bir merkeze oturtulmuştur. Çocukların almaları gereken besin değerleri için hangi besinleri tüketmeleri gerektiği bilimsel yazılarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çok fazla et yendiğinde çocukların haylaz olacakları bu nedenle dengeli ve sebze ağırlıklı beslenmeleri gerektiği önerilmiştir. Eğer bu tür yazılardaki görüşler dikkate alınıp uygulandıysa 1800'lerin sonlarında yaşayan çocuklar, et yerine sebze ağırlıklı beslenmeye yönlendirilmiştir. Ayrıca anneler çocuklarının yemek istemedikleri süt, sebze vb. ürünlerin nasıl eğlenceli ve yaratıcı bir şekilde yedirebilecekleri örneklendirilmiştir.⁴ Bütün bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde çocuk bakımında evrensel değerlere ulaşma süreci bakımından günümüz anlayışına yaklaşan ve standartlaşan yaklaşımların Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde oluşmaya başladığı görülmektedir.

Bilimin gücü ve kullanım alanları, 1800'lü yıllarda modern devlet seviyesinin ölçütlerinden biri olarak belirmeye başlamıştır. Modern bir devlet, ihtiyacı olanlara yardım ederek onları topluma kazandırmalı anlayışı çerçevesince özel durumdaki çocuklar daha çok görünür olmuşlardır. Bu bağlamda bilimsel yöntemler ve bunların kullanımı, özel eğitim gerektiren çocuklar söz konusu olduğunda hem aileler hem de çocuklar için daha çok önem taşımıştır. Bu çocukların kendi yaşamlarını idame ettirmek için alacakları eğitim önemsenmiş ve bu eğitim sayesinde kendi geçimlerini sağlayacak kuvveti yine kendilerinde bulmaları aldıkları eğitimin temel amacı haline almıştır.

Tanzimat döneminde yeni türde edebi eserlerin ve süreli yayınların ortaya çıkışı ve sayılarının artmaya başlaması çocuklara yönelik basılı yayınların da nicelik ve nitelik açısından modernleşmesine imkân tanımıştır. Bu türlere çocuk ve ebeveynin rağbeti kadar eleştirileri de olmuştur. Çocukların eğitimleri ve gelişimleri için okumaları konusunda ortak bir kanaatte buluşan dönemin ebeveyn ve entelektüelleri, hangi yayınları okumanın daha faydalı olduğu hususunda ayrılmışlardır. Modern, tasvirli (resimli) ve tercüme eserlerin geleneksel yaklaşımlı kesimlerce, okuyacakları eserlerde seçici davranıp her eserin okutulmaması konusunda ebeveyn ve çocuklar uyarılmıştır. Seçici tavır sadece çocuklardan beklenmemiş, onların eğitimlerinde büyük paya sahip annelerinin de okuyacakları eserleri seçerken aynı tavrı benimsemeleri gerektiği vurgulanmıştır.⁵ Bu bağlamda anne ve çocukların okuyacakları eserlerin seçimlerinde dergi ve mecmualar yönlendirici bir görev üstlenmişlerdir.

³ "Mütenevvia: Çocuklar İçin Uykusu", s.5.

⁴ A.B., "Başka Kadınlar Ne Bulmuşlar?", **Şehbal**, No:14, 15 Teşrinievvel 1325, s.274; Merve Kar, **Çocuklara Rehber Mecmuası (İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

⁵ "Demet", **Demet**, No:6, 22 Teşrinievvel 1324, s.87.

Korkutmak, çocukları eğitirken sıkça kullanılan geleneksel bir usul halini almıştır. Bu usul, ebeveynin evlatlarını bir nevi metodu ve çocuklara kendilerini koruma yöntemlerini öğretilme çabasıdır. Mekteplerde de bu usul, muallimler tarafından dersi öğretme metodu olarak kullanılmıştır. Çocukları şımartmak da o dönemin eleştirilen bir konusudur. Çocukları baskı altında, korkutarak büyütmenin faydadan uzak olduğu kadar isteklerine boyun eğip şımartmanın da zarar verdiği sürekli yayınlarca vurgulanmıştır. Çocuklara küçük sorumluluklar vererek kendi kişisel ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamaları, böylelikle sorumluluk bilinci kazandırılması tavsiye edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MODERN DÖNEMDE ÇOCUK EĞİTİMİ

1.1. Eğitimli Çocuk Eğitimli Nesil

Tarih boyunca çocuklar toplumun ve devletin ihtiyaçlarına cevap verecek niteliklerle donatılarak toplumsal rolleri için biçimlendirilmişlerdir. Bu biçimlendiriliş onların eğitimlerinde temel hedefi oluşturmuştur. Osmanlı toplumunda yaygın bir biçimde dini bir eğitim almak yeterli iken bazı çocuklar yetenekleri doğrultusunda ya askeri ya da medrese eğitimi alarak devlete hizmet etmişlerdir. Fakat 18. yüzyılda kaybedilen savaşlar neticesinde öncelikle askeri gücün ve eğitimin modernleşmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu nedenle başlangıçta askeri eğitimi modern bir seviyeye taşımak, sonrasında ise toplumsal olarak eğitimli, modern bireylerle yeni bir toplum oluşturmak adına eğitim anlayışında bazı değişimler yaşanmıştır. Modernleşmeyle beraber eğitimli bürokratik memurlara olan ihtiyacı karşılamak için çocukların kurumsal eğitimlerine önem verilmesi gerektiği anlaşılmaya başlamıştır. Böylece eğitimli nesiller için çocukların modern ve iyi bir eğitim almaları gerektiği anlayışı yaygınlaşarak devlete en iyi şekilde hizmet edecek donanımlı kişiler yetiştirmek temel hedef haline gelmiştir. Devlet kendi bekası adına eğitim anlayışını değiştirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin eğitim politikaları ve anlayışlarındaki değişimler devletin bekasını ve toplumsal refahını sağlayacak bireylerin yetiştirilmesi adına önemlidir.

Özellikle II. Mahmut döneminde (1808-1839) devletin ihtiyacı olan askeri gücü kuvvetlendirecek yeni ve modern ordu ve kamu görevinde çalışacak memur sınıfını yetiştirecek eğitim politikaları güdülmüştür. Bu bağlamda rüştiyelerde kamu görevinde çalışacakların eğitilmesi, askeri okullardan da kültürlü ve alanında uzman subaylar yetişmesi istenilmiştir.⁶ İlber Ortaylı eserinde bu anlayışın nedeni olarak değişen dünyada Osmanlı'nın da değişmesi gerektiğinin anlaşılması, dolayısıyla önceliğin çocukların eğitime eğilerek yapılması gerektiği şeklinde izah etmiştir.⁷ Çünkü eğitim, bir devletin hasım ve komşularıyla olan ilişkisindeki yarışta yerini sağlama almanın bir gereği olarak görülmüştür.⁸ Çocukların eğitilmesi gerektiği anlayışının altındaki temel sebep aslında devlet için çalışacak, onu kuvvetlendirecek ve ileriye taşıyacak eğitimli, donanımlı, kültürlü ve modern bir nesil oluşturulmak istenmesidir.

⁶ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.63.

⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s.139.

⁸ Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim**, Çev. Pelin Sıral, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.70-71.

Eğitimli nesil için çocukların çok küçük yaştan itibaren eğitilip terbiye edilmeleri gerektiği dönemin aydınları tarafından da eserlerinde sıkça vurgulanmıştır. Örneğin Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) neden çocukların terbiye edilmeleri gerektiğini, bunun ilerde nasıl bir fayda sağlayacağını şu satırlar aracılığıyla açıklamıştır: “*Bugünün çocukları yarının adamlarıdır. İnsaniyetin, medeniyet-i insaniyenin müstakbeli çocukların haliyle mütenasıptir. Bugünkü çocukların hüsn-i terbiye ve talimi yarın medeniyet-i beşeriye zimamını ellerine alacak olanların bazı-yı muvaffakiyetlerine kuvvet vermek demektir....*”⁹ Osmanlı Devleti’nin modern bir seviyeye yükselmesinde çocuklara, onları yetiştiren ebeveyne ve eğitmenlere düşen vazifelerin bu şekilde vurgulanması eğitim hususunda sadece devletin sorumlu olmadığını da göstermektedir. Burada devlet ve toplumun bekası için topyekun bir eğitim seferberliği gerektiği aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu konuda özellikle ebeveynlere büyük bir vazife düştüğünü Ahmet Mithat Efendi’nin şu sözlerinden çıkarmak mümkündür: “... *Etibba bile anlamaya başlamışlardır ki etfalin terbiye-i cismiyesi için ya cenin halinde olduğu zamandan beri etfali tettebbu lazımdır....*”¹⁰ Çocukların eğitim ve terbiyelerinin çok erken sayılabilecek bir dönemde, anne karnında başlanması gerektiğiyle aslında en başta ebeveynin kendi eğitimlerine önem verilmesinin önemi vurgulanmış oluyordu.

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) eğitim faaliyetlerinde kayda değer bir yoğunluk görülmektedir. Bu yoğunluğa dair bazı gelişmeleri dönemi anlatan eserlerden öğrenmek mümkündür. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey’in (1830-1886) eserinde, II. Abdülhamit döneminde açılan okullarla ebeveynin tahsilin faydalarını idrak etmeye başladıkları, çocukların da birbirlerine ilmi manada üstün gelme çabalarından dolayı sokakta zaman kayıplarının azaldığı, halkın öğrenmek arzusunun artışıyla yazılan ve basılan kitap sayılarının çoğalması gibi eğitimin getirdiği gelişmeler aktarılmıştır. Ali Rıza Bey, gençlik yıllarında böyle bir düşünsel ortamın yaşanmamasının nedeninin kendilerine mi “... *yoksa halkın eğitimini sağlamakla vazifeli o zamanki devlet adamlarının kayıtsızlığına mı*”¹¹ bağlanması gerektiğini gençlerin takdirine bırakarak bir değerlendirmede bulunmuştur. Böylece eğitim almanın toplumsal açıdan sağladığı fayda örneklendirilerek okurlara aktarılmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak *Kalem*’de yer alan bir karikatürde, daha önceki yıllar ve II. Abdülhamit dönemi arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu karikatürde yer alanlar daha önce zamanlarını uyumakla geçirirken eğitimli nesil anlayışıyla birlikte artık çeşitli yayınları okumaktadırlar (bkz. Ek 14).¹²

19. yüzyılın hakim paradigmalarından devlet- birey yani *iktidar-beden* açısından yaklaşıldığında eğitimli nesil yaratmayı hedefleyen anlayışın amacını farklı bir açıdan yorumlamak mümkündür. Michel Foucault’un (1926-1984) “*biyopolitika*” kavramı üzerine bir değerlendirmede

⁹ Ahmet Mithat Efendi, **Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi**, Haz. Gizem Akyol, Dergah Yayınları, 2016, s.21.

¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, **Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi**, s.22.

¹¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kapı Yayınları, 2022, s.46.

¹² **Kalem**, No:6, 25 Eylül 1323/ 8 Ekim 1907.

bulunan Utku Özmakas'ın aktardığına göre; devlet insan bedeni üzerinde tam bir egemenlik kurmaktan ziyade iktidarın ihtiyacını karşılayacak şekilde donatılmalı, yetenekleri geliştirilmeli ve iktidarın kudretini arttıracak şekilde fayda sağlamalıdır.¹³ Yani devlet, bireyleri kendisinin faydalanabileceği şekilde eğitmelidir. Bu durumdan devlet fayda elde edecektir: İhtiyacı olan donanımlı, yetenekli bireyleri istediği doğrultuda eğitip kendisine “itaatkâr bedenler” vasıtasıyla devlet işlerini yürütmeyi sağlayacaktır. Bu “itaatkâr bedenler” iktidarını kapasitesini arttırmaya ve onun daha geniş kitlelere yayılmasına önayak olacaktır. Bu bağlamda, II. Abdülhamit döneminde okulların açılarak çocukların hizmet alması, toplumun faydalanması, siyasi iktidarı toplumun iç kesimlerine hatta bireylerin ruhlarına taşımak adına kurgulanmıştır.¹⁴ Böylece padişah/iktidar çocukları hatta ebeveyni eğitim aracılığıyla kontrol altında tutarak kendine bağlamak istemiştir. Necdet Sakaoğlu da II. Abdülhamit döneminde her tarafa bir eğitim seferberliği yaşandığını, bu seferberliğin amacı olarak devletin en ücra yerlerinde dahi merkezi otoriteyi götürerek yaygınlaştırmak düşüncesinin hâkim olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Yani vatanına, devletine ve padişahına bağlı, hizmet duygusuyla hareket eden bir nesil yetiştirilmek adına çocukların eğitim almalarına, eğitilmiş nesiller yetiştirilmesine büyük önem verilmiştir. II. Abdülhamit'in isyanlarla olan mücadelesi ve dönemin siyasi olayları göz önünde bulundurulduğunda bunun yerinde bir tespit olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde merkezi otoriteyi yaygınlaştırmaya ve padişaha olan itaati kuvvetlendirmeye ihtiyaç duyulması, eğitimden beklentileri şekillendirmiştir. II. Abdülhamit açtığı okullarla eğitime verdiği önemi göstermekle birlikte kendi imajını da kuvvetlendirmiştir. Zira toplumun refahı ve mutluluğuyla oldukça ilgilenen koruyucu, modern bir hükümdar imajını da zihinlerde pekiştirmiştir.¹⁶

Eğitilmiş çocuk - eğitilmiş nesil anlayışını topluma özellikle ebeveyn ve çocuklara aktarmak ve anlatmak adına dönemin süreli yayınları da önemli roller üstlenmiştir. Çocukların neden eğitilmesi gerektiğine dair okurlar bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Çocukların eğitilmesi, gelecekteki kuşakları da kapsayacak şekilde düşünüldüğünde modern, kültürlü bir toplum inşa edilebileceği anlamına gelmektedir. Bu tür yazılar özellikle seçilen hedef kitleyle orantılı olarak kadın ve çocuk dergilerinde sık sık yer bulmuştur. Bir kadın dergisinde çocuklukta edinilen alışkanlıkların yetişkinlikte de devam edeceği belirtilmiştir: “... Çocuklukta kazanılan bazı fena itiyadat insanın ömrünü bin sürer, işte bunun içindir ki atalarımız insan yedisinde ne ise yetmişinde de odur demiştir.”¹⁷ Küçük yaşlarda kazanılan bir alışkanlığın insanı hayatı boyunca olumsuz yönde etkileyebileceği, bu nedenle

¹³ Utku Özmakas, **Biyopolitika: İktidar ve Direniş Foucault, Agamben, Hardt-Negri**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.122.

¹⁴ Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.167.

¹⁵ Sakaoğlu, a.g.e., s.97.

¹⁶ Özbek, a.g.e., s.252.

¹⁷ Selim Sırrı, “Çocuk Terbiyesi 2”, **Demet**, No:6, 22 Teşrinievvel 1324/ 4 Kasım 1908, s.84; Şadiye Süleyman Ahmet Ağa, **Demet Mecmuası Tahlili Fihrist-İnceleme-Metin**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2022.

çocukların iyi eğitilmeleri gerektiği annelere ve anne adayı olan genç kızlara aktarılmaya çalışılmıştır.

1913 tarihli *Talebe Defteri* adlı bir çocuk dergisinde eğitimin, bilginin gücüyle oluşturulan bir nesil sayesinde ordularla savaş meydanlarında kazanılamayan üstünlüğün tekrar Osmanlı'ya geçeceği aktarılmaya çalışılmıştır: “... *Yalnız başına ordular, toplar, tüfekler bile sizin çekiçleriniz, örsleriniz, ocaklarınız kadar Osmanlı vatanını müdafaa edemeyecektir. Dün topla, tüfekte, cephaneye ile mağlup ve esir olan babalarınızın intikamını alacak en kuvvetli silahlar; sizin çekiçleriniz, ocaklarınız, örsleriniz olacaktır...*”¹⁸ Osmanlı aydınları askeri başarısızlıkların getirdiği olumsuzlukları modern ve bilimsel eğitimle kapatarak ilerleme kaydedileceğine inanmışlardı. Eğitim, içinde bulunulan tüm olumsuz durumlardan kurtulmak için en önemli yol olarak görülüyordu. Eğitim sayesinde çocukların padişaha/iktidara itaat edeceği, devletin ihtiyaçlarını karşılayarak ona fayda sağlayacağı, müstakbel kuşağın da ebeveynleri gibi modern bir eğitim alarak yetişeceği, böylece hem eğitilmiş, modern ve donanımlı hem de itaatkar bir nesil oluşturulacağı ön görülmüştü. Bu anlamda eğitim, bir diğer önemli işleviyle, devlet otoritesinin yaygınlaşmasında bir araç olarak kullanılma potansiyeliyle öne çıkarılmıştı. Üstelik bu araç padişaha, itaati toplumdaki bireylere /bedenlere sezdirmeden amaca ulaşmayı vaat etmiştir.

1.2. Çocuklara Yönelik Modern Ahlak Eğitimi

İnsanlar sosyal bir varlık olmaları nedeniyle bir topluma mensup olarak yaşarlar. Yaşamlarını sürdürürken aralarında yakın veya uzak ilişkiler kurulur. Kurulan ilişkileri düzenleyici, iyileştirici düzeyde olup toplumda zamanla kabul gören bazı kıstaslar oluşmuştur. Bu temel kıstasların aktarımı kümülatif olarak gerçekleşmiştir. Yani bu bilgiler toplumun en küçük yapı birimi olan aile içerisinde bir sonraki nesle öğretilmiştir. Bu bağlamda çocukların nasıl bir ailede büyüdüğü toplum içerisindeki uyum açısından önem taşımaktadır. Zira mensubu oldukları aile toplum içerisinde nasıl bir kişi olması isteniyorsa çocukları o yönde eğitmekte zamanın ruhuna uygun olarak kendisi de biçimlenmektedir. Bu bağlamda aile toplumsal dinamikler bakımından şekillenebilen pratik bir kurum ve bu dinamikleri yönlendirebilecek güce sahip bir örgütsel nitelik taşımıştır.¹⁹ Bu nedenle eğitim Osmanlı toplumunun ahlaki değerlerinin ölçülmesi, bunlardaki değişimlerin takibi ve gündelik hayat dinamiklerinin öğrenilmesi açısından irdelenmesi gereken başlıca alanlardandır.

Toplumun düzeni ve insan ilişkilerindeki uyum için gündelik hayattaki yeme, içme, alışveriş, seyahat gibi davranışlara ilişkin görgü kuralları ahlaki davranışlar olarak nitelendirilirken âdâb-ı

¹⁸ Muallim İsmail Hakkı, “Sanayi Mektebi Talebesine”, *Talebe Defteri*, C.1, No:6, 1 Ağustos 1329/ 14 Ağustos 1913, s.89.

¹⁹ Ekrem Işın, “Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret”, Ed: Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.559.

muâşeret, geleneksel toplum yapısında ahlakın genel konuları arasında yer almıştır.²⁰ Osmanlı toplum hayatı klasik dönemde din eksenli olup örfi belirlemeler göz ardı edilmeden şekillenmiştir.²¹ Bu bağlamda klasik dönem toplum hayatında güzel ahlaklı, maneviyat sahibi, iyi bir insan olmaya yönlendiren dinin önemli etkisi olmuştur. Zira Osmanlı toplumunda ahlak ve âdâb kurallarıyla zengin bir kültür bulunmakla birlikte âdâb-ı muâşeretin kısmen de olsa ahlaktan bağımsız davranışlar için kullanılması 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlamıştır.²² Zira 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı aydınları Avrupa âdâb-ı muâşeretine uygun hareket etmenin “*medeni dünya*”nın bir parçası olmak için bir zorunluluk halini aldığını görmeye başlamışlardır.²³ Bu nedenle de toplumu bilinçlendirecek pek çok eser kaleme almışlardır. Örneğin Ahmet Mithat Efendi âdâb-ı muâşeret hakkında bir eser kaleme alarak âdâb-ı muâşeretini gündelik hayatın pratik bir bilgisi şeklinde tanımlamış ve bu bilginin doğru anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.²⁴ Bu şekilde okurları gündelik hayatın içerisinde daha nazik, kibar, anlayışlı, saygılı ve uyumlu olmak için bilinçlendirerek Osmanlı toplumunu istenen refah ve medeniyet seviyesine yükseltmek amaçlanmıştır.

Süreli yayınlarda da âdâb-ı muâşerete dair yazıları takip etmek mümkündür. Özellikle gelecek nesillere hitap eden çocuk gazete ve mecmualarında da bu tür yazılar kaleme alınmıştır. Daha çocuk yaşta bu kuralların öğretilmesinin toplumu şekillendirmek bakımından önemi olduğu dikkate alındığında bu tür yazıların çocuklara hitap eden basında yer bulması anlamlı bir adımdır. Bu görev için ilk terbiyenin verildiği birim olarak aileler, özellikle anneler hedef olarak seçilmiştir.²⁵ Süreli yayınlar yeni değerleri ailelere, annelere anlatarak yeni ve modern bir toplum inşa etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte yanlış anlamalar ve yetersizlikler yaşanması doğaldır. *Çocuklara Rehber* adında bir çocuk dergisindeki şu satırlar annelerin bu konuya dair yetersizliklerini ve yanlış anlaşılmaları göstermektedir: “*O kadar aileler tanırız ki çocuklarına kavaid-i nezaket ve usul-i muâşeret talimini gayr-ı kabil-i ihtiyar bir külfet gibi telakki ederler. Biz de ekseriyetle valideler çocuklarının esbab-ı maddiyelerini ihzar ederek terbiye-i maneviyesini ihmal ederler. İşte usul-i mübdi hata buradadır.*”²⁶ Annelerin edep, ahlak ve görgü kurallarını çocuklarına aktarmalarının külfet sayılması ve dış görünüşlerinin manevi eğitimlerinden daha önde tutulmasının yanlış bir tavır olduğu vurgulanmıştır. Aslında *medenî* olmanın sadece dış görünüşle değil, tavır ve maneviyatla olabileceğinin de altı çizilmiştir. Avrupa medeniyetinin benimsenmesine yönelik bir başka eleştiri,

²⁰ Meriç, a.g.e., s. 15.

²¹ Nevin Meriç, **Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927**, 1. Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s.467.

²² Fatma Tunç Yaşar, “Âdâb-ı Muâşeret”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adab-i-muaseret> (25.12.2023).

²³ Fatma Tunç Yaşar, “İstanbul’da Âdâb-ı Muâşeret”, <https://istanbultarihi.ist/127-istanbulda-adab-i-muaseret> (16.12.2023).

²⁴ Işın, a.g.e., s.566.

²⁵ “Ahlaki”, **Çocuklara Rehber**, No:40, 6 Kanunusani 1315/ 18 Ocak 1900, s.4; Merve Kar, **Çocuklara Rehber Mecmuası (İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.

²⁶ “Ahlaki”, **Çocuklara Rehber**, s.4.

yine bir çocuk dergisinde görgü kurallarına atıfta bulunularak yapılmıştır: “... *Parmaklarını çatlatmak ve ağzına burnuna sokmak ve gerinmek ve elini tutmadan ağzı açık esnemek ve eliyle ve esvabının kolu ve eteği ile ağzını burnunu silmek gibi herkese nefret verecek hallerden kaçınılur.*”²⁷ Bir çocuk dergisinde böyle bir yazının bulunması, çocuklara İslam dininin güzel ahlakının gerekli kılındığı ve toplumda bu tür davranışların tasvip edildiği öğretilmek istenmiştir. Her ne kadar metinde açık bir şekilde Avrupa medeniyetine yönelik bir eleştiri söz konusu olmasa da dini ahlak ve görgü kurallarını vurgulayan bir yazının dergide yer bulması, İslamiyet’in temelinde bu türde erdemli davranışların mevcudiyetinin vurgulanması dini ve geleneksel yapıya işaret etmektedir.

Geleneksel olanla modernin çatışmasını, süreli yayınlar kadar muhtelif çocukluk anılarında özellikle ebeveynlerin tavırlarında gözlemlemek mümkündür. Çocukluk anılarını kaleme alan İ. Hakkı Sunata, evlerindeki sofrada adabından şu şekilde bahsetmiştir:

Evimizde sandalye, koltuk, kanepeler, dolap ve buna benzer şeyler yoktu. Yemek için yere bir sofraya örtüsü serilir, onun üzerine ufak bir hamur tahtası veya iskemle konur, onun da üstüne bir bakır sini yerleştirilir. Yemek yiyecekler bunun etrafına oturur, herkesin önüne birer şimşir kaşık konur. Bıçak olarak yalnız ekmek bıçağı var; çatal gâvur icadı olduğundan, kullanılması günah ve eve sokulmaz...²⁸

Evde ve sofrada düzeninde bulunan eşyaların Avrupa kaynaklı oluşu ve dini gerekçeler nedeniyle kullanılmayışı hatta eve alınmaması bir tepkiye işaret etmektedir. Bu bilginin aksine Francis Marion-Crawford (1854-1909), İstanbul’da uygarlığın epey ileride olduğu bilgisini verirken bunu çatal ve bıçak kullanımı üzerinden örneklendirerek umuma açık yemek yenen yerlerde bıçak ve çatalın kullanıldığı bilgisini aktarmıştır.²⁹ İstanbul’un kozmopolit bir şehir olduğu göz önünde tutulduğunda halkın yemek yediği yerlerde Avrupa muâşeretine uygun çatal ve bıçak bulundurulması ve müşteriye sunulması olası bir durumdur. Bu nedenle hem Sunata’nın hem de Francis’in verdiği örneklerden toplumun geneli hakkında kesin bir yorum yapmak yanıltıcı olacaktır.

Osmanlı Devleti değişen dünyada modern toplumu inşa etmek adına Avrupa Adab-ı muâşeretine eklenmek için çocuklara gerekli eğitimin verilmesi ve daha hızlı bir şekilde modernleşmek için eğitim müfredatına bazı eklemeler yapmıştır. İ. Hakkı Sunata, çocukluk anılarında, Vefa Lisesi’nde okurken 1908-1909 ders yılında “*Ahlak ve Malumat-ı Medeniyye*” adında yeni bir dersin müfredatına eklendiğini ve bu ders kapsamında nasihat, medeni ve vatandaşlık haklarına

²⁷ “Âdâb-ı İslamiye”, **Çocuklara Talim**, Sene1, No:8, 15 Mart 1304/ 27 Mart 1888, s. 59.

²⁸ İ. Hakkı Sunata, **İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.63.

²⁹ Francis Marion-Crawford, **1890’larda İstanbul**, Çev: Şeniz Türkömer, 10. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s.50.

dair temel bilgilerin aktarıldığını belirtmiştir.³⁰ Böylece adabı muaşeret hususunda aile içerisinde verilen eğitim kişiden kişiye değişmeyerek kurumsal ortak bir bilgi olarak yeni nesillere aktarılmaya çalışılmıştır.

Adab-ı muaşeret kuralları kadar bu kuralların getirileri yani faydaları da kaynaklarda vurgulanan bir husustur. Ahmet Mithat Efendi eserinde Avrupa usul-i muaşeretini öğrenmenin birçok faydası olacağından bahsederken bunlardan birinin “*Alafrangadır*” diye her türlü rezil durumu benimsemeyerek kendi milli âdâb-ı muâşeretimizi bozmamak olduğunu ifade etmiştir.³¹ Bu usulleri öğrenmenin gerekleri çocuklara yönelik süreli yayınlarda da vurgulanmıştır. Örneğin *Çocuk Duygusu* adlı bir çocuk dergisinde 1913 yılında yayınlanmış bir yazıda görgü, nezaket ve muaşeret kurallarını bilmemenin, tatbik etmemenin insanı toplum içerisinde mahcup bir duruma düşüreceği, itibar kaybettireceği vurgulanmıştır.³² Nezaket kurallarının öğrenilip gözetilmesinin sağlayacağı fayda toplum içerisinde kişinin konumuyla ilişkilendirilmiştir. Yani bu konudaki en önemli fayda, kişinin toplumda gülünç duruma düşmemesi ve yaşamını uyum içerisinde sürdürmesidir. Modern eğitim usulleri benimsenirken aynı zamanda toplum içerisinde kişilerin ilişkilerini nezaket kuralları çerçevesinde sürdürebilmesini sağlayacak adab-ı muaşeret kurallarının okul müfredatına girecek şekilde öğretilmesi hedeflense de ahlaki kurallar göz ardı edilmemiştir.

1.3. Mekteplerin Mesleki ve Teknik Eğitime Yönelik Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda askeri anlamdaki başarısızlıkların toplumsal hayata ve devlet idaresine olumsuz yansımalarını iyileştirmek adına Batı’nın askeri teknik bilgisini kendisine aktarmak istemiştir. Osmanlı Devleti bu aktarımı yaygınlaştırmak ve bir sonraki nesle taşınmasını kurumsallaştırmak için askeri okullar açmıştır. Askeri bilginin dışında Osmanlı Devleti’nde pratik, pozitif ve teknik bilgilerle donanmış yeni bir kuşağın yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.³³ Bu ihtiyacı gidermek adına mesleki ve teknik bilgi veren sivil okullar açılmıştır. Böylece devletin ve gündelik hayatın ihtiyaçlarına cevap verecek mesleki okullar yaygınlaşmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında meslek ve teknik eğitim veren sivil okullar arasında ıslahhaneler, hitap ettiği öğrenciler bakımından özel bir öneme sahiptir. Kimsesiz ve yoksul çocuklara meslek edindirmek amacıyla İstanbul dışında “ıslahhaneler” kurulmuştur. Zamanla sağladıkları fayda nedeniyle İstanbul’da da ıslahhaneler açılmıştır. Burada yoksul ve kimsesiz çocukların dışında çeşitli

³⁰ Sunata, a.g.e., s.277.

³¹ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Adab-ı Muaşeretini Yahut Alafranga*, Haz. Fazıl Gökçek, 1. Baskı, Dergah Yayınları, 2016, s.19.

³² “Adab-ı Muaşeret Dersleri”, *Çocuk Duygusu*, No:28, 12 Kanunuevvel 1329/ 25 Aralık 1913, s.2.

³³ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.80.

suçlar nedeniyle cezaya çarptırılmış çocuklara da eğitim verilmiştir.³⁴ Bu nedenle olsa gerek okul “*fakirler mektebi*” şeklinde adlandırılmıştır.³⁵

Islahhanelerin eğitim verdiği öğrencilerin yoksul, kimsesiz ve cezalandırılmış çocuklar olduğu göz önünde bulundurulduğunda devlet hem bu çocukları topluma kazandırmış, hem de toplumun huzurunu, refahını garantilemiştir. Böylece devletin hedeflediği eğitimli nesiller ve modern bir toplum, bireylerin ekonomik şartları ya da sicilleri fark etmeksizin her ferdiyle sağlanmaya çalışılmıştır. Bir nevi devlet eğitim ve modern toplum politikasını yoksul ve kimsesiz çocuklar üzerinde de yaymayı hedeflemiştir.

Islahhanelerin ve diğer mesleki okulların öğrencilere katkısı sadece teknik ve mesleki bilgi vermekle sınırlı kalmamıştır. Birinci sınıf imtihanlarını başarılı olarak tamamlayanlara “çıraklık”, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf imtihanlarında başarılı olanlara “kalfalık”, son sınıfı tamamlayan öğrencilere ise “ustalık” hakları tanınmıştır.³⁶ Böylece klasik dönemdeki usta-çırak ilişkisine dayalı mesleki eğitim kurumsallaşarak devlet gözetiminde gerçekleşmiştir. Öğrenciyi destekleyen bir başka uygulama da sınıflarına göre talebelere gündelik verilmesi ve bundan okulun giderleri düşüldükten sonra artanın yarısının okuldan çıkınca ya da mezun olunca sermaye olarak verilmesi amacıyla Emniyet Sandığında saklanmasıdır.³⁷ Çocuklar okula devam edip meslek öğrenirken aynı zamanda belli bir gündelik verilmesi, onların hem mesleğe hem de okula devamlılığını garantileyen, teşvik eden bir mahiyet taşımıştır. Okuldan ayrılırken de öğrencilere sermaye verilmesi istihdamı artırıcı bir uygulama olarak düşünülebilir.

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) ıslahhaneler sanayi mekteplerine dönüştürülmeye başlanmıştır.³⁸ Bunlara ek olarak eğitimli nesil oluşturma anlayışıyla bağdaşacak şekilde çok sayıda mesleki eğitim okulu da açılmıştır. Bunlardan bazıları; Ticaret Mektebi (1884), Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi (1887), Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Ameli Ziraat Mektepleri (1887), Aşı Memurları Mektebi (1892), Gümrük Memurları Mektebi (1892), ve Çoban Mektebi (1898) ‘dir.³⁹ Devlet teknik bilgisi yüksek, alanında donanımlı memurlar yetiştirmek adına mektepler açtığı gibi, tarım ve hayvancılık alanında da donanımlı kişiler yetiştirerek her alanda eğitimli, modern teknik yöntemler kullanan bir toplum oluşturmaya hedeflemiştir.

³⁴ Cemil Öztürk, “Islahhâne”, **DİA**, C.19, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.190.

³⁵ Muallim Ahmet Halit, “Yine Mektep Meselesi”, **Talebe Defteri**, C.2, No:43, 19 Temmuz 1333/ 19 Temmuz 1917, s.689.

³⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)**, 7. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.150.

³⁷ Akyüz, a.g.e., s.151.

³⁸ Öztürk, a.g.m., s.191.

³⁹ Akyüz, a.g.e., s.207.

Mesleki ve teknik okullar erkek öğrenciler için daha yaygın olmakla birlikte kız çocuklarının mesleki eğitimleri de önemsenmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası dönemde sanayi mektepleri yaygınlaşmış ve sayıları artmıştır. Kız çocukları için açılan sanayi mekteplerinde kadınlığa ait çeşitli sanatlar öğretilmiştir.⁴⁰ Bu manada kız meslek okullarında ev içi hizmet, çocuk bakımı ve evin idaresine yönelik teknik eğitimler verilmiştir. Ayrıca İlm-i eşya, Hıfzıssıhhat, İdare-i beytiyye, Hatt, Musiki, Terbiye-i Bedeniye, Resim, Biçki- Dikiş, Tamir, Çamaşır yıkama gibi dersler de okutulmuştur.⁴¹ Ev içi hizmetlere dair bilgiler modern ve bilimsel bir temele oturtulmuş, yani sonraki nesillere aktarılabilmesi için kurumsallaştırılmıştır.

Teorik eğitim kadar hatta daha fazla oranda pratik eğitimin önemli olduğu, beklenen değişimin sanayi kollarının gelişimiyle sağlanacağı anlayışı doğrultusunda mesleki eğitime dayalı okullarda okuyan çocuklar ve gençlere üstlendikleri vazifenin mahiyeti anlatılmaya çalışılmıştır. Modern ve bilimsel eğitim anlayışıyla ilgili fikirlerin daha geniş kitlelere aktarılmasında önemli paya sahip olan süreli yayınlar aracılığıyla zihniyetleri şekillendirilmeye çalışılmıştır. Çocuklara hitap eden süreli yayınlarda da bu çabaları gözlemlemek mümkündür. Örneğin, *Talebe Defteri* adlı süreli yayında mesleki ve teknik eğitimin mahiyeti şu şekilde anlatılmaya çalışılmıştır:

... Ey sanayi mektebinin demir döven, tahta kesen, makine işleten gençleri! Siz bizim kitapla, usulle yapamadığımız hakiki bir inkılabı çekiçle, örsle, ateşle yapacaksınız. Biliniz ki sizin kuvvetli kollarınızla demir döverek yapacağınız şey, yalnız sanat değil, beden, fikir, ahlaktır. Yalnız başına ne kitaplar, ne mektepler, ne medreseler hiçbir yer, hiçbir şey sizin demirhaneniz, marangozhaneniz kadar bu memleketin seviyesini, ahlakını yükseltmeyecektir...⁴²

Mesleki ve teknik bilginin aktarıldığı okulların sadece eğitim vermenin dışında çocukları ahlaki, fikri ve bedensel yönden terbiye ettiği anlatılmaya çalışılmıştır. *Talebe Defteri*'ndeki bu yazıya bir de sanayi mekteplerinden temsili bir öğrenci görseli eklenerek yazıdaki düşünceler güçlendirilmiştir. Zira bu görseldeki sanayi mektebi talebesi elinde çekiçle demiri dövmektedir (bkz. Ek 1).⁴³ Böylece beklenen değişim ve dönüşümün bu okullar sayesinde gerçekleşeceğine dair inançlar kuvvetlendirilmiştir. Özellikle kimsesiz ve yoksul çocukların burada eğitilmesi ve meslek sahibi kılınmaya çalışılması, aslında devletin bu çocukları kendisine bağlı ve hizmet eden, "itaatkar" bir toplum oluşturulma anlayışıyla da ilişkili olarak düşünülebilir.

⁴⁰ Muallim Ahmet Halit, "Kızlarımızın Tahsili Meselesi", *Talebe Defteri*, C.2, No:44, 16 Ağustos 1333/ 16 Ağustos 1917, s.705.

⁴¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.693.

⁴² Muallim İsmail Hakkı, "Sanayi Mektebi Talebesine", *Talebe Defteri*, C.1, No:6, 1 Ağustos 1329/ 14 Ağustos 1913, s.88.

⁴³ Muallim İsmail Hakkı, a.g.m., s.88.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI İSTANBUL’UNDA ÇOCUK EĞİTİM ANLAYIŞINA YAKLAŞIMLAR

2.1. Kadınlara Biçilmiş Kaftan: Annelik!

Osmanlı toplumunda kadınların ve erkeklerin fiziksel, duygusal ve biyolojik farklılıkları onların toplumdaki yerlerini, rollerini, sorumluluklarını da birbirinden ayırmıştır. İlerideki yaşamlarında onlardan farklı beklentiler içerisine girilmesine neden olmuştur. Bu beklentiler, kız ve erkek çocuklarının ileride nasıl bir yetişkin olmaları ve bu doğrultuda nasıl bir eğitim ve terbiye almaları gerektiğine karar verirken eş zamanlı olarak cinsiyet ayrımını da belirginleştirmiştir. Bu tür ayrımlar, zamanla devletin politikalarında, toplum ve aile yapılarında, dolayısıyla da eğitim anlayışlarında değişikliklere neden olmuştur. Yaşanan değişimlerin yanı sıra geleneksel anlayışlar da devamlılığını korumuştur. Özellikle kız çocuklarının eğitiminde meydana gelen değişimler ya da sürekliliğini devam ettiren uygulamalar Osmanlı eğitim anlayışlarının tespiti açısından irdelenmesi gereken önemli bir konu teşkil etmektedir.

Klasik dönem Osmanlı ahlak ve terbiye kitaplarında kız ve erkek çocuklarına farklı sorumlulukların yüklendiği bir eğitim biçimiyle karşılaşılır. Bu tür kaynaklarda kızların eğitiminden, iyi bir eş ve anne olmalarını sağlayacak bir terbiye sürecinden geçirilmeleri gerektiği şeklinde bahsedilmiştir.⁴⁴ Bu terbiyeyi ise annelerin vermesi beklenmiştir. Yani anneler, verilmesi istenilen terbiye ve bilgiyi gelecek kuşaklara aktaran bir kaynak olarak da vazifelendirilmişlerdir. Bu nedenle de klasik dönem Osmanlı bilginleri, iyi bir eğitimin önceliğini iyi bir eş, dolayısıyla iyi bir anne seçimiyle başlatmışlardır.⁴⁵ Çünkü çocuğa ilk eğitimi veren kişinin anne olduğu anlayışı varlığını uzun müddet korumuştur. Çocuğa ilk terbiyesini verecek olan annenin “...mütedeyyin, asil bir aileye mensup, akıllı, itaatkar ve salih bir kadın...”⁴⁶ vasıflarına sahip olması beklenmiştir. Bu, klasik dönemde annelik vasfının kız çocuklarına zorunlu kılındığı ve yaşam tarzlarını buna göre şekillendirmeleri gerektiği biçiminde genel bir kanı olarak yerleşmiştir. Yani kızlar küçük yaştan evleninceye kadar “iyi bir anne/eş” olmaya hazırlanmışlardır.

⁴⁴ Yahya Araz, 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak, Kitap Yayınevi, 2017, s.31.

⁴⁵ Yahya Araz, a.g.e., s.102.

⁴⁶ Araz, a.g.e., s.102.

Tanzimat’la birlikte kadın ve erkeğin toplumdaki vazifelerinin ayrı olduğu, kadınların iyi bir eş ve anne olmaları beklenirken babanın da evin geçimini sağlayacak ekonomik gücü temin etmesi gerektiği algısı daha keskin çizgilerle ayrılarak bilimsel bir temele dayandırılmaya çalışılmıştır. Ahmet Mithat Efendi’nin de bu anlayışa sahip olduğunu söylemek mümkündür. O da baba olma sanatının temel ilkesi evladına iyi bir ahlak ve terbiye verecek “doğru eşi” yani anneyi seçmekte bulmuştur.⁴⁷ Klasik dönemden beri süregelen bu kavrayış basından da destek bulmuştur. Örneğin;1888 tarihli *Çocuklara Talim* adında bir çocuk dergisinde ise kadın ve erkeğin toplumda ayrı ayrı görevleri olduğu ve birbirlerinin işlerine karışmamaları gerektiği mesajı bir hikayeye ilişkilendirilerek verilmiştir: “... İşte şu hikayecikten anlaşılan, erkek kısmı kadınların ev işlerine karışmamalıdır. Bununla beraber kadınlar da erkeklerin işlerine karışmamalıdır. Eğer kadının işine erkek, erkeğin işine kadın karışırsa dirlik düzenlik olamayacağı...”⁴⁸ Bu hikayenin çocuk dergisinde yer bulması hedef kitlenin çocuklar olduğunu göstermektedir. Amaç, erkeğin dışarda evi geçindirmek için çalışması, kadının ise evde ev işleriyle ilgilenmesi ve çocuk bakması gerektiği iletisini daha küçük yaşlarda çocukların zihinlerine yerleştirmek istenmesidir. Çünkü erkeğin çalışarak, kadının da ev idaresini sağlayarak topluma, devlete karşı olan vazifelerini yerine getirecekleri anlayışını çocuk yaşlarda yerleştirmek daha kolay olacaktır. Ancak Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) bu görüşe karşı farklı bir tutum takınmıştır. Ona göre bir erkek ev idaresi hakkında bilgi ve donanıma zevcesinden fazla sahip olmalıdır. Bunu kendisinin uygulaması için değil, karısına icra ettirmek için bilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, kızların küçük yaşlarda evlenmeleri göz önüne alındığında ev idaresi ve işleri için düşünsel ve fiziksel bazı yeterliliklerden eksik kaldıkları yönündeki eleştirisiyle modern bir zihniyet taşıdığı izlenimini vermiştir. Fakat erkeğin zevcesine ev idaresi ve işlerini öğretmesi gerektiği ve bu vazifeyi yine kadınlara yüklemesi yönüyle Ahmet Mithat Efendi’nin toplumdaki erkek-kadın rolleri üzerine geleneksel görüşte olduğunu da göstermektedir. Buna ek olarak 1899’da kaleme aldığı bir eserinde Ahmet Mithat Efendi evlatların terbiyesini analar kadar hatta daha fazla babalara yüklediğini belirtmiş, döneminin yaygın olan düşüncesine farklı bir bakış açısıyla şöyle bir gerekçelendirme yapmıştır: “ ... evvelce dahi beyan olduğu veçhile kadınlar bir sabavet-i daime halinde tasavvur olunacaklarından onların evladı terbiye etmeleri şöyle dursun kendileri dahi erkeklerin nezaret-i mürebbiyanelerine muhtaç kalıyorlar.”⁵⁰ Kadınların çocukluktan çıkamadıklarını bu nedenle erkeğe daha fazla oranda görev düştüğünü yani hem çocuğunun hem de zevcinin terbiyesinden sorumlu olduğunu belirtmiştir. Ahmet Mithat’ın bu görüşü, kızlara anneleri tarafından verilen idare-i beytiye ve çocuk bakma eğitiminin çok da etkili olamadığını kanıtlar niteliktedir.

⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, **Peder Olmak Sanatı**, Haz.Gizem Akyol, Dergah Yayınları, 2017, s. 31.

⁴⁸ “Tuhaf Bir Hikayecik”, **Çocuklara Talim**, No:3, 29 Rebiülahir 1305/ 1 Kanunusani 1303, s. 22.

⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, **Peder Olmak Sanatı**, s.63.

⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, **Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi**, Haz. Gizem Akyol, Dergah Yayınları, 2018, s.31.

Genç kızlara ve evli hanımlara basın ve yayın yoluyla kadınların taşınması gereken bazı geleneksel vasıflar idrak ettirilmeye çalışılmıştır. Örneğin basındaki bazı edebi yazıların alt metninde evlerinin idaresini sağlayacak nasihatler ve anneliği yüceltecek mesajlar yer almıştır. Buna yine *Çocuklara Talim*’den örnek vermek mümkündür. Bu dergideki “Terzi Kuşu” adlı bir yazı sonrasında kızların iletiyi daha rahat alabilmeleri için şu açıklama metnin sonuna yerleştirilmiştir: “*Gördünüz ya hanım kızlar! Hayvanken şu kuş bile, kendisine lazım olanı yine kendisi dikeyor. Siz de dikiş öğrenmeye gayret ediniz ki kendi esvabınızı kendiniz dikesiniz. Hanım kısmı kendi elbisesini diktirmek için başkalarına muhtaç olmak pek ayıptır.*”⁵¹ Yazının amacı kızların dikiş dikmeyi öğrenmelerini teşvik etmektir. Ahmet Mithat Efendi de bir kadının diktireceği bir gömlek için terzilerin esiri olmalarının kadınlığın şanına yakışmayacağı kanaatindedir.⁵² Ayrıca kendi işlerini kendilerinin görmeleri gerektiği, bu sayede ev ekonomisine de destek olunabileceği vurgulanmıştır. Bir başka edebi türden mesaj ise şu şekilde annelik sanatını teşvik etmektedir:

“Eğer ki sen annelik sanatını bilmezsen
Yavrucağın hayatın kavgasında düşecek,
Etrafına en zalim sıfatlar üşecek...”⁵³

Anneliği bilmediği takdirde çocuğunun başına bir şey gelebileceği ve bundan yine kadının mesul tutulup toplum içinde bazı kötü sıfatlara maruz kalacağı ifade edilerek kendilerine en çok “annelik” vazifesinin yüklendiğini bu tür edebi örneklerden çıkarmak mümkündür. Yüklenen bu vazifenin etkilerini II. Meşrutiyet’e hatta günümüze kadar getirmek mümkündür. Bu bağlamda bu anlayışın irdelenmesi çocuk eğitim tarihi açısından da elzemdir.

Tanzimat dönemi ve sonrasında modern bir toplum yaratmak için toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin modernleşmesi hedeflenmiştir.⁵⁴ Gelecek kuşakları yetiştiren ve onları terbiye eden annelerin modernleşmesi gerektiği yolundaki önerme giderek yaygınlaşmış ve bu bağlamda kız çocuklarının eğitimi vatanın istikbali için önemli görülmeye başlanmıştır. Toplumda oluşmaya başlayan bu görüşler dönemin basınında da sık sık yer bulmuştur. Kız çocuklarını eğitmenin gerekliliği basın tarafından da desteklenmiştir. Böylece gazete ve mecmualar sayesinde daha fazla kitleye ulaşılarak kızların eğitimi hakkında toplum bilinçlendirilmek istenmiştir. Hem hedeflenen kitleye ulaşması hem de toplumdaki bazı kesimin konu hakkındaki görüşlerinin tespiti açısından özellikle kadın ve çocuklara hitap eden gazete ve dergiler bu dönem için önemli kaynakları teşkil etmişlerdir. Basın bu konuda devletin en büyük yardımcısı olmuştur. Kadınlara hitap eden bir

⁵¹ “Terzi Kuşu”, *Çocuklara Talim*, 29 Rebiülahir 1305/ 1 Kanunusani 1303, s.19.

⁵² Ahmet Mithat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, s.30.

⁵³ Mehmet Emin, “Bir Genç Kıza”, *Demet*, No: 1, 17 Eylül 1324, s.4.

⁵⁴ Mine Demir, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Türkiye’de Ev Kadınlarının Eğitimi: İdare-i Beytiye”, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, C.4, S.1, Yaz 2017, s.110.

dergideki şu ifadeler bir kadının öncelikle anne ve çocuğunun ilk eğitimcisi olduğu savını bu dönemde de devam ettirdiğini kanıtlamaktadır:

Kadınların tahsil ve terbiyesi –bu mütalaaya göre erkeklerden dün ve ehemmiyetsiz bulunduğu hükmetmek de lazım gelmez. Çünkü dünyada kadınların vezaifi de hiçbir erkeklerin vezaifinden aşağı bir mertebededir diye hüküm verilemez. Kadınlar mâder-i insaniyettir. Kadınlar bir heyet-i içtimaiyenin ilk mürebbiyesidir. Kadınlar hüsn-i ahlakla ve kemali ile bir halkın tasfiye-i ahlakına ve saadet-i umumiyesine bâisdirler...⁵⁵

II. Meşrutiyet döneminin önemli kadın dergilerinden *Demet*'te ise, vatana gelen kötülüklerin kadınları ıstırap içinde bırakacağı, cemiyet hayatında da olumsuzluklara meydan vereceği düşüncesiyle kadınların eğitiminin ertelenmemesi gerektiği şu şekilde aktarılmaktadır:

Hatta o vatan doğrudan doğruya kadınların aguş-u şefkat ve muhabbetine tevdi kılınmış, onun istikbali doğrudan doğruya onların yed nezih terbiyelerine terk edilmiş olduğu için kadınlarımızı bizden daha iyi tenvir etmek vazifemizdir. Bir memleketin ruhu kadınlardır. Bir milletin, bir heyet-i ictimaiyenin kalbi kadınlardır. Binaenaleyh vatanın hayatı kadınların tesiratine kuvvetle merbuttur.⁵⁶

Bu ifadeler, kadınların çocuklarının terbiyesinde etkin rol oynamalarına binaen eğitilmeleri gerektiği anlayışının II. Meşrutiyet dönemine kadar devamlılığını ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, geleceğin anneleri olacak kız çocuklarının eğitimi elzem gören gazetede bir başka yazı durumu şu şekilde aktarmıştır:

Kadınlarımızın en acil ihtiyacı maariftir. En evvel çalışacağımız bu olmalıdır. ‘Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?’ diyen din-i maarifin en birinci hamiyesidir ve maarif sayesinde ati-i nisvan istenilen, istediğimiz münevveriyetle tayin edecektir, tecelli edecektir. ‘Demet’ bu maksad-ı mukaddesin aciz, fakat samimi bir hadim ve mürevvicidir.⁵⁷

Böylece kızların eğitimlerine dinen aykırı bir durumun olmadığı ispat edilmeye çalışılmakla birlikte dini bir meşruluk kazandırma isteği de söz konusudur. Ayrıca küçük de olsa basın, en azından *Demet* tarafından üzerlerine düşenin yapılacağı da aktararak okuyuculara basını takip etmeleri gerektiği mesajı verilmiştir. Bu tür yazıların basında sayıca fazla yer alması ve konu hakkında gazete ve dergilere mektupların gönderilmesi bizi kamuoyunun da bunu istediği ve fikir alışverişinde bulunulduğu varsayımına itmektedir.

Artık toplumun ihtiyacı olarak eğitilmiş kadın/anne/eş sayısının artması gerektiği anlayışı, II. Meşrutiyet'in sağladığı özgür basın ortamıyla daha yüksek sesle dile getirilmiştir. Bu bağlamda,

⁵⁵ “Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 1”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No: 20, 19 Cemaziyevvel 1313/ 26 Teşrinievvel 1311, s.1.

⁵⁶ Hakkı Behiç, “Ne Haldeyiz Neye Muhtacız?”, **Demet**, No: 5, 11 Teşrinievvel 1324, s. 79; Şadiye SÜLEYMAN AHMET AĞA, **Demet Mecmuası Tahlili Fihrist-İnceleme-Metin**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2022, s.214.

⁵⁷ Celal Sahir, “Kariyatımıza”, **Demet**, No:2, 24 Eylül 1324, s.17.

toplum hayatında “yeni kadın” –iyi anne, iyi eş - tipi ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Çizilen bu “yeni kadın” tipiyle toplumu şekillendirecek bireyleri -erkekleri- yetiştirmek, onlara karşı vazifelerini en iyi şekilde idame ettirmek için kız çocukları eğitilmeli anlayışının daha da yaygınlaştığını şu ifadelerde gözlemlemek mümkündür: “... İşte bunun içindir ki bir istikbal-i tealiyeye doğru şehper-i güşa-yı gayret olmak isteyen hayat-ı medeniye evvela kadının tealisine çalışmalıdır. Çünkü istikbal onların vereceği yavrular, onların yetiştireceği kahramanlar, onların teşci ve teşvik edeceği aslanlar elindedir.”⁵⁹ Yani kadından beklenen en önemli toplumsal görev, fitratlarına en uygunu olan anneliktir.⁶⁰ Bu nedenle kadınların modern, eğitilmiş annelik ve eşlik vazife ve mecburiyetleri, eğitim almalarında haklı bir gerekçe olarak gösterilmeye başlanmıştır. Kızların modern, eğitilmiş, kültürlü, evine bağlı birer eş, anne olmaları için nasıl bir eğitim almaları gerektiği de şu şekilde vurgulanmıştır:

Erkeklerde kadınların fitraten müste'id oldukları hizmeti ifâdan acizdirler. Mesela bir erkek layıkıyla çamaşır yıkayamayacağı gibi bir çocuk büyütmek de bir erkek eline yakışmaz ve beceremez. Bu halde kadınlar fitratlarının müsait ve müste'id olduğu tahsil ile işgal etmeleri ve nisvana mahsus vezaifi ifaya yardım edecek ulûm ve fûnûnu tahsil eylemeleri saadet-i beşeriyenin istihsal ve temini hakkında en muvafık ve mutabık bir yoldur.⁶¹

Buradan anlaşılacağı üzere kadın ve erkeğin toplumda farklı rolleri, kadının fitratında anne ve eş olmak vardır. Dolayısıyla bu doğrultuda bir eğitim almaları gereklidir. Kız çocukları için açılan okullarda ağırlıklı olarak evin idaresi için derslerin okutulması bu anlayışın en açık kanıtlarındandır.⁶² Okullardaki bu tür dersler kız çocuklarını asıl vazifeleri olarak gösterilen annelik ve ev hanımlığına teşvik edici bir mahiyet taşımıştır. 1914 sonrasında müfredatta idare-i beytiyeye yönelik dersler sayı ve çeşitlilik bakımından artmış olup bu artış kızların eğitiminde ev kadınlığı vurgusunu güçlendirmektedir.⁶³ Kadınların ev idaresine yönelik eğitimleri basın yoluyla da teşvik edilmiştir. Okul çağını geçenler ya da okula gidemeyen genç kızların, ev idaresine dair bilgileri almaları basın yoluyla sağlanmıştır.⁶⁴ Bu durumdaki kızların yeni ders kitapları gazete ve mecmualar olmuştur. Yani kızlar hem devlet hem de basın kanalıyla annelik mesleğine teşvik edilerek eğitilmişlerdir. Hatta konuyla ilgili olarak Avrupalı kızların mekteplerde gördüğü derslere değinilerek idare-i beytiye derslerinin önemi daha yoğun vurgulanmış, alacakları bilimsel derslerin sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Avrupalı kızların matematik, kimya gibi dersler gördükten sonra ev

⁵⁸ Nevin Meriç, **Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 198.

⁵⁹ Hakkı Behiç, “Ne Haldeyiz Neye Muhtacız?”, s. 79.

⁶⁰ Ümüt Akagündüz, “II. Meşrutiyet Yıllarında Kadının Değişen Toplumsal Konumu”, **Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918**, Edt. Ayşen Müderrisoğlu, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s.45.

⁶¹ “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 2”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:21, 23 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Teşrinievvel 1311, s.2; Hale Gürbüz, **Hanımlara Mahsus Gazete**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001.

⁶² Demir, a.g.m., s.109.

⁶³ Tunç Yaşar, “Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi”, s.613.

⁶⁴ Demir, a.g.m., s.117.

idaresi, çocuk bakımı ve eşlerinin istirahatı için hareket etmedikleri, heveslerinin başka işlerle uğraşmaya kaydığı belirtilmiş ve bu tür davranışların kaynağı olarak okulda gerektiği ölçüde idare-i beytiyye derslerine ağırlık verilmemesi gösterilmiştir.⁶⁵ Bu tür bir durumla karşılaşmamak, evine, eşine ve çocuğuna bağlı kadınlar yetiştirebilmek için kızlara ne ölçüde ilim öğretilmesi gerektiği şu ifadelerle belirtilmiştir:

Erkeklerle ait addedilen ulum ve fünundan da bunlardan bir dereceye kadar anlayacak ve zevcinin ve çocuklarının bezm-i müvasenet ve ihtilatında söylenen sözlere bigâne kalmayıp çocuklarını da cehalette büyütmecek surette bir kadın hissedar edilebilir ve edilmek lazımdır. Fakat tamikat-ı fenniyye-i umumiyyeti itibarıyla kadınlara o kadar gerekmez.⁶⁶

Kadınlar için öngörülen eğitimin içeriği, onlara zamanın gereği olan malumatı vermenin yanı sıra mevcut statülerini muhafaza etmeye yöneliktir.⁶⁷ Yani tek meşguliyetlerinin annelik ve zevcelik olarak sınırlandırılması alacakları bilimsel derslere de bir kota konulmasına neden olmuştur.

Basından Amerika ve Avrupa kadınlarının çalışma haklarını talep ettiklerini öğrenen Osmanlı kadınları da bu doğrultuda yazılar kaleme almaya başlamışlardır. Bazı yazılar, tek vazifelerinin ev idaresi ve çocuk bakmak olup olmadığını kadınlara sorgulatmak hedefiyle yazılmıştır. Bu bağlamda, kaleme alınan yazılardan birinin tarihi oldukça dikkat çekicidir. Tanzimat sonrasına ait bir yazıda kadınların toplumdaki mevkileri tartışılarak çalışma haklarını savunmaya başladıklarını göstermiştir. Yani kadınların çalışma haklarını savunmaya başlama tarihini I. Meşrutiyet'in öncesine dayandığını söylemek mümkündür. Buna kanıt gösterilebilecek gazete yazısında durum şu şekilde ifade edilmiştir:

Şurasını iyi bilmek gerekir ki ne erkekler kadınlara hizmetkâr, ne de kadınlar erkeklerle cariye olmak için yaratılmıştır. Erkekler hüner ve marifetleri ile hem kendilerini hem de hepimizi geçindirebiliyorlar da biz niçin bilgi ve hüner kazanmaya kudretli olamıyoruz? El ve ayak, göz, akıl gibi vasıtalar da bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalmamıza sebep olmuştur? Bunu hiçbir sağduyu sahibi kabul etmez. Eğer öyle olmak gerekse idi, Avrupa kadınları da bize benzerdi. Bilgiden yoksun kalmamıza meşru örtünmemiz sebep gösteriliyorsa ona da taşrada bulunan kadınlarımızı göstermekle yetinirim. Çünkü onlar erkeklerine her çeşit hizmette yardım etmekte, erkeklerle beraber çalışmaktadırlar.⁶⁸

Kadın ve erkeklerin birbirlerine üstün vasıflar taşımadığı, eşit oldukları, bu nedenle de aynı işi yapmalarına herhangi bir engel olmadığı, zaten kırsal kesimdeki kadınlarla erkeklerin birlikte çalışmalarının buna en güzel örnek olduğu yazıda vurgulanmıştır. Ayrıca basın dışında edebi eserler

⁶⁵ “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 2”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, s.2.

⁶⁶ “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 3”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:22, 22 Cemaziyelevvel 1313/ 2 Teşrinisani 1311, s.2; Hale Gürbüz, **Hanımlara Mahsus Gazete**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001.

⁶⁷ Fatma Tunç Yaşar, “Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat Ve Ders Kitapları”, **Türkiyat Mecmuası**, 29/2, (2019), s.617.

⁶⁸ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, 2021, s.62; Rabia, “Birinci Mesele: Terbiyet-i Hatıramızın Vucub-i İslahı”, **Terakki-i Muhadderât**, No: 5, 1869.

vasıtasıyla da kadınların çalışma ve eğitim sahasındaki varlıkları tartışmaya açılmıştır. Örneğin; Fatma Aliye (1862-1936) 1896 yılında *Refet*⁶⁹ ve 1899 yılında *Udi*⁷⁰ adlı kadınların eğitim ve çalışma hayatındaki yerlerine dair kaleme aldığı romanları, onları cesaretlendirici bir mahiyet taşımıştır. Bu tür edebi eserlerin verilmesi, kadınların kendi geçimlerini sağlayabilecekleri fikrini zihinlerde filizlendirme isteğinden kaynaklanmıştır. Hatta *Refet*'in 1897 yılındaki nüshasına Ahmet Mithat Efendi'nin önsöz makamında yazdığı yazıda bu romanın aslında gerçek bir hikayeden alıntılandığını vurgulaması, romanın baş karakteri Refet'in okuma ve çalışma hayatına atılma çabasını okuyanları bir kat daha uyarıcı bir mahiyet taşımaktadır. Bu bağlamda, Fatma Aliye Hanım'ın bu tür edebi ürünlerle kadınları cesaretlendirici bir misyonu kendine yüklediği görülür. Fakat kadınların çalışma hayatında yer alamayacakları daha ileri tarihli bir kadın dergisindeki yazıda kati vaziyette okurlara bildirilmiştir: "...*Erkekler için ebvâb-ı terakki açıktır. Feyz ve zekası nispetinde nail-i terakki ve yesâr olabilir. Fakat umumiyeti itibarıyla bu kaide kadınlar hakkında cari değildir. Kadınlar allâme-i cihan olsa hükümet hizmetlerinde istihdamları vezaif-i nisvaniye ile mütenasip düşmez...*"⁷¹ Devletin kadınlara uygun gördüğü meslek bir kez daha vurgulanmıştır: Annelik!

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da zihinlerdeki modern kadın figürü yine annelik üzerine kurulu kalmaya devam etmiştir. Zihinlere iyice yerleşen bu durum basın tarafından da kanıksanmış ve okurlara iletmeye devam edilmiştir. Örneğin; Eylül 1908 tarihli bir kadın mecmuasında dahi gelecek yeni nesil için anne olacak kız çocuklarının eğitilmesinin elzem olduğuna dair verilen ileti aynen şu şekildedir: "*Çocukların ilk mürebbi-i ahlaki olduklarından onlara terbiye-i ahlakiyeyi okuyup yazmak ve sayı saymak gibi malumat-ı iptidaiyeyi öğretmeye mecburdurlar ve bu vazifeyi her şeye tercih etmeleri lazımdır.*"⁷² Çocuğun talim ve terbiyesinde anne ve babanın müşterek sorumluluk taşıdıkları belirtilmesine rağmen bu vazifenin anne üzerine daha fazla yüklendiği yazı boyunca hissettirilmiştir. Ağırlıklı olarak annelere yüklenen bu zorunluluk, gelecek nesillerin istikballerinde dolayısıyla memleketin bekasında önemli bir misyon olarak görülmeye devam etmiştir. Zaten alacakları bu eğitimi kendilerinden ziyade eşleri ve çocukları için almaları gerektiği şu örnekteki gibi vurgulanmaktadır:

Mamafih bugün askerden evvel iyi zevce, iyi valide olmak istenilse bile cidden iyi refika olacak, zevcinin bütün düşüncelerine fikren iştirak edecek, doğru muhakematıyla muavenet edebilecek zevceler, çocuklarının hiçbir sualine karşı kızarıp sukut etmeyecek valideler bulmak için de o istihkar edilen darülfünunlara ihtitac-ı şedid vardır.⁷³

⁶⁹ Fatma Aliye, **Refet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

⁷⁰ Fatma Aliye, **Udi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

⁷¹ "Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 4", **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:23, 1 Cemaziyelahir 1313/ 6 Teşrinisani 1311, s.2; Hale Gürbüz, **Hanımlara Mahsus Gazete**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001.

⁷² Selim Sırrı, "Çocuk Terbiyesi", **Demet**, No:1, 17 Eylül 1324, s.13.

⁷³ İsmet Hakkı, "Kadınlarımız ve Maarif", **Demet**, No:2, 25 Ağustos 1324, s.26.

Eşlerinin mutluluğunu kendi mutluluklarına üstün tutmalarını vurgulayan bir diğer örnek ise şu şekildedir:

Ömrünün tahsil-i ilim ve kemale hasır etmiş malumat-ı vesia sahibi bir zat hiçbir şey bilmeyen bir cahil ile ünsiyet ve refakat edemez. Mecbur olursa bedbaht olur. Binaenaleyh erkeklerimiz terbiye ilmiye ve fikriyece yükseldikçe kadınları da kendi seviyelerine takrip etmelidirler. Onlar okurlar, her şeyi öğrenirler, bizi cehl ve nadanı içinde bırakırlarsa kendi mesudiyetlerini ihlal etmiş olurlar.⁷⁴

Zevç ve çocukların mutlulukları adına kızların eğitim almaları gerektiğinin vurgulanması, erkek egemen bir toplum ve eğitim anlayışının kadınlar üzerinde ne kadar tesirli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bununla birlikte kızların eğitilmeleri, eş ve çocuklarının aile saadetleri adına gerekçe olarak gösterilmiştir. Kadınlar hukuki haklarını savunurlarken bile çocuklarının eğitimini gerekçe göstermişlerdir. Çocuklarını daha iyi eğitmek için kadın haklarını haykırdıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir: “Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir... vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir, onun için kadınlar bugün hukukumuz diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lazım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hatır etmelidirler...”⁷⁵ Bu ifade devlet tarafından kadınlara verilen vazifenin çocuk eğitimi olduğunu kanıtlamaktadır. Erkeklerin evliliklerinde mutlu olmaları için kendi eğitimlerine denk kadınlarla evlenmeleri gerektiği düşüncesi kız çocuklarının eğitimlerine bir başka gerekçe olarak şu şekilde gösterilmiştir: “... Binaenaleyh erkeklerimiz terbiye, ilmiye ve fikriyece yükseldikçe kadınları da kendi seviyelerine takrip etmelidirler. Onlar okurlar, her şeyi öğrenirler, bizi cehl ve nadanı içinde bırakırlarsa kendi mesudiyetlerini ihlal etmiş olurlar.”⁷⁶ Erkeklerin kendi mutlulukları için kadınların eğitim alarak kendi seviyelerine yaklaştırmaları gerektiği anlayışı toplumda erkek egemen bir mutluluk anlayışının varlığının göstergesidir. Bir kızın zeka seviyesinin yanı sıra mensubu olduğu aile ve bu ailenin bulunduğu mertebeye göre evlenebileceği eş adaylarının eğitim durumu da kızın alacağı eğitimin seviyesini belirleyen unsurlardan bir diğeri olarak görülmeye başlanmıştır. Konuyu izah edecek şu örnek dikkat çekici bir mahiyettedir:

... Kadınlar istidat ve zekaları nispetinde ve tahsil-i ilim ve kemalleri derecesinde aynen erkekler gibi memuriyetlere nail olmaktan, tacir ise tevsi-i daire-i ticaret eylemekten – tertib-i hazır-ı medeniyetçe- mahrumdurlar. Bu halde onların tahsil ve terbiyesi izdivaçla tayin edecek mertebelerine göre olmak lazım gelir. Bir kızın kimlerle izdivaç etmesi muhtemel görülüyor? Ailesinin mertebesine ve maişetine ve adap ve ahlakına nazaran bir kızın izdivaç edeceği – müstesna hallerden kat-ı nazar- zevcin mertebesi nazar-ı itibara alınarak tahsil ve terbiyesi tanzim olunmak akla muvafık gelir.⁷⁷

⁷⁴ Atıfcelal, “Terbiye-i Nisvaniye”, **Demet**, No: 2, 24 Eylül 1324, s.27.

⁷⁵ Halide Salih, “Mehasin’i Okuyan Kardeşlerime”, **Mehasin**, No: 6, Şubat 1324, s.421.

⁷⁶ Atıfcelal, “Terbiye-i Nisvaniye”, **Demet**, No: 2, 24 Eylül 1324, s.27.

⁷⁷ “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 4”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, s.2.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere kızların kültür ve eğitim seviyelerini yükseltmek kendileri için değil, gelecekte evlenme ihtimali olan kimselere layık bir eş olma anlayışından kaynaklanmaktadır ki, bu da evlenirken artık kendilerine eğitim yönünden de denk bir eş olması gerektiği anlayışının erkeklere yerleşmeye başladığını göstermektedir. Bu bağlamda nasıl bir evlilik yapması gerektiğinin ölçütleri değişmeye başlamıştır. Eğitim almış genç kızların evlilik kriterleri geleneksel olmaktan çıkmış, erkekler de evlenecekleri kızlarda modern eğitim alıp almadıklarına dikkat etmeye başlamışlardır.⁷⁸ Öyle ki, bu eğitimi almış olmalarının yanı sıra kızların bazı donanımlara sahip olmaları da erkekler tarafından beklenmiştir. Örneğin; Ahmet Mithat Efendi eserinde erkeklerin evleneceği kızlarda aradıkları özellikler arasında bir de ecnebi dil bilmelerini arzulayabileceklerini, kızların ecnebilerle münasebeti olacak bir adamın zevcesi olduklarında ziyarete gelecek ecnebi kadınlarla onların dilinde konuşmalarının maddi ve manevi katkısı olabileceğini belirtmiştir.⁷⁹ Eğitimli-modern kadınların yetiştirilmesi amacıyla kızları eğitilmesinin altında aslında erkeklerin eğitimlerini ve devletin geleceğini önceleyen bir sistem yatmaktadır. Görünüşte kız çocuklarının eğitimi önemsenirken aslında bu kızların yetiştireceği erkek çocukları yani devlete hizmet edecek görevlilerin yetiştirilmesi asıl hedefi arz etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin modern, ileri seviyede bir toplum yaratmak için öncelikle kızların eğitilmeleri gerektiğini anlaması, kızlara yönelik okulların açılmasını beraberinde getirmiştir. Bu okulları açmakla aslında yine kızların doğum, eğitim, ev idaresine yönelik ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Bu anlamda II. Meşrutiyet döneminde kadın iş gücüne ihtiyaç duyulan alanlarda var olan açığı kapatmak adına ebelik, hemşirelik, hastabakıcılık gibi özellikle kadın hastalarla ilgilenecek meslek gruplarına mensup kişiler yetiştirmek için kız çocuklarının eğitim almaları sağlanmıştır.⁸⁰ Ancak kadının bu alanlarda dahi olsa çalışması, vaktinin büyük kesimini işte harcaması çocuğa kimin bakacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. Kadınlar çalışırsa çocuklara bakma, yani yeni kuşakları yetiştirme ve evi idare etme görevi kime kalacaktı.⁸¹ Bu sorun nedeniyle kadınların çalışması, evden uzaklaşması pek yadırganan bir durum olmuştur. Bu bazı kadınlarca da tasvip edilmemiştir. Öyle ki mecmuadaki şu yazı bu kadınların konu hakkındaki düşüncelerini pekiyi yansıtmaktadır. “... *ihtiyaç sıkışmışsa kadınların evden uzaklaşması, idarey-i beytiyeyi ihmal etmesi pekiyi bir şey olmaz. Hatta bunun içindir ki memur olmaya, politikaya müdahaleyi – fakat uğraşmaya değil- pek o kadar münasip bulamam.*”⁸² Bu görüşün aksine kadınların çalışmasını destekleyen yazılar da kaleme alınmıştır. Bir başka mecmuadaki yazıda kadınların çalışmasına şu şekilde dinen bir meşruluk

⁷⁸ Nevin Meriç, **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s.184.

⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, **Peder Olmak Sanatı**, s.29.

⁸⁰ Meliha Nur Çerçinli, “Gelenekselden Moderne Kontrolden Kabule Geçiş Sürecinde Erkeğin Gözünden Kadının Dönüşüm Süreci”, **Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918**, Edt. Ayşen Müderrisoğlu, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s.71.

⁸¹ Çerçinli, a.g.m., s.33.

⁸² İsmet Hakkı, “Kadınlarımız ve Maarif”, s.25.

kazandırılmak istenmiştir: “İslamiyet kocalı bir kadını çalışıp kazanmaya cebretmez. Lakin çalışmaktan men etmediği içindir ki vakt-i saadette kadınlar çalışıp kazanıyorlardı.”⁸³ Böylelikle kadınların çalışmalarına mani olabilecek dini bir engelin bulunmadığını açıklanmaya çalışılmıştır. Konuya farklı bir açıdan bakan ve terakkideki paylarını sorgulayan şu satırları vurgulamak gerekirse:

Fabrikalar niçin icat edildi? Terakkiyat-ı medeniyetten bu kadarcık istifade de aramayacaksak hem Türklüğümüze hem kadınlığımıza yazık. Dokumacılıkla kol yoracak zaman geçti, artık ameli işlerden usandık. Bir parça zihinlerimizi işletelim. İğne ipliğimizle beraber biraz fikirlerimiz yorulsun. Fikri acizanamce bir kız az çok her fennin her ilmin kavaid-i esasiyesini okumalı, öğrenmelidir.⁸⁴

Kadınlar artık yorucu beden işlerinden ziyade fikirlerini beyan edebilecekleri, topluma daha çok karışabilecekleri işlerde çalışmak ya da en azından bunun eğitimini almak istemektedirler. Ancak alacakları eğitime karşılık kadınlar için çizilen toplumsal görev yine de annelik ve zevcelik olmuştur. Bunun dışındaki bir sonun felaket olduğunu dergiye gelen bir mektubun yazarı şu şekilde izah etmiştir:

Ne kadar ince düşünseniz, ne kadar tecahül etseniz yine inkar buyuramazsınız ki kadınlar akıbeti zevce ve valide olmak için yaratılmışlardır; bunun haricinde ne varsa – na-kabil imtisal müstesnalardan kati elnazar- hepsi mahrumiyet, hepsi makhûriyet [perîşanlık] ile biter; hem de mutlaka felaket, mutlaka mahrumiyet mutlaka makhûriyet!⁸⁵

Mektubun yazarı ikinci kez dergiye bir mektup yazmış ve bu mektubunda da fikrini yinelemiştir.⁸⁶ Basına akseden mektuplar, toplum içindeki zihniyet ve anlayışların izahı için önemli birer kaynaktırlar. Bu tür bir mektubun önemsenip dergide yer bulması da derginin topluma verdiği mesajları görebilmemiz açısından değerlendirmeye değer bir ayrıntıdır. Mektubu yazan kişinin kimliğini saklaması, toplumda bir kadının mı yoksa erkeğin mi; genç veya yaşlı birinin mi bu anlayışta olduğunun tespitini belirsiz bırakmıştır. Ayrıca kimliğini neden sakladığı da irdelenmesi gereken bir konudur. Ancak bahsedilen ayrıntıların belirsiz kalmasına rağmen böyle bir mektup, toplumda bu anlayışı savunanların bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kadınların mesleklerini icra edememelerine rağmen yine de eğitilmeleri kanaatinde olan şu sözler de dikkat çekicidir: “Bir kimyager olmayacaksa bile fen-i kimyanın hiç değilse kısm-ı iptidaiyesini öğrenmeli. Bir kadının mühendis olmasını tasvip etmesek bile hendeseye az çok vakıf olmalı, hülâsa doktor, avukat olmadığı halde de ilm-i hukuktan, kavaid-i hıfzıssıhhadan büsbütün bihaber bulunmamalıdır.”⁸⁷ Kadınların eğitilmiş olmaları ve erkekler kadar fen sahibi olmaları

⁸³ Fatma Aliye, **Şehbal**, s.147.

⁸⁴ İsmet Hakkı, “Kadınlarımız ve Maarif”, s.25.

⁸⁵ “Muharrerat: İmzasız Bir Mektup”, **Demet**, No:2, 23 Eylül 1324, s.24.

⁸⁶ “Muharrerat: İmzasız İkinci Mektup”, **Demet**, No:6, 22 Teşrinievvel 1324, s.87.

⁸⁷ İsmet Hakkı, “Kadınlarımız ve Maarif”, s.25.

gerektiği hususunda destekledikleri halde, aldıkları eğitimi icra edecekleri meslek gruplarında yer almaları ne yazık ki tasvip edilmemiştir. Bunda tabii ki kadınlara biçilen en iyi mesleğin annelik olduğu görüşünün rolünü yadsıyamayız. Bu yaygın görüşe bir başka örnek vermek gerekirse: “Kadınlar memur olsun, mebus olsun, hakim olsun, balolara gitsin, Tepebaşı, Taksim bahçelerinde otursun, demiyorum. Böyle diyenlere de acırım. Ancak kadınlar da okusun, öğrensün, imal-i fikre müitalaa ve muhakemeye kadir olsun, evinin idaresine bakabilsin diyorum.”⁸⁸ Zira kadınların mesleklerini yaparken evi işlerini, zevcini ve en önemlisi çocuğunu ya da çocuklarını ihmal edebilecekleri düşüncesi hakimdir. Bu bağlamda çocuk, kadının elini kolunu bağlayarak onu eğitilmiş taşıyıcı haline getirmiştir.⁸⁹ Fakat Fatma Aliye’nin *Şehbal* dergisinde kaleme aldığı bir yazısında kadının vatanına en büyük hizmetinin dünyaya bir evlat getirmek ve ona bakmak olduğunu belirtmekle birlikte kadınların çalışmasının çocuk bakmaya engel teşkil etmeyeceğine dair verdiği şu örnek erkek egemen yaklaşımı simgeleyen zihinleri sorgular niteliktedir: “... vatan muhafızı kahraman askerlerimizi yetiştiren Anadolu kadınlarının çalışması evlat yetiştirmelerine mani oluyor mu? Kadının bütün ömrü çocuk büyütmekten ibaret değildir. Çocukları büyüttükten sonra kadın boş mu durmalıdır?...”⁹⁰ Bu sorgulayıcı metinlere rağmen kadınlara biçilen en iyi mesleğin annelik olduğu görüşü hakimdir. Kadınların büyük bir kısmının da bunu kabullendiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, 1913 Ekim ayında İstanbul ve çevresinde yapılan bir ankete katılan 16 kadının meslekleri sorulduğunda verilen cevaplar anneliğin bir meslek olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. “16 kadından kimisi mesleğini ‘tüm Türk kadınlarının en kutsal mesleği olan annelik’ olarak ifade etmiş, kimileri ev kadını ya da feminist olarak ifade etmişlerdir. 3 kişi ‘ne yazık ki kadın’ ifadesini kullanmış ve 17 yaşındaki bir kız da amatör müzisyen olduğunu söylemiştir.”⁹¹

1914 tarihli *Kadınlık* dergisinde Hacı Cemal adlı biri, kaleme aldığı yazıda kadının hayatındaki temel görevini beş maddede sıralamıştır ki bunlar; çocuk terbiyesi ve eğitimi, ailenin idaresi, evin ekonomisi gibi kadını eş ve annelik mesleğiyle sınırlayan maddelerdir. Devamında ise sorduğu soru güncelliğini halen korumaktadır: “Eğer kadınların erkekler gibi mübareze-i hayatiye dahil olmaları icap ediyorsa neslin terakki ve tekamülüne kim hizmet edecektir?”⁹² Buradan anlaşılacağı üzere kadına düşen en önemli vazife eğitilmiş, bilgili ve fedakar bir anne olmaktır. Bu görevi bağlamında kadın ataerkil kodların dışına çıkamayarak sınırlı bir özgürlüğe maruz bırakılmıştır.⁹³

⁸⁸ Atıf Celal, “Terbiye-i Nisvaniye”, s.27.

⁸⁹ Akagündüz, a.g.m., s.57.

⁹⁰ Fatma Aliye, *Şehbal*, No:8, 15 Temmuz 1325/ 28 Temmuz 1909, s.146.

⁹¹ Ahmet Emin Yalman, *Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020 İstanbul, s.133.

⁹² Hacı Cemal, “Kısm-i İhtimai: Saadet-i Beşeriye Kadınlıkla Kaimdir”, *Kadınlık*, No:6, 10 Nisan 1330/ 23 Nisan 1914, s.2.

⁹³ Akagündüz, a.g.m., s.57.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme girişimleri irdelendiğinde kız çocuklarının eğitilmesi, topyekun refahın arttırılmak istediğini göstermektedir. Fakat modernleşmeyle kadınların toplumdaki ve eğitimdeki yeri sadece nitelik anlamında değişmeye başlamıştır. Yani kadının vazifesi gelenekselliğini korumuştur: annelik! Toplumda geleneksel annelik anlayışı yerini korumakla birlikte bir annede bulunması istenen vasıflar ve bu vasıfları elde etme şekli modernleşmiştir. Kadınların ev idaresine, çocuk bakımına ve zevcin memnuniyetine yönelik eğitim almaları gerektiği anlayışı varlığını korurken bu bilgileri öğrenme yolu kurumsallaşmıştır. Annelerin, büyükannelerin tecrübelerini aktararak yeni nesli eğitime biçiminden, gerekli olanı mektepler yoluyla yeni nesillere öğretme şekline geçilmiştir. Tabi mektep eğitimine dergi ve gazeteler de destek vermişlerdir. Böylece aktarılan bilgiler kişiden kişiye göre değişmemiş, basın ve mektepler vasıtasıyla ortak kurumsal bir bilgi olarak aktarılmıştır. Fakat kızların alacakları eğitimler ve aldıkları eğitimlere rağmen çalışma hayatları sınırlandırılmıştır.

2.2. Çocuk Bakımında Geleneksel Yöntemlere Eleştirel Yaklaşımlar

Kadınlara biçilen en önemli vazifenin, hatta mesleğin annelik olduğu hususunda genel bir yaklaşım söz konusudur. Değişim çağı, bir annede bulunması istenen vasıfları ya da daha genel bir ifadeyle ebeveynlik yaklaşımlarını etkisi altına almıştır. Bu manada, dönemin süreli yayınları, çocuk bakımındaki yeni usulleri ebeveynlere aktarmak ve onları yönlendirme konusunda önemli roller üstlenmiştir. Bilimsel ve modern yaklaşımlarla sıhhatli, zeki, fiziki olarak güçlü, toplum ve devletine hizmet eden onu ileriye taşıyan çocukların yetiştirilmesiyle ilgili ebeveyn tercihleri etkilenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle çocuk bakımında uygulanan yöntemlerin dayandığı temeller, aktarım kaynakları, mevcut olan veya değişen uygulamalara yönelik toplumun refleksleri, dönemin zihniyeti, sosyal ve eğitim tarihi açısından kayda değer konulardır. Bu husus sosyal tarih anlamında birçok soruya cevap oluşturabilecek bir konudur. Zira bir toplumun çocuk bakımı ve sağlığı adına mevcut olan, değişime uğrayan yöntemlerin ve bakış açılarının tespiti o devletin refah seviyesi, eğitim, sağlık tarihi ve anlayışlarına cevap bulunabilecek konulardan bazılarıdır.

Çocuğun dünyaya gelmesi ve bakımında, anne faktörünün her dönem önemini korumaya devam ettiği açıktır. Çocuk bakımı ve eğitimi açısından annenin donanımlı olması gerektiği anlayışı yaygın bir kanaat teşkil etmiştir. Zira kız çocuklarının eğitimlerinin temelinde bu anlayış hakimdir. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) *Peder Olmak* adlı eserinde bu anlayışın devam ettiğini kanıtlarcasına bir çocuğun dünyaya gelmesinde ve bakımında en büyük payın annede olması nedeniyle öncelikle yapılması gereken ilk işin doğru ve uygun bir eş seçimi olduğunu aktarmıştır. Yazar, sağlıklı anne-sağlıklı çocuk fikrini öncelikli olarak erkek okurlarının idrak etmelerini sağlamak istemiştir. Bu da annelere biçilen en iyi rolün ve yegâne vazifelerinin çocuklarının bakımı olduğu anlayışını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Ahmet Mithat eserinde evlenilecek eşlerde sağlık kriteri tavsiyesini sadece erkeklere değil kadınlara da vermiştir. Yani, çocukların daha dünyaya gelmeden bakım ve sağlıkları için sağlıklı bireyler arasında gerçekleşecek bir evlilik önerilmiştir. Böylece yetiştirilecek çocuklar için eşler arasında aranan eğitim denkliği anlayışı, sağlık konusunda da tavsiye edilmiştir. Çünkü sağlıklı eşlerle yapılan evlilikler, çocukların ve gelecek nesillerin de sağlıklı olacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle evlenecek kişinin öncelikle kendisinin ve evleneceği kişinin sağlıklı olması gerekmektedir. Ahmet Mithat konuyu şu şekilde özetlemiştir: “*Teehhül edecek olan zatın kendi ahval-i sıhhiyesiyle, alacağı kadının ahval-i sıhhiyesi arasında bir mukayese dahi levazım-ı zaruriyedir.*”⁹⁴ Bu mukayesenin tabip tarafından yapılabileceğini de aktaran Ahmet Mithat aslında günümüzde evlilik öncesi yapılması gereken sağlık kontrollerinin önemini vurgulamıştır. Fakat yazar bir erkeğin zevcesinin sağlık durumunu bilmenin yeterli gelmeyeceğini, evlenecek kişilerin özellikle zevcenin ebeveynlerinin sıhhi durumlarına da bakmanın önemli olduğunu vurgulamıştır: “... *Yalnız zevcesinin sıhhat-i zahiresini düşünmek dahi kafi değildir. Zevcesinin peder ve validesinin sıhhatlerini düşünmeye kadar bu lüzum ve ihtiyaç bihakkın vardır.*”⁹⁵ Böylece Ahmet Mithat Efendi sağlıklı anne-sağlıklı çocuk anlayışına geniş bir çerçeveden bakmak gerektiğini belirtmiştir. Çünkü verem, frengi, sara, kötü asap (sinirler), romatizma, mayasıl, beynin su toplaması gibi birçok hastalığın kalıtsallık taşıdığı Ahmet Mithat tarafından vurgulanarak evlenilecek eşin ve onun ebeveynlerinin sağlık durumlarına bakmanın faydalı olacağını savunmuştur. Yani anne ve onun da gelişimlerinde rol oynayan kendi ailesinin sıhhi durumlarının gözetilmesinin altında yine çocukların, gelecek nesillerin sağlıklarını teminat altına alınması yatmaktadır. Bu teminatı Ahmet Mithat şu şekilde izah etmiştir: “...*Pederlerimiz bize birer sıhhat-i tamme ve salime bırakmış olmak ile en güzel miras bırakmış sayılırlar. Biz dahi mirasların bu en güzelini evladımıza bırakmakla mükellefiz.*”⁹⁶ Gelecek kuşaklara bırakılacak en iyi güvencenin sıhhi miras olduğu, bu mirasın yaşam kalitesine etki edeceği fikri, okurlara aktarılmaya çalışılmıştır.

Doğum, anne ve yavrusunun sıhhatleri açısından en riskli dönemi kapsamaktadır. Bu nedenle hijyene en çok dikkat edilmesi gereken dönemlerden biridir. Osmanlı toplumunda doğumların ne koşullarda gerçekleştiğine dair fikirleri Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamit (1876-1909) dönemlerinin doğumlarını karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak, farklı bir bakış açısından sunan Refik Halit Karay’ın (1888-1965) eserinden elde etmek mümkündür. Karay, Abdülaziz dönemindeki ebelerin doğum yaptırırken hal ve tavırlarını eleştirmiştir: “...*Ne beyaz önlüğü vardır, ne de doğumdan evvel dolma yaparken kirlenen ellerini fazla bir itina ile yıkamıştır.*” Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey’in (1842-1928) ölümüne yakın yıllarda kaleme aldığı ancak daha önceki yıllara ait bizzat şahsi tecrübe ve tanıklıklarını aktardığı eserindeki bilgiler Karay’ın gözlemleriyle örtüşmektedir:

⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi, **Peder Olmak Sanatı**, s.53.

⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s.50.

⁹⁶ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s. 58.

...Bu ihtiyar kadınlar biraz vakit bazı ebe hanımlar refakatinde bulunarak hasıl edebildikleri eski bilgileri sermaye yaparak başlı başına icra-yı sanata kendilerini mezun addederlerdi. Çoğunun cehaleti yüzünden birtakım üzücü hadiseler eksik olmazdı. Bu sebeple kadınlar arasında çocuk doğurmak büyük bir felaket addolunurdu...⁹⁷

Her iki örnekte de hijyene çok dikkat edilmediğinden ve alaylı ebe kadınlar nedeniyle kötü sonuçlanan doğumların varlığından söz edilmiştir. Yani ebeliğin mektepte eğitim sonrası icra edilen bir meslek olmadığı aksine anneden kıza geçen bir tür “ebezadelik” olduğu ve usta çırak ilişkisine benzer bir şekilde bilgi ve tecrübelerin aktarıldığı, bu şekilde gelişen mesleğin bazı kötü sonuçlara yol açtığı belirtilmiştir. Bunların önüne geçmek adına Ali Rıza Bey’in aktardığına göre; 1861 yılında neşredilen bir nizamname ile İslam, Hristiyan ve Musevi ebelerin Mekteb-i Tıbbiyye tarafından imtihanları yapılarak kendilerine izin verilmiştir. İzin belgesi olmayan kadınların ebelik yapması yasaklanmış, ancak buna rağmen ebelik yapanlar olduğunda isim ve ikametgahlarının mahalle imamı ve muhtarları tarafından devlete bildirilmesi emredilmiştir.⁹⁸ Devlet, usulsüzlükleri engelleme noktasında gerekli uyarıları yaparak tespit ettiği ihlalleri cezalandırmıştır. Bu konuda halkı ve anne adaylarını da bilinçlendirerek ortak hareket etme anlayışında olmuştur.

Herhangi bir tıbbi eğitim yerine usta-çırak ilişkisiyle ya da anneden kıza geçen ebeliğin icrasında birçok olumsuzluğu önlemek ve çocukların sağlıklarını korumak için II. Abdülhamit döneminde de bir dizi tedbir alınarak yeni gelişmeler kaydedilmiştir. Bunlardan biri 1899 yılında ilk Türk çocuk hastanesi olarak açılan Hamidiye Etfal Hastanesidir.⁹⁹ Bu hastanede birçok çocuğun tedavileri yapılmıştır. Bu hamle ile Osmanlı Devleti kamu sağlığında çocuklara özel bir yer ayırdığını göstermiştir. Ayrıca Karay’ın verdiği bilgiye göre, doğumlarda erkek hekimler görev almaya başlamışlardır.¹⁰⁰ Birçok yenilikte olduğu gibi bu gelişmenin de uygulanmasında bazı tepkiler gözlemlenmiştir. Örneğin; Karay, hekime gitmek için II. Abdülhamit döneminde farklı görüşlerin mevcut olduğunu kadınlar arasındaki bir diyalogda şu şekilde belirginleştirmeye çalışmıştır:

Bir kadın: Boş laflar... Avrupa’da hastanede gidip doğuruyorlar, doğan çocukları da doğuran anaları da bir araya koyuyorlar, bir şeycikler olmuyor.

Başka bir kadın: Ben anamızdan gördüğüm gibi yaparım. İnsan durup dururken gidip de hastanede doğurur mu? Bu ne münasebetsizlik, ne züppelik!¹⁰¹

Bir kadın hastaneye gidip doğum yapmasını, Avrupa’dan örnek vererek doğal karşılama karşılık hala geleneksel yöntemlerle doğum yapmanın edep ve ahlaka daha uygun olduğu kanaatinde

⁹⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 15.

⁹⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 16.

⁹⁹ Betül Altıntaş Selçuk- Cihan Çolak, “Türkiye’nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi”, **Lokman Hekim Journal**, C.2, 2012, s.11.

¹⁰⁰ Karay, a.g.e., s.19.

¹⁰¹ Karay, a.g.e., s.11.

olan kadınların mevcudiyeti ortaya koyulmuştur. Gelenek ile modern anlayışa sahip insanların aynı dönemde birlikte yaşadıklarına dair bir kanıtı Karay eserinde çok açık bir şekilde vermiştir.

Karay, yine II. Abdülhamit döneminde ebelerin beyaz önlük giydikleri, ellerini kaynamış su, asitfenikli sabun, tırnak fırçası ile yıkayıp alkolden geçirdikleri bilgisini aktararak aslında bu dönemde kızlar için açılan mekteplerin ve mekteplerden mezun olanların semeresinin alındığını vurgulamıştır. Böylece toplumun ihtiyacı olan ve çoğunlukla yine kadınlara hizmet eden ebe, hemşire ve onlara eğitim verecek muallimler topluma kazandırılmıştır. Çocuk bakımı ve sağlığı açısından kaydedilen gelişmeler aslında eğitim alanında atılan adımların neticesidir. Bu bağlamda açılan kız mekteplerinin çocuk bakımı ve sıhhatleri adına büyük bir adım olduğunu söylemek mümkündür. Buna ek olarak ebelerin II. Abdülhamit döneminde daha bilinçli, bilimsel ve tıbbi uygulamaları kullanmaları gerektiği kanaati oluşmaya başlamıştır. Devlet bunun için gerekli önlemleri almaya başlamıştır. Bu faaliyetler sonucunda Karay'ın kurgusal bir şekilde örneklendirdiğine göre şöyle bir gelişme gözlemlenmiştir: *“Ebe: Banyosu hazır mı? Marika! Şu dereceyi ver de suyun hararetine bakayım. Âlâ! Yıkayalım. (Bu iş bittikten sonra) Kundağını fazla sıkmayın, ferah tutun, odaya kurander yapmadan ara sıra temiz hava vermeli. Her gün banyo. Çocuk pudrası aldınız ya?”*¹⁰² Artık daha bilimsel ve temkinli olarak çocuk bakımına yönelik uygulamaların yapılması gerektiği anlayışı oluşmaya başlamıştır.

Çocuk bakımına yönelik dönemin bazı uygulamalarının pek de tasvip edilebilir olmadığını ve bu yöntemlerin çocukların ilerleyen yaşlarında da etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin; Karay eserinde çocuklarına haşhaş emdirilerek sakinleştirilmesi uygulamasının ileriki yaşlarda afyon tüketimine yönelttiğini biraz nüktedan bir şekilde izah etmiştir: *“Salıncağında torun haşhaş emerken köşe minderinde dede afyon yutar; biri dünyaya girerken, öbürü veda ederken hakiki hayattan uzaktırlar, bir yalancı alemde yüzerler. Tiryakilikle başlayıp sonunda yine tiryakilikle biten bir ömür!”*¹⁰³ Çocuk yaşta anne ve babaya sağladığı kolaylık düşüncesiyle bilinçsizce kullanılan bu tür keyif verici, geçici rahatlık sağlayan maddeler ilerleyen yaşlarda terk edilemeyen bir durum halini alabilmektedir. Çocukların rahat düşünmelerini de engelleyen bu tür maddelerin zeka ve ruhsal sağlık açısından da bazı hasarlar bırakması olası bir durumdur. Çocuklarda kullanılan bir başka uyarıcı madde olan *Körükçüoğlu* macununa ise çeşitli kaynaklarda rastlamak mümkündür. Çocuğa geceleri huysuzlanmaması ve rahatça uyuması için içeriği çok da bilinmeyen *Körükçüoğlu* macunu verilmiştir.¹⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi eserinde kullanımını pek tasvip etmediği bu macuna alternatif ve daha zararsız bir yöntem önermiştir:

¹⁰² Karay, a.g.e., s.11.

¹⁰³ Karay, a.g.e., s.15.

¹⁰⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 22.

Hem çocuğun bu tacizatına dayanamayan ve hem de güya çocuğuna merhamet etmek isteyen valideler uyutmak için Körükçüoğlu macunu gibi afyonlu şeylerle biçare nevzadı beyhude yere tesmim ederler. Bunlara ne hacet! Kundağı derhal açmalı, çocuğu üç beş kere güzelce çeyreklemeli. Ondan sonra tekrar yatırmalı, mışıl mışıl uyur.¹⁰⁵

Ahmet Mithat'ın çeyreklemekten maksadı bebeği/çocuğu rahatlatıcı bir masaj yapmaktır. Uyarıcı maddelerle çocukları uyutmak yerine bakımına biraz daha özenilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Çocuk bakımında uygulanan alternatif yöntemlere dönemin çocuk gazetelerinde yaygın biçimde rastlanmaktadır. Daha geniş bir kitlenin kolayca bilgilendirilebilmesini sağladığı düşüncesinden hareketle küçük yaşta çocukları dergi ve gazeteler vasıtasıyla, bu tür yazılarla tanıştırmının fayda sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca çocuk bakımıyla ilgili yeni yöntemleri çocuklara aktararak annelerinin kendilerini yetiştirmeleri de istenmiş olabilir. Bu bağlamdaki yazılara örnek vermek gerekirse çocuklarda hıçkırığı kesmek için basit bir yöntem 1896 tarihli çocuk gazetesinde şöyle aktarılmıştır: “*Kulakları parmak uçları ile kapadıktan sonra su veya şurup gibi bir mayi ağır yudumlarla içmelidir. Hıçkırık derhal kesilir. Her iki el o sırada muattıl kalacağından mayi içmek için diğer bir muavenetine arz-ı ihtiyaç tabiidir.*”¹⁰⁶ Her ne kadar bu tür yazıların fayda sağlayacağı düşünülmüş olsa da yazarının kimliği ve verilen bilgilerin dayandığı temellerin belirsizliği yazıya dair güvenin havada kalmasına neden olmuş olabilir. Veyahut tam tersi hiç bu tür kriterlere bakmayıp uygulanmasında sakınca görmeyen okurlar da olabilir. Bu tür tepkilerin mevcudiyetini ve mahiyetini tespit etmek konuyu daha da aydınlatacak bir durum arz etse de ne yazık ki bu pek mümkün değildir. Ancak anı veya günlüklerle ya da basına yansıyan geri dönüşlerle konu hakkında bir değerlendirme yapılabilir.

Basında kadınlara güçlü, sağlıklı ve modern yurttaş yetiştirilmesi konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur.¹⁰⁷ Bu tür yazılardan çocuk bakımına yönelik bazı ipuçları tespit edilebilmektedir. Örneğin; II. Meşrutiyet sonrasına ait bir kadın mecmuasında yer alan yazıda çocuklara ilaç içirmenin zor olduğu hem de sıkça ilaç vermenin çocukların midelerini rahatsız edeceği görüşüyle ilaçsız bir tedavi yöntemi tavsiye edilmiştir:

... O tedbir de çocuğun karnını ovmaktan ibarettir; fakat gelişi güzel ovmak değil. Evvela ovacak kimsenin eli sıcak olmalı ve biraz yağlanmış bulunmalı; sonra çocuğun karnını sağ cihetinden ve aşağı kısmından başlayarak göğsün alt kenarına kadar sıvayıp oraya varınca eli sola doğru kaydırmalı ve sol taraftan aşağıya kadar inmeli...¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi, **Çocuk Melekât- ı Uzviye ve Ruhiyesi**, s.58.

¹⁰⁶ “Hıçkırığı Kesmek”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.1, No:3, 30 Mayıs 1312/ 29 Zilhicce 1313, s.8.

¹⁰⁷ Palmira Brummett, **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, Çev: Ayşen Anadol, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.320.

¹⁰⁸ A. B., “Genç Kızları ve Valideleri Alakadar Edecek Meselelerden”, **Şehbal**, No:12, 15 Eylül 1315, s.237; Betül Günaydın, **Türkiye’de Modernleşme ve Kadın: Şehbal Mecmuası Örneği (1909-1914)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2017.

Çocuk bakımı için uygulanan yöntemler kadar kullanılan araçlar da kaynaklarda yer bulmuştur. Kaynaklara yansıyan ve oldukça uzun bir geçmişi olan bu araçlardan biri sübektir. Sübek, uzun yıllar çocuk bakımında kullanılmıştır. Öyle ki Kaşgarlı Mahmut'tan Abdülhamit dönemine kadar bu zaman dilimini uzatmak mümkündür. Kaşgarlı Mahmut'un 11. yüzyılda kaleme aldığı *Divanü Lügati 'i-Türk* adlı eserinde beşikteki bebeklerin hijyenik bakımları için kullanılan sübeği şu şekilde açıklamıştır: “*Sibek: Sübek, çocuğun içerisine idrarını yapması için beşiğe konulan kamış.*”¹⁰⁹ Abdülaziz döneminde sübeğin hala kullanılıyor olduğu bilgisini Karay'ın eserinden şu şekilde öğreniyoruz:

Sübek devrindeyiz. Beşikler sübekli olduğu gibi bazı salıncakların alt kısmında da sübek geçecek bir delik mevcuttur. Cami kandillerinin azmanına benzeyen, o biçimde, fakat daha ince, mavimtırak, benekli benekli, adi sırçadan yapılmış bu cam kavanozlar anayı biteviye bez yıkamaktan ve çocuğu da bacak arası pişmesinden kurtarır. Bir iyiliği daha vardır: Apış arasına fazla tülbent ve ‘mermerşahi’ tıkarak bebeği çarpık ve ayrık bacaklı, tenasüpsüz olmaktan korur.¹¹⁰

Böylece sübeğin çocuk bakımı açısından hem annelere kolaylık sağladığı hem de çocuğun hijyenik ve ortopedik anlamda sağlığına faydalı olduğu aktarılmıştır. Fakat beşiklerin yerini daha modern yatakların almaya başlamasıyla geleneksel bir bakım aracı olan sübeğe de rağbet II. Abdülhamit döneminde azalmaya başlamıştır. Yani beşik kullanımıyla birlikte sübeğin kullanımı da azalmıştır.¹¹¹ Fakat Karay'ın verdiği bilgiye göre beşik ve sübek kullanımı azalmış dahi olsa o dönemde halen kullanılıyor olduğu bir kadın gazetesinin önerilerinden anlaşılmaktadır. Yazıda beşik ve sübek kullanımına dair bazı tavsiyeler verilmiştir: “*Çocukların beşikleri ağaçtan olmalı, çünkü bunları temizlemesi kolay olur. Bizim beşikler fena değildir, şu kadar ki biraz daha yüksekçe olsalar iyi olur, hususiyle bazı yerlerde böyle alçak beşiklerde çocukları hayvanatın ısırıldığı vakidir.*”¹¹² Aynı yazıda sübek konusunda materyal olarak şu öneride bulunulmuştur: “*Hele çocuk azıcık büyüyünce sübeke koymak pekiyidir. Fakat çocuğun vücudunu tahriş etmeyecek surette münasip sübekler kullanılmalı, hele kırılmak ihtimallerine mebni pek tehlikeli olan şişe sübekleri hiç istimal etmemeli.*”¹¹³ Buradan anlaşıldığına göre modernlerinin yanında geleneksel araçlar kullanılmaya devam etmiştir. Yani modern yöntemi seçenlerin yanı sıra alışıldan vazgeçmeyen anneler de mevcuttur. Bu yazıyı kaleme alanın verdiği tavsiyelerden anlaşılabileceği üzere hala gelenekseli savunan kişilerin de varlığı söz konusudur.

Çocuk bakımında öne çıkan bir diğer araç da anne ve çocukların hayatına yeni dahil olan bebek arabalarıdır. II. Abdülhamit döneminde bebeklerin kolay şekilde sosyal hayatta kısa mesafeli seyahat

¹⁰⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati 'i-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, C. II. Ankara 1998, s.389.

¹¹⁰ Karay, a.g.e., s.14.

¹¹¹ Karay, a.g.e., s.18.

¹¹² “Sıhatten”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, No:110, 6 Mayıs 1897, s.7; Arzu Şeyda, “*Hanımlara Mahsus Gazete*”, (101-200) (*Tahlili Fihrist/ İnceleme/ Seçilmiş Metinler*), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003.

¹¹³ “Sıhatten”, s.7.

edebilmelerini sağlayan bebek arabalarının nadir de olsa kendini gösterdiği bilgisini veren Karay, bunların pek işe yaramadıklarını, sadece başkalarına “çocuk arabası var” dedirtmek amacıyla kullanıldıklarını yani bir lüks göstergesi olduğu eleştirisini yapmıştır.¹¹⁴ Bu tür bir bakım aracının yeni yeni kullanılmaya başlıyor olması ve bu nedenle her ailenin ulaşamayacağı düşünüldüğünde bebek arabalarının aslında bir gösteriş aracı olarak kullanıldığı ve amacı dışında da kullanılabildiği kanaatini oluşturması olası bir durumdur. “Batı özentiliği” bağlamında kullanılan ve eleştirilen bir diğer örnek de çocuk bakımıyla ilgilidir. II. Meşrutiyet sonrasında kaleme alınan bir yazıda başka bir uygarlığın çocuk yetiştirme yöntemini taklit etmenin uygunsuzluğu eleştirilmiştir. İngilizlere ait bir çocuk büyütme yönteminin çocuğa zararlı olduğu ancak özentisi nedeniyle bazı annelerin bunu göz ardı ettiği vurgulanmıştır:

... Bu sınıf validelerden bir takımı, çocuğu ta küçüklüğünden itibaren çıplak ayaklı yahut çıplak bacaklı büyütmenin sıhhat ve afiyetine nafi olacağını zannederler; çünkü İngilizlerin öyle yaptığına mütekiddirler. Halbuki bu adetin İngilizlerde müteammim olduğunu itikat etmek ne kadar yanlış ise sıhhate nafi olacağını zannetmek de o kadar esassızdır.¹¹⁵

Buradan anlaşılacağı üzere, çocukların bakım yöntem ve araçlarında kaydedilen bütün gelişmelerin anneler tarafından sorgulanmaksızın takip ve taklit edilmesinin her zaman olumlu etki meydana getirmedigine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu tür yanlış özentilerle modern bir anne olunamayacağı mesajı verilmeye çalışılmıştır.

Anneleri bilgilendirmek ya da onların yanlış tavır ve tutumlarını düzeltmek amacıyla çocukların günlük ritüelleri hakkında da ayrıntılı yazılar kaleme alınmıştır. Örneğin; çocukların uyku süreleri ve yatacakları yer hususunda gazete ve dergilerde farklı önerilere yer verilmiştir. Bu öneriler artık daha modern ve daha tıbbi, sıhhi gerekçelerle desteklenmiştir. Bir çocuk gazetesinde çocukların nasıl bir yatakta yatmaları gerektiği tıbbi bir gerekçe ile şu şekilde izah edilmiştir: “*Yataklar, yumuşak olmayıp, sert olmalıdır. Vücudumuzda telgraf direkleri mesabesinde olan sinir(asab)ler, sert yatak arzu ederler.*”¹¹⁶ Ayrıca çocukların ebeveynleri veya sütineleriyle birlikte yatmamaları, kendilerine ait ayrı bir yatakta yatırılmaları gerektiği, eğer birlikte uyurlarsa uyku sırasında çocuğun sıhhi açıdan zarar görebileceği ve birlikte uyumaya alışacağından ileride güçlük çekilebileceği de vurgulanmıştır.¹¹⁷ Diğer bir deyişle, geçici çözümler yerine ileriye dönük fayda sağlayacak öneriler aktarılmıştır. Ayrıca karyolada yatırılan bebeklerde/çocuklarda temiz hava akımının sağlanması için kalın cibinlik tercih edilmemesi gerektiği, eğer kullanılıyorsa en azından ön tarafının açık bırakılarak yatırılmasının sıhhat açısından daha faydalı olacağı belirtilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ Karay, a.g.e., s.18-19.

¹¹⁵ A. B., “Genç Kızları ve Valideleri Alakadar Edecek Meselelerden”, s.237.

¹¹⁶ Hafız Cemal, “Yatak Nasıl Olmalı?”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No:135, 3 Eylül 1314, s.6.

¹¹⁷ “Sıhhatten”, s.7.

¹¹⁸ Hafız Cemal, “Yatak Nasıl Olmalı?”, s. 6-7.

Yatılan yatakta aranması gereken hususlar bu şekilde izah edilirken uykunun da sağlık açısından önemine dikkat çekilmiştir. Gazetede bir çocuğun, gencin hatta ihtiyarın dahi uyuması gereken süre yaş aralıklarına göre belirlenmiştir. Bunu konu edinen yazıların farklı ancak birbirine yakın rakamlar verdiği gözlemlenmiştir. 1898 yılına ait bir yazıda ihtiyarlar ve çocuklar için 8-9 saat, gençler içinse 7-8 saat uykunun yeterli olacağı görüşü belirtilirken aynı gazetenin 1902-1903 yıllarına ait yazılarda süreler yaş grubuna göre daha ayrıntılı verilmiştir. Örneğin Londra'daki doktorlara dayandırılan bir yazıda çocukların uyku saatleri ile ilgili olarak fazla uykunun zararlı olacağına dikkat çekilmiştir: “*Velhasıl uykunun çoğu kaidesiz olmakla beraber muzırdır. Bunun içindir ki çocukları – vücutların tehmine göre- az uyumaya alıştırmak faydadarı hali olamaz.*”¹¹⁹ Batılı veya yerli uzmanların önerilerine yer verilen gazete yazılarının sayısı bu dönemde daha fazla olmuştur. Bunlardan bir diğerini de İsveç'teki bir hıfzıssıhha cemiyetinin çocukların uyku müddetlerini yaşa göre sıraladığı yazıda görmek mümkündür:

4 yaşında olan çocuklar için 12
7 yaşında olan çocuklar için 11
9 yaşında olan çocuklar için 10
12'den 14 yaşına kadar olan çocuklar için 9'dan 10 saat
14'ten 21 yaşına kadar olan gençler için 8'den 9 saat ...¹²⁰

Çocuk yetiştirirken dikkat edilmesi gereken en önemli konulardan biri hijyendir. Birçok kaynak temiz ve hijyen olmaya dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu konu göz ardı edildiğinde karşılaşılabilecek olumsuzluklara basit bir örnek olarak göz ağrıların yaşanabileceğini ve çözüm yolu olarak ise ne yapmak gerektiğini Edhem İbrahim Paşa, 1868 yılında çocuklara hitaben yazdığı eserinde açıklamıştır: “*Çoğu göz ağrıların kaynağı pislikten ve tozdan olduğundan yüzünü ve gözlerini soğuk su ile günde birkaç defa yıkamak lazımdır.*”¹²¹ Edhem İbrahim Paşa, sözleriyle çocukların göz hastalıklarının sebebi olarak yeterince hijyene dikkat edilmediği belirtilerek mevcut durumun değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hijyene dikkat edilmediği takdirde çocuklar arasında bulaşıcı hastalıkların yayılabileceği 1895 yılına ait bir gazetede ise şu şekilde izah edilmiştir:

Bir çocuk evvelce kızamık hastalığına tutulur. Tabi yatakta yatar. O yatak zehirlenir. Annelerimiz o yatağı doktorların tavsiye ettiği veche ile temizlemez, götürür bir mahale kor. Vakit ki, misafir çocuğuyla gelir. Misafire ikram olmak üzere çocuğa da ayrıca bir yatak yapılır; o zehirli yatak intihab olunur. Çocuk zehrin tesiriyle kızıl hastalığına yakalanır.¹²²

¹¹⁹ “Çocuklar Ne Kadar Uyumalı”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.7, No:322, 30 Mayıs 1318, s.4.

¹²⁰ “Mütenevvia: Çocuklar İçin Uykusu”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.7, No:352, 16 Kanunusani 1318/ 29 Şevval 1320, s.5.

¹²¹ Edhem İbrahim Paşa, **Çocuklara Hayat Bilgisi Terbiyetü'l-Etfal Risalesi**, Haz. İlknur Kirenci, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2020, s.35.

¹²² Doktor Cemil Haveri, “Çocuklar Hıfzıssıhhası”, **Çocuklara Rehber**, No:24, 18 Eylül 1313/ 30 Eylül 1897, s.4; Merve Kar, **Çocuklara Rehber Mecmuası (İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

Çocukların bakımı ve sağlıklarını korumak vazifesi yine annelere yüklenmekle beraber bilinçsizce hareket eden anne vurgusu ağır basmaktadır. Doktorların tavsiyelerine uymayan kadınlar nedeniyle çocuklar arasında bulaşıcı hastalıkların daha da yayılacağı düşünülmüştür. Bu nedenle çocuklara özel bazı hastalıklar anlatılarak çocukların ve özellikle annelerinin bilinçlenmeleri hedeflenmiştir. Ayrıca çocuklar arasında yaygın olarak görülen kızamığa yakalanıldığında alınması gereken tedbirler ve hastalığın gün be gün göstereceği semptomlar açıklanarak hedef kitle bilgilendirilmeye çalışılmıştır.¹²³ Bu tür yazıların doktorlar tarafından kaleme alınması yazıdaki bilgilerin güvenilirliğini arttırması bakımından önemli bir husustur. Böylece anlatılanlara itimat edilmesi ve uygulanması beklenilmiştir. Ancak bunların ne derece etkili olduğunu tespit etmek mümkün değildir. 1913 tarihli bir çocuk gazetesinde çocuklara sağlıklı olmak için önce temiz olunması gerektiği hususunda bazı nasihatler aktarılmıştır: “*Tırnaklarınızı her zaman temiz tutunuz. Validelerinize sık sık kestiriniz. Bir insanın tırnakları uzar ise arasına kirler toplanır ise siyah siyah ne fena durur. Herkes ondan iğrenir kimse onun ile beraber sofraya oturmak, bir şeyi yemek istemez.*”¹²⁴ Temizlik (tırnak, el ve ayak temizliği) adına bazı önerilerde bulunarak çocuklara kazandırılması gereken bazı kişisel bakım uygulamaları anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca kişisel temizliğine dikkat etmeyenlerin toplum içinde maruz kalacağı durum anlatılmak istenmiştir.

Hijyenin yanı sıra çocukların ne tür gıdalarla beslendikleri veya beslenmeleri gerektiği kaynakların üzerinde durduğu konuların bir diğeridir. Çünkü çocuklar yetişkinlere göre daha fazla korunmaya muhtaçtırlar. Bağışıklıkları henüz zayıftır ve kuvvetlenmek için dengeli beslenmeleri şarttır. Aksi halde istenmeyen sonuçlar doğabilir. Ahmet Mithat Efendi’nin 1899 yılında kaleme aldığı eserinde bu duruma örnek teşkil edecek bir tespit vardır. Yanlış beslenmeleri neticesinde çocuklarda oluşan fiziksel değişimler şu şekilde bildirilmiştir:

... Kezalik bir değil birçok zengin babalar gördük ki, evladımızı besleyeceğiz diye vakitli vakitsiz tatlıdan, tuzludan, çiğden, pişmişten ellerine geçen şeyleri çocukların ağızlarına tıkıştırarak tıktırıyorlar. Daha mini mini yaşlarında mideleri ittisaa duçar olarak karınları küp gibi şişiyor. Boyunları armut sapı gibi inceliyor. Dişleri çürüyüp dökülüyor...¹²⁵

Beslenme hususunda bilinçsiz ebeveynlerin özellikle maddi anlamda kudretli olanların çocuklarının ne tür besinlerle besleneceği konusunda gerekli bilgiyi edinmedikleri, gerekli olandan fazlasıyla beslenmelerinin de kendilerine zarar verebileceği bilgisinden yoksun olduklarını vurgulayarak okurlarını ve diğer bilinçsiz aileleri uyarmaktadır. Ahmet Mithat Efendi ayrıca farklı kültürlerin beslenme alışkanlıklarına öykünmenin ve onları taklit etmenin de zararlı olduğu konusunda örnekler vermiştir: “....*Ehibbamızdan birisi de İngiliz etvarını takınarak biftekten, rozbiften başka yemek yememek gayretiyle birçok mide ve bağırsak hastalıklarına duçar olmuştur da*

¹²³ Doktor Cemil Haveri, “Çocuklar Hıfzıssıhhası”, s. 5.

¹²⁴ M. Lokman, “Çocuklara Sıhhi Nasihatler”, **Resimli Mektep Alemi**, No:4, 1 Eylül 1329/ 4 Eylül 1913, s.23.

¹²⁵ Ahmet Mithat Efendi, **Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi**, s.24.

‘hekim’ unvanına bihakkın müstehak olan bir iki etibba o biçareyi sebze ekli mecburiyetine güç hal ile irca edebilmişlerdi.”¹²⁶ Konuyla ilgili çocuk gazetelerinde kaleme alınan yazılardan birinde dengeli beslenmenin sağlıklı olmak için şart olduğunu fennin kanıtladığını şu şekilde aktarmıştır:

Çok et yiyen çocuk yaramaz, haylaz ve sinirli olur. Bu hakikati fen ispat etmiş. Onun için eti çok yemekten ise bunun yerine meyveler, sütlüler, az miktarda hamur işleri ve etmek yemek daha iyidir. Bu gibi mekûlatla beslenen çocuklar uslu, sakin, akıllı olurlar, daha ziyade sıhhat-i afiyette bulunurlar, duçar oldukları hastalıklardan daha kolaylıkla, daha zahmetsizce kurtulurlar.¹²⁷

Karbonhidrat, protein ve vitaminleri dengeli yemeli sayesinde çocukların beden ve ruh sağlıkları gibi zihin gelişimlerinde de etkili olacağı bu sayede daha sağlıklı nesiller yetişeceği mesajı verilmiştir. Yani beslenmenin sadece beden değil, ruh ve zeka gelişimlerini de etkileyecek derecede önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylece devlete hizmet edecek zeki, sağlıklı ve mutlu bireyler yetişecektir. Aynı gazetenin bir başka sayısındaki yazıda yine çocukların beslenmelerinin sağlıkları açısından önemine vurgu yapılmıştır. Şeker, kâğıt helvası, leblebi gibi gıdaların çocuklar tarafından tüketilmesinin kötü bir huy mahiyetini aldığına dikkat çekilmiştir:

Çünkü çocukların hıfz-ı sıhhatçe nispet-i gıdaiyyeleri, her gün ahz edecekleri gıdaların (azot) denilen besleyici maddece olan nispeti ½ nispetine yakındır; yani bir çocuğun gıdasında ikide bir nispetinde azot bulunmak icap eder. Bu şekerler, leblebi ve kestaneler vesair bu gibi şeyler vücutta başka bazılarının azotu hiç yoktu, bazılarında ise azot pek azdır vazife ifa ederler.¹²⁸

Çocukların alması gereken azot miktarı bu şekilde aktarılırken bahsedilen yiyeceklerin tüketilip yemek başında nazlanmanın veya yemeği beğenmemenin hem sağlık hem ahlak hem de dinen pek hoşnut görülmeyen davranışlardan olduğu belirtilmiştir.¹²⁹ Böylece çocuklara bir yandan bilimsel verilerle diğer yandan da ahlaki ve dini dayanaklarla beslenmelerine ve sağlıklarına dikkat etmeleri gerektiği bilinci yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Mektedir çağındaki çocukların da beslenmelerine dair bazı öneriler sunulmuştur. Anne ve babaların tek başına bilinçlenmesinin yeterli olmadığı düşünülerek hedef kitle olarak doğrudan çocukların kendisi seçilmiştir. Zihin gelişimi için kahvaltı öğününün atlanmaması gerektiği nasihat edilmiştir:

... şefkatli validelerinizin gerek dadılarınızın hazırladığı biraz sütlü yahut sütsüz küçük bir bardak çay ile bir miktar ekmek yeseniz, hiç olmazsa ekmek peynir buna mümasil münasip bir gıda ahz etseniz elbette sıhhatiniz için pek faydalı olur... Zira bu vechle hem sabahleyin öğlen vaktine

¹²⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, s.25.

¹²⁷ “Çocuklar Ne Yemeli?”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.1, No:4, s.7.

¹²⁸ Doktor Mehmet Fahri, “Yiyip İçmenin Sıhate Tesiri”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.8, No:13, 29 Mayıs 1319/ 11 Haziran 1903, s. 196.

¹²⁹ Doktor Mehmet Fahri, “Yiyip İçmenin Sıhate Tesiri”, s.196.

kadar mektepte okuyacağınız dersleri anlamak, ezberlemek için kanınızı kuvvetlendirilmiş ve dimağınızı, hafızanızı tembih etmiş olursunuz hem vücutça hem de malumatça kazanırsınız...¹³⁰

Kahvaltının mektebe giden bir çocuk için önemli olduğu bilgisi doğrudan çocuklara aktarılarak beslenme düzenlerine, yiyip içtiklerine dikkat etmeleri gerektiği bilinci çocuklara yerleştirilmek istenmiş ve başarılı sağlıklı bir nesil yetişmesi hedeflenmiştir. Bu hedef yerleştirilirken dine ve sultana bağlılığın unutulmaması gerektiği vurgulanmıştır: “...Çocuklar, benden size nasihat. Temiz yiyip içiniz. Bundan dolayı Cenab-ı Hakk’a hamd-ü senalar, saye-i şahanede babalarınızın nail oldukları bu nimetlerle beslendikçe büyükleriniz gibi sizler dahi sevgili padişahımız için hayır dualar ediniz...”¹³¹ Söylenilen şekilde hareket edildiğinde hem Allah’ın hem de padişahın takdirinin kazanılacağı iletisi verilmek istenmiştir. Böylece sağlıklı bir yaşamın padişah sayesinde ve onun destekleriyle sağlanmış olduğu çocuklara aktarılmaya çalışılmıştır.

Almaları gereken öğünler, gıdalar, besin değerleri belirtilmesine karşılık çocukların bu önerilenleri tüketmelerini sağlamak ebeveynlerin güçlük çektikleri hususlardan biridir. Süt tüketiminde zorluk yaşanan önemli besinlerdendir. Sütün içirilmesinde annelerin yaşadığı güçlüğü çözümlü adına dönemin gazete ve dergilerinde annelere bazı yöntemler izah edilmiştir. II. Meşrutiyet dönemine ait bir kadın mecmuasında çocuklarına sütü zar zor içirmeye çalışan validelerin nasıl eğlenceli bir şekilde içirileceği şöyle örneklendirilmiştir: “...Uzunca bir saman sapı yahut bir düdük makarnası alarak bir ucunu süt bardağının içine sokmuş ve diğer ucundan sütü eme eme içerek çocuğa bardak muhteviyatının ne kadar çabuk kayboluverdiğini göstermiş ve ona da bunu yaptırıp bu suretle süt içmeye adeta bir eğlence haline getirmiş...”¹³² Yazının devamında bir başka annenin uyguladığı yöntem de şu şekilde diğer bir alternatif olarak aktarılmıştır:

Diğer bir valide de süt bardağının dış tarafından dibine bir resim yapıştırmış; o suretle ki bardağın içindeki sütü çocuk içtikçe dibinden resim görünmeye başlar ve resmi tamamen görmek hevesiyle çocuk sütü içmeye meyledermiş. Bir resimden usanç gelince onu çıkarıp diğer bir resim yapıştırmak da kabildir.¹³³

Çocuğun merak duygusu dürtülenmiş ve bu dürtü çocuğu süt içmeye teşvik etmiştir. Böyle yazıların gazete ve dergilerde yer bulması, valideleri eğlenceli ve öğrenmeye sevk edici yöntemler bulup uygulamaya teşvik ederken aslında onları bilinçlendirmeyi ve daha sakin, zararsız yöntemlerle çocuklara bakabileceklerini görmelerini hedeflemiştir.

¹³⁰ Doktor Mehmet Fahri, “Çocuklara Nasihat”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No:15, 12 Haziran 1319/ 29 Rebiülevvel 1321, s.228.

¹³¹ Doktor Mehmet Fahri, “Yiyip İçmenin Sıhate Tesiri”, s.196.

¹³² A.B., “Başka Kadınlar Ne Bulmuşlar?”, **Şehbal**, No:14, 15 Teşrinievvel 1325, s.274; Merve Kar, **Çocuklara Rehber Mecmuası (İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

¹³³ A. B., “Başka Kadınlar Ne Bulmuşlar?”, s. 274.

Çocukların hastalıklardan uzak kalmalarını ve daha sağlıklı olmalarını sağlayacak bakım önerilerinin yanı sıra hasta olduklarında uygulanması tavsiye edilen tedavi yöntemlerinden de bahsedilmiştir. Bunlardan bazıları oldukça geleneksel olmakla beraber dini bir mahiyet de taşımaktadır. Ayrıca tavsiye edilen tedavilerin sadece fiziksel değil, ruhsal hastalıklar için de uygulanması öğütlenmiştir. Örneğin; çocuğun uzun ömürlü ve sınırlı olmaması adına anneleri tarafından tekkelere, şeyh efendilere, dervişlere getirilip okunup üflenmeleri önerilmiştir.¹³⁴ Her hastalığa karşı kurşun döktürmek adet olduğu gibi nazar olduğu düşünüldüğünde tütsü, dışarlık¹³⁵ alameti varsa da küllü su içirmek gibi sağlığı daha da bozacak, geleneksel yöntemleri yansıtan tedavi yöntemleri de uygulanmıştır.¹³⁶ Bu tür tedavi yöntemlerini yine “üfürükçüler” uygulamışlardır. Onlar, aslında hasta olanların maneviyatlarını kullanarak onlara sağlık vaadinde bulunan zatlardır. Çocuğun bir şeyden korkup istenmeyen bir durum içerisine girmesi halinde ise onu tedavi etmek adına korku damarlarına basıcı bir kadına başvurulması oldukça yaygın bir anlayıştır.¹³⁷ Hatta bu yöntemlerden bazılarının hekimlerce tasdik edildiği Edhem İbrahim Paşa tarafından gözlemlenmiştir: “... o akşam yemek yemeyip, sadece harareti azaltan limonata ve demirhindi şerbeti gibi içecekler kullanmak ve içerisi pek ise hafif müshil verilmesi, güneş kapan hakkında herkesin bildiği kocakarı ilacı ise de faidesi olduğunu doktorlar da inkar etmez.”¹³⁸ Devamında hastalığın geçmemesi halinde uygulanabilecek bazı tedavi yöntemleri ilave edilmiştir ki en son çare olarak hekime başvurmanın kaçınılmaz olduğu da nasihatın sonuna eklenmiştir: “...Hararet şiddetli olup, sözü edilen ilaçlarla başağrısı savuşmaz ise, yirmi dört saat geçmeden önce kolundan kan aldır, kulak ardına ve şakağına sülük tut. Tez elden sülük bulunmaz ise, lüzumuna göre şakak ve alnı ustura ile çizdir, hacamat eyle. Ve hastalık ağırlaşmadan evvel kendini usta bir hekime baktır.”¹³⁹ Hastalığın ilerleyip kalıcı hale gelmemesi yahut tedaviyi zorlaştırmamak, sürekli hastalıklı olma durumundan kaçınılması için de zamanında doktora görünmek tavsiye edilen bir başka konudur. Böylece aslında alternatif denilebilecek tedavi yöntemlerine fazla güvenilmemesi gerektiğinin gizli mesajı verilmiştir. Karay, II. Abdülhamit dönemindeki gelişmelere rağmen hala doktorlar yerine çarenin başka kişilerde aranmasını şu şekilde değerlendirmiştir: “... Hamit devrini, deva ve tedavi hususunda da Frenkleşmenin halk tabakasına sirayet ettiği teceddüd başlangıcı saymak lazım. Hekimler çoğalıyor, eczaneler de öyle. Fakat, hala kocakarı ilaçları, nefes, kurşun dökme rağbette. Hatta ‘okuma’ denilen hoca, şeyh, papaz nefesine müracaat artmıştır bile...”¹⁴⁰

¹³⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s.23.

¹³⁵ Bu kelime sözlükte taşra, bir kimsenin dışarıdaki hali gibi anlamları ifade etse de burada sara hastalığı, akıl ve ruh hastalıklarından birine yakalanmak anlamında kullanılmıştır.

¹³⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s.25.

¹³⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s.25.

¹³⁸ Edhem İbrahim Paşa, a.g.e., s.54.

¹³⁹ Edhem İbrahim Paşa, a.g.e., s.54-55.

¹⁴⁰ Karay, a.g.e., s.89.

II. Meşrutiyet sonrası sağlam kafa sağlam vücutta bulunur anlayışıyla çocuklara beden sağlıklarını korumaları adına hem basın hem de devlet tarafından bir dizi öğüt verilmiştir. Devlet okullarda müfredata dersler ekleyerek çocukların başarıları için önce sağlıklı olmaları gerektiği iletisini çocuklara vermek istemiştir. Eklenen dersler hakkında İ. Hakkı Sunata (1892- 1988) anılarında şu satırlara yer vermiştir: “*Geçen seneki derslerimize, bu yıl hıfzıssıhha, kozmoğrafya, malumat-ı iktisadiye, beden terbiyesi bilgileri eklendi.*”¹⁴¹ Yeni derslerin konulmasıyla aslında devlet kamu sağlığı adına bir adım atmıştır. Bu derslerin müfredata eklenmesindeki bir diğer amaç da sağlam kafa sağlam vücutta bulunur anlayışını çocukların zihinlerine yerleştirerek hem kendilerini hem de gelecek kuşakları bu anlayış çerçevesince yetiştirerek devlet hizmetinde çalışacakların topluma, devlete daha faydalı olmalarını sağlamaktır. Çocuklara benimsetilmeye çalışılan bu anlayışın izlerini dönemin çocuk dergilerinden de takip etmek mümkündür. Bir çocuk dergisinde konuyla ilgili yazın başına konan bu ifade eğitim anlayışını özetler niteliktedir: “*Sağlam vücutta salim fikir.*”¹⁴² İyi ve gelişmiş bir toplum için sadece çok bilmenin yeterli gelmeyeceği, terbiye-i bedeniyyenin önemli olduğu şu karşılaştırma ile daha anlaşılır kılınmak istenmiştir: “*Sağlam vücutlu az malumatlı bir adam, tahsil görmüş fakat mariz bir adamdan ziyade saha-i hayatta muvaffakiyyete nail olabilir.*”¹⁴³ Tahsilli insanların bedenlerini jimnastikle kuvvetlendirmeleri, böylece hayatta daha başarılı olacakları hatta Osmanlı’nın daha başarılı olacağı anlayışı görülmeye başlanmıştır. Bu anlayışın topluma dayatılması ve iyice yerleşmesi için ise önce çocukların bilinçlendirilmesi hedeflenmiştir. Terbiye-i bedeniyyenin erken yaşlarda öğretilmesi ve çocukların buna uygun yetiştirilmesinin ileride sağlayacağı fayda şu şekilde izah edilmiştir: “*Zîrâ vücûd çocuklukta, daha körpe iken, ta’lîmlerle mümâresât ile yumuşatılmış, terbiye edilmiş, rûha karşı mecbûr olduğu vazîfe-i itâ’ati daha kolay ve daha emîn bir sûrette ifâ eder.*”¹⁴⁴ Bilinçlenen çocuklar ileride kendi çocuklarına ve onlar da daha sonrakilere bu zihniyeti aktararak toplumun hedeflenen düzeye yükselmesi beklenilmiştir. Beklenen etkinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair küçük bir fikir sunabilecek bilgiye Sunata’nın arkadaşlarının günlük yaşamlarına dair verdiği şu ayrıntılardan ulaşılabılır: “*...Osman’la Ahmet yurtlarında ekmek dilimlerini bile gaz ocağı alevinden geçirip yiyorlardı. Ellerini her an ispiro ile temizliyorlardı. Hıfzıssıhha dersi her birimizi böyle evhamlı yapmıştı.*”¹⁴⁵ Batılı ülkelerdeki çocukların da sağlam kafa sağlam vücuttadır anlayışı doğrultusunda yetiştirildikleri hatta bu sayede çok başarılı oldukları 1910 tarihli bir çocuk gazetesindeki şu sözlerden anlaşılmaktadır:

İngiliz delikanlıları bir taraftan riyazat-ı bedeniyye ile vücutlarını diğer taraftan en faideli, en ameli ma’lumat ile fikirlerini terbiye ederek kendilerini cidal-i hayata atılmaya ve muvaffak

¹⁴¹ Sunata, a.g.e., s.330.

¹⁴² “Terbiye-i Bedeniyye Mukaddime”, **Arkadaş**, C.1, No:1, 6 Muharrem 1328/ 5 Kanunusani 1325, s.11; Fatih Nacak, **Arkadaş Adlı Çocuk Dergisi (Çeviriyazı –İnceleme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2018.

¹⁴³ “Terbiye-i Bedeniyye Mukaddime”, **Arkadaş**, s.11.

¹⁴⁴ “Terbiye-i Bedeniyye Mukaddime”, **Arkadaş**, s.11.

¹⁴⁵ Sunata, a.g.e., s.338.

olmaya müheyya bir hale îsâl ederler. Bunun içindir ki bugünkü akvamın en müteşebbisi, en çalışkanı İngilizler be tabiat ve adetçe İngilizlerden pek az farklı olan Amerikalılardır.¹⁴⁶

Başarılı olmak için sıhhatli bir vücudun olması gerektiği anlayışı çocuklardan sonra tüm topluma yaygınlaştırılmak istenmiştir. Bu nedenle gazete ve dergilerde yaş gözetilmeksizin jimnastik yapılması önerilmiştir. Özellikle İsveç jimnastiği görsellerle anlatılarak çocuklara benimsetilmeye çalışılmıştır (bkz. Ek 3).¹⁴⁷

Her ne kadar II. Meşrutiyet döneminde tıp alanında önemli gelişmeler kaydedilse de toplumun geneline hitap edilemediği dönemin sağlık çalışanlarının gözlemlerinden izlenebilmektedir. Halen hekimlere karşı güven duygusunun yerleşmediğini bir kadın gazetesindeki doktorun şu sözlerinden anlıyoruz:

...Müşahedatıma nazaran diyebilirim ki alelumum tabibe karşı halkımızda bir âdem-i itimat, bir emniyetsizlik görülmektedir. Bu ise hiçbir vakit caiz olamaz, kalkmalıdır. Tabiidir ki tabib-i müdaviye malik olmayan bir aile ilk defa olarak evine girmekte bulunan doktora karşı muhteriz bulunabilir. Fakat herhalde yine ya o tabibi celp etmeli veyahut müracaat edildiğinde kemal-i emniyetle dediğini yapmalıdır.¹⁴⁸

Doktorlara karşı güvensizlik duygusunun yaygın olduğu belirtilerek bu tavrın dinen de pek tasvip edilebilir olmadığı, değişmesi gerektiği ve doktorların tıbbi bilgilerine itimat edilmesi gerektiği konusunda okuyucu uyarılmıştır. Buna ek olarak kullanılan ilaçların temini için yine doktorların direktiflerinin daha uygun olduğu, başka kişilerin önerisi üzerine ilaç kullanılmaması gerektiği şöyle açıklanmıştır: “*Tabibin kemal-i dikkatle muayeden sonra yazmış olduğu ilacı almayıp da komşusu filan hanımın tarif ettiği veya kurşuncu filan kadının tertip ettiği ilaçları içmek müracaat edilen doktora karşı emniyetsizlik değil de nedir?*”¹⁴⁹ Yine doktorun muayenesi sonucu tıp ilmine uygun olarak önerdiği ilaç yerine komşu veya manevi duyguları zedeleyecek kişilerin verdiği ilaçların kullanımının hekimlere karşı bir güven eksikliğinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca 1914 yılında hala evladını bir hekime göstermeyi düşünen aile sayısının pek az olduğu vurgulanan bir yazıda iki kısım ailenin olduğu ilk kısım ailenin ilaç olarak sıçan yahut tavşan yağı ve sarımsak kullanıldığını belirtildikten sonra ikinci ve biraz daha modern ailelerin daha az tehlikeli yöntemler uyguladıkları aktarılmıştır.¹⁵⁰ Böylece geleneksel uygulamaların ve tedavi amacıyla başvuru alan kişilerin toplumdaki etkinliklerinin uzun yıllar sürmesi nedeniyle doktorlara karşı halkın bir önyargısı olduğu tespit edilmiştir. Bu önyargıya bir başka sebep de hekimlerin erkek olmasıdır ki, özellikle kadınlar hastaneye girmekten veya hekime muayene olmaktan çekinmişlerdir.

¹⁴⁶ “Terbiye-i Bedeniyye Mukaddime”, s.11.

¹⁴⁷ “İsveç Jimnastiği”, **Arkadaş**, No: 4, 20 Şubat 1325/ 5 Mart 1325, s.106-107-108.

¹⁴⁸ Operatör Doktor Orhan Tahsin, “Musahabe-i Tıbbiye”, **Demet**, No:1, 17 Eylül 1324, s.13.

¹⁴⁹ Operatör Doktor Orhan Tahsin, “Musahabe-i Tıbbiye”, s.13-14.

¹⁵⁰ Dr. F. H., “Bizde Sağlık ve Sebepleri”, **Ma'lumât-ı Nafi'a**, No:9, 10 Nisan 1330/ 23 Nisan 1914, s.138.

1914 tarihli bir çocuk gazetesinde eski nesillerin bazı bedeni faaliyetleri sayesinde gürbüz, kuvvetli ve sıhhatli oldukları artık bugün bu vasıflara sahip nesillerin kalmadığı aktarıldıktan sonra jimnastiğin bu güne kadar toplumda yanlış değerlendirildiğinden bu konuda daha fazla yazının kaleme alınması temennisinde bulunulmuştur.¹⁵¹ Yanlış değerlendirmeden kaynaklı olarak halkın bir kısmının jimnastiğe karşı olduğu şu sözlerle aktarılmıştır:

...Bugünlere kadar bizde jimnastik adeta hamallık, cambazlık, pehlivanlık zannediliyordu ve onun için ekseriyet-i azîme bittabi aleyhinde idi. Bir dereceye kadar hakları vardı. Halka terbiye-i bedeniye-nin ne olduğunu anlatacak âsar meydanda yoktu. Kimse de evladının hamal yahut pehlivan olduğunu istemiyordu....¹⁵²

Toplumda jimnastiğin yanlış değerlendirilmesinde aslında önceki kuşakların pek alışık olmamalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Jimnastiği tanıtacak, terbiye-i bedeniyyeyi anlatacak kaynakların olmayışı toplum içinde özümsemesini engelleyici bir mahiyet almıştır. Bu doğrultuda 1914 tarihli *Talebe Defteri*'nde neden jimnastiğin gerektiği gibi anlaşılıp yeni nesillere anlatılmadığı şu sözlerle ileilmeye çalışılmıştır:

... Büyüklerimiz terbiye-i bedeniye fikriyle melûf değil, evlatlarına iktiza eden telkinatı veremiyorlar; onlar örnek olamıyorlar, onların uhdelerine düşen bu vazifeyi çocuklara kısmen olsun eda etmek emel-i vicdaniyesiyle nasıl jimnastik yapılacağını ve bunun esaslarını diğer yazılarımda göstermeye çalışacağım.¹⁵³

Bir terbiye-i bedeniye mualliminin kendini bu konuda vazife sahibi görüp durum tespiti yapması ve çocukları bilgilendirici yazılar kaleme alması inandırıcılığı arttıran bir mahiyet taşımıştır. Beden gücünü zihin gücünü geliştirmek için kullanan nesiller yetiştirmek gerektiği, bu nesil sayesinde Osmanlı Devleti'nin diğer medeni devletler gibi modern ve yüksek bir mevkie ulaşılması hedeflendiği, basın organlarıyla çocuklara aktarıldığı gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak jimnastik bilgisinin verilmesiyle neyin hedeflendiği şu şekilde izah edilmiştir:

... Asıl temenni olunan cihet gençlerin kaba saba birer güreş pehlivanı değil, hayatta muvaffakiyet için medeniyet kahramanı olmalarıdır. Bu da usulî bir terbiye ile müyesser olur. O halde âtimizi açık görmek için ırkımızı ıslah edelim. Terbiye-i bedeniyyeye en mühim mevkiyi vermekte tereddüt etmeyelim. Her düşen millet böyle yapmıştır.¹⁵⁴

Öyle ki, bu hedef çerçevesince jimnastik yapmanın yaşı, cinsiyeti ve mekânı olmadığı iletisini *Çocuklara Mahsus Gazete*'de yer alan bir görselden anlamak mümkündür. Bahsedilen görselde bir kadın öğretmen kız öğrencileriyle birlikte bir ip eşliğinde jimnastik yaptıkları görülmektedir (bkz.

¹⁵¹ Terbiye-i Bedeniye Muallimi A. Seyfi, "İyi Vücutlu Milletler İyi Yaşarlar", *Talebe Defteri*, C.1, No:17, 2 Kanunisanı 1329 / 15 Ocak 1914, s. 284.

¹⁵² Terbiye-i Bedeniye Muallimi A. Seyfi, a.g.m., s.284.

¹⁵³ Terbiye-i Bedeniye Muallimi A. Seyfi, "Terbiye-i Bedeniye: Jimnastik Umumdur", s. 314.

¹⁵⁴ Terbiye-i Bedeniye Muallimi A. Seyfi, "İyi Vücutlu Milletler İyi Yaşarlar", s.284.

Ek 5).¹⁵⁵ Görselin verdiği mesaj kızların da jimnastik yapmaları gerektiği ve jimnastik yapmanın cinsiyeti olmadığıdır.

Beden terbiyesi için jimnastik yapmanın önemi sadece gazete ve dergilerde vurgulanmakla kalmamış, konu hakkında eserler dahi kaleme alınmıştır. Jimnastik hakkında eserlerin yazıldığı bilgisine çocuk dergisindeki şu sözlerden ulaşmak mümkündür: “*Memleketimizde ara sıra jimnastiğe, spora ait yazılar yazılıyor, az bir iştilal ile elde edilen risale ve kitaplar neşrediliyor; fakat bunlar hiçbir zaman hayatı anlamış memleketlerdeki rağbeti görememektedir....*”¹⁵⁶ Neşredilen bu tür kitapların çocuk dergilerinde de tanıtımları yapılmış ve tavsiye edilmiştir. Buna örnek vermek gerekirse, *Çocuklara Mahsus Gazete*’de Doktor Mehmet Fahri Bey’in *Çocuklara Mahsus Hıfzıssıhha* adıyla bir kitap neşrettiğinden şu satırlar aracılığıyla bahsedilmiştir:

Vakıa kitabın sernamesi (Çocuklara Mahsus Hıfzıssıhha) terkibinden ibaret ise de umuma da nafi olduğu sername altında ayrıca beyan kılınmış olduğundan kitab-ı mezkureden kadın, erkek herkesin müstefit olacağı bi-ıştibahtır. Fahri Bey Efendi’nin eser-i tahriraneleri zaten hep temin-i menafi-i maddiye ve maneviye edecek şeylerden ibaret olup bu eser dahi menafi memleket uğrunda yeni bir hizmet mübeccellerini ihtiva ediyor.¹⁵⁷

Buna ek olarak Selim Sırrı Bey’in yazdığı kitabın neşredildiğine dair aynı gazetede ve aynı yıl içerisinde reklamı yapılmıştır (bkz. Ek 4).¹⁵⁸ Böylece en azından yeni kuşakları terbiye-i bedeniye hakkında bilinçlendirmek hedeflenmiştir.

Sağlam kafa için sağlıklı bedene ihtiyaç duyulacağı anlayışıyla çocukların hem fiziksel hem de zihinsel faaliyetlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Güçlü bir devlet için beden gücü yüksek ordular gerekli olduğu anlayışı yerini zihinsel, fenni olarak güçlü olmalı anlayışına bırakmıştır. Bu anlamda II. Abdülhamit döneminde kaydedilen gelişmelerle çocuk sağlığının kamu sağlığından ayrı tutulmaya başlandığını söylemek mümkündür. Sıhhatli nesil anlayışı II. Meşrutiyet sonrasında dönemin basın organlarınca konu edilmesi sonucu fazla kişiye hitap eder hale gelmiştir. Basının bu etkisinin bilincindeki muallim ve hekimler toplumu bilinçlendirici ve kendilerine karşı olan itimatsızlığı azaltıcı yazılarını basın vasıtasıyla duyurmuşlardır. Yani basını bilinçlendirme/ bilgilendirme aracı olarak kullanmışlardır. Bu yazıların özellikle gelecek kuşakları etkilemesi adına çocuk ve kadın gazete ve mecmualarında yer bulması en çok bu kitlenin bilinçlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Böylece eğitilmiş, bilinçli anne, eğitilmiş nesil anlayışının vurgulandığı bir kez daha ortaya konulmuştur.

¹⁵⁵ *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.4, No:193, 28 Teşrinievvel 1310/ 9 Kasım 1894, s.5.

¹⁵⁶ Terbiye-i Bedeniye Muallimi A. Seyfi, “Terbiye-i Bedeniye: Jimnastik Umumidir”, *Talebe Defteri*, C.1, No:19, 30 Kanunisanı 1329 / 12 Şubat 1914, s.314.

¹⁵⁷ “Çocuklara Mahsus Hıfzıssıhha”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.8, No:10, 18 Mayıs 1319, s.159.

¹⁵⁸ “Terbiye-i Bedeniyye”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.8, No:42, 25 Kanunuevvel 1319/ 7 Ocak 1904, s.672.

2.3. Özel Çocukların Eğitimi

İnsanlar günlük temel ihtiyaçlarını karşılarken ve birbirleriyle iletişim kurarlarken görmek, duymak, konuşmak gibi duyulara ihtiyaç duyarlar. Fakat bazı insanlar bu duyularından bir veya birkaçını doğuştan veya sonradan kaybedebilirler. Bu kayıp onların hayatlarını idame ettirmekte güçlük yaşamalarına neden olur. Ancak çekilen güçlükler özel bir eğitimle kolaylaştırılabilir. Duyu eksikliği yaşayanların ve toplumun diğer üyelerinin bu bilgi ve bilince sahip olması ve yaygınlaşması o toplumu ve/veya devleti daha ileri seviyeye taşıyacaktır. Bunun farkına varılması ve ona göre politikalar geliştirilmesi o toplumun ve/veya devletin gelişmişlik ölçütlerinden sayılabilir. Bu nedenle duyu eksikliği yaşayanların özel bir eğitimle topluma adapte edilmelerine dair anlayışın temellerinin ne zaman atılmaya başlandığı da o toplumun/devletin modernlik seviyesinin tespiti için önem arz etmektedir.

Osmanlı'da 19. yüzyılın sonuna kadar tıbbi bilgilerin yetersizliği ve imkanların sınırlı oluşuna bağlı olarak körlük, sağırılık ve dilsizliğin sebeplerini tespit etme, onlara okuma yazma öğretme ve onlarla iletişim kurmaya dair yeterli bilgi mevcut değildir.¹⁵⁹ 1880'lere kadar onların eğitilebileceği ve sonunda başkasına muhtaç olmadan yaşayabilecekleri anlayışı henüz Osmanlı toplum ve aydınına yerleşmemiştir. Matematik ve pedagoji ilimlerine vakıf bir Osmanlı mühendisi olan Edhem İbrahim Paşa, 1868'de çocuklara hitaben yazdığı eserinde, bu eksikliğe dikkat çekmiştir: “*Âmâ olan, Hakk'ın yarattığı o güzel şeyleri görmekten sağır olan, hoş sadaları, ezgileri ve musiki seslerini işitmekten mahrum olduğundan başka, aczi sebebiyle geçinecek bir işe de tutunamayıp, çoğunlukla başkalarına muhtaç olduğundan, fakir halde kalır.*”¹⁶⁰

Dönemin gazete ve mecmualarında özel eğitim gerektiren çocukların eğitim ve bakımlarına dair ayrıntılı bilgilerin yer aldığı yazılar mevcuttur. Bu tür yazıların gazete ve mecmualarda yer bulması, özel eğitim gerektiren çocukların bakımı ve eğitimleri hakkında halkın bilgilendirilmesi adına oldukça önemlidir. Zira böyle özel çocuklara nasıl davranılması gerektiği ve zaman ayırıp ilgilenildiğinde topluma kazandırılacakları bilgisi ebeveyn ve diğer okurlara idrak ettirmeye çalışılmıştır. Böylece toplumun bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Kullanılan kaynaklardan özel çocuklara dair tespit edilen ilk yazıyı Ahmed Rasim 1885 yılında *Şafak Mecmuası*'nda neşretmiştir. Yazar, “biçareler”, ilahi bir gazaba uğramış “felaketzedeler” olarak nitelendirdiği kesimin *Hıristiyanlık* tarafından tarih boyunca toplumdan dışlandığını ve onlara iyi davranılmadığını belirtmiştir.¹⁶¹ Tabi ki bu “felaketzedeler” eğitimden de yoksun bırakılmışlardır.

¹⁵⁹ Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, “Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.53, s.57.

¹⁶⁰ Edhem İbrahim Paşa, a.g.e., s.87.

¹⁶¹ Ahmed Rasim, “Hem Sağır ve Hem de Dilsiz Olanları Ta'lim İçin Yapılan Tedrisatın Terakki-i Cedidi”, *Şafak Mecmuası*, C.1, No:6, 1 Temmuz 1301, s.150.

Yazının devamında 15 ve 18. yüzyıllarda dilsiz ve sağırılar hakkında farklı fikirlerin sarf edildiğinden bahsederek bu kişilerin bazı usullerle eğitilebileceği fikriyle onlara özel bir mektebin açıldığından ve bu eğitim sonucunda onların da topluma entegre edilebildiği belirtilmiştir. “*Artık hayattan lezzet alırlar, çünkü hem söylerler hem de işitirler. Bayağı insanlar ile mükaleme eylemeğe dahi muvaffak olmaktadır.*”¹⁶² Avrupa’da 18. yüzyıldaki bazı gelişmelerle topluma kazandırılmak için çaba sarf edenlerin sayesinde uzun yıllar süren kendine bırakılmış, eğitimden bihaber sağır ve dilsizler hakkında yeni bir anlayış oluşmuştur.

Osmanlı Devleti Avrupa’daki bu gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Osmanlı basınında bu takibin izlerini sürmek mümkündür. Öyle ki özel eğitim gerektirenlerle ilgili yazılar çocuk dergilerinde dahi kendine yer bulmuştur. *Çocuklara Rehber* dergisi üç sayısında “Körler Mektebi” adıyla Fransız gazetelerinden yazı neşretmiştir. Derginin ilk sayısında yer alan yazıda medeniyetin insanı her gün, her dakika harika görünen eserlerin artmasına, yeniliklere tesadüf olunduğuna dikkat çekerek fakir ve sefaletin imhasını, medeniyetin ilk gerekliliklerinden saymıştır. Medeniyetin, insanları bu gibi kişilerin yani yardıma muhtaçların imdadına koşmaya mecbur tuttuğu gibi bir vazifesi bir borcu olarak da görülmüştür.¹⁶³ Yardıma ihtiyacı olanların arasında körler kadar merhamet gösterilmeye şayan olunmadığı vurgulanan yazıda bu düşüncenin gerekçesi kolu kesilen biri ile kör biri örnek verilerek açıklanmıştır. “*Fakat nur-ı basardan mahrum olan bir biçareye tesadüf ettiğimiz zaman büsbütün mahzun oluruz. Çünkü o kesilen kol alat-ı mükemmel sayesinde imal edilecek, sinai bir şeyle telafi edilebilir. Fakat göz, bu uzv-ı kıymettar –şimdiki terakkiyat-ı fenniye ile- iade edilemez.*”¹⁶⁴ Medeniyet ve sinai ilerleme kaydedildikçe muhtaç insanlara daha fazla yardım edilebildiği, bu kişilerin topluma bir şekilde kazandırıldığı zaten medeniyetin bunu gerektirdiği mesajı verilmiştir.

1902 tarihli bir çocuk gazetesinde muhtemelen yeni icat edilen bir aletin varlığı bilgisi çocuklara verilmiştir. Mevzu bahis edilen aletin a’malara birçok fayda sağladığı belirtilmiştir. “*Bu alet a’malara yazı ve rakam yazmak ve hatta resim yapmak için böyle fayda bahş etmiş.*”¹⁶⁵ Böyle bir yazının çocuk gazetesinde yer bulması, çocukların hem yeni gelişmelerden haberdar edilmelerini hem de yakın çevrelerindeki a’mâ çocuklara bu bilginin aktarılmasını sağlayarak a’maların da kendilerini yakından ilgilendiren bu gelişmeden haberdar edilmeleri gibi bir misyonun çocuk okurlara verilmesi amaçlanmıştır. Böylece Osmanlı toplumu özel çocuklara saygılı, onların eğitimlerini destekleyici bir nesil yetiştirmek istemiştir. Bu zihniyetle yetişen çocuklar ileride devlet kademelerinde veya başka görevlerde yer aldıklarında Osmanlı Devleti’ni daha ileri seviyeye taşımaları hedeflenmiştir. Ayrı bir husus olarak belirtilmesi gerekilirse bazı çocuk dergilerinin büyük

¹⁶² Ahmed Rasim, Hem Sağır ve Hem de Dilsiz..., s.153.

¹⁶³ “Körler Mektebi”, *Çocuklara Rehber*, No:1, 6 Nisan 1316, s.3.

¹⁶⁴ “Körler Mektebi”, *Çocuklara Rehber*, s.3-4.

¹⁶⁵ “A’malar İçin Yazı Makinesi”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.7, No:340, 10 Teşrinievvel 1318, s.7.

yaşlardaki çocuklara hatta ebeveynlere hitap ettiğinden konu hakkında ebeveynlerin de bilinçlenmesi hedeflenmiştir. Bunlara ek olarak Avrupai bir üretim olan bu aletin çocuklara uygun olduğunu gösterilmesi ve tanıtımı için yine onlara hitap eden çocuk dergileri seçilmiştir.

Çocuk dergilerinde sadece dilsiz, sağır ve kör gibi fiziksel engeli olan çocuklar için yazı kaleme alınmamıştır. Yine *Çocuklara Rehber* dergisinde zeka geriliği olan çocuklar hakkında da yazı mevcuttur. Zeka geriliği olan çocukların da göz ardı edilmemesi gerektiği, bu çocuklara uygulanan özel eğitimlerden örnekler verilerek topluma kazandırılacakları anlatılmıştır. Bu yazıyı kaleme alanın bir doktor olması da yazıdaki fikirlere inandırıcılık kazandırılması için önemlidir. Çocuklar tekrar ve ezberle öğretmenin yanı sıra yürüyüş, koşma, jimnastik ve dans gibi fiziksel aktivitelerle hem zihinsel hem de fiziksel olarak aktifleştirilmişlerdir.¹⁶⁶

Hamidiye Ticaret Mektebi'ni tesis eden Ferdinand Grati, sağır ve dilsizlerin eğitime dair Maarif Nezareti'ne takdim ettiği bir raporda Osmanlı Devleti'nin her tarafında eğitim veren okulların bulunmasına karşılık sağır ve dilsizlere özel bir eğitim müessesesinin olmamasını kabul edilemez bir durum olarak belirtmiştir. Avrupa'daki benzeri okulların programlarından yararlanarak onlara yönelik bir okulun açılmasının gerekliliği belirtilmiş sosyal hayata uyum sağlamakta zorluk yaşayanların kendi ihtiyaçlarını böylelikle giderebileceği ifade edilmiştir.¹⁶⁷ II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) yaygınlaşmaya başlayan okullardan özel eğitim gerektiren çocuklar da payını almış ve ilk Osmanlı Sağır ve Dilsiz Mektebi 1889 yılında açılmıştır. 1891 yılına gelindiğinde Sağır ve Dilsiz Mektebi'ne bir de körler sınıfı eklenmiştir. Özel eğitim gerektiren çocuklara has bir eğitim verme fikri Osmanlı'da böylece karşılık bulmuştur.

Açılan bu yeni mektebe devlet adamlarının ilgi duyması, okula olan güveni ve teşviki arttırmıştır.¹⁶⁸ Örneğin Maarif Nezareti tedrisat-ı Aliye Müdürü Aziz Bey'in oğlu Galip Bey'in dilsiz olması nedeniyle bu mektebe devam etmesi Maarif Nezareti'nin okula yakından ilgi göstermesini sağlamıştır.¹⁶⁹ Devlet adamlarının çocuklarının ve yakınlarının bu okulda eğitim aldıklarının bilgisi yayılmış ve bu bilgi diğer engelli çocukların ebeveynlerine hem bir teşvik hem de teminat olmuştur. Bu sayede çocuklarını eğitmeleri gerektiği ve nasıl bir eğitim göstermeleri gerektiği konusunda bilgi sahibi olmayan ebeveynlerin bu husustaki eksikleri giderilmiştir. Bilgi eksikliği nedeniyle çocuklarını sakınmak için veya başka bir sebeple engelli çocukları evin dışına çıkartmamak gibi davranışlar gösterilmiş olabilir. Kaynaklarda bu konu hakkında bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte bu tür davranışların ebeveynlerce sergilenmesi olasıdır.

¹⁶⁶ Doktor Cemil Haderi, "Mesail-i Fenniye Tabâbet ve Terbiye-i Etfal", *Çocuklara Rehber*, No:8, 27 Mayıs 1315/ 29 Muharrem 1317, s.3.

¹⁶⁷ Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, a.g.m., s.57-58.

¹⁶⁸ Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017, s.95.

¹⁶⁹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.1171.

Okula ilgiyi arttıran diğer bir husus gazetelere öğrenci kayıtları için verilen ilanlardır.¹⁷⁰ Bu ilanlarla okurlar okuldan haberdar edilmeye çalışılarak öğrenci sayısında artış beklenmiştir. Böylelikle daha fazla çocuk eğitim alarak hem sosyalleşmişler hem de bir başkasına ihtiyaç duymadan kendi kendine yaşayabileceklerine dair cesaret kazanmışlardır. Bunun en güzel göstergesi okulda aldıkları derslerdir (bkz. Ek 7-8-9).¹⁷¹ Özellikle müzik dersleri sayesinde kör öğrenciler mezun olduklarında çalgıcılıkla geçimlerini sağlamışlardır.¹⁷² Bu müzik dersleri kör çocuklar için o kadar önem arz etmiştir ki saz ve müzik aletleriyle gezi yerlerine gelir giderken ve seyir yerlerinde görenlerin ilgilerini çekmiştir.¹⁷³ Bu tür faaliyetler ve halkın ilgisi onların daha fazla okula devamlılıklarını sağlamış ve hayattan zevk almalarına da vesile olmuştur. Öyle ki müzik derslerinin kaldırılması nedeniyle öğrenci sayısında azalmalar olmuş ve ne yazık ki okulun a'malar kısmı 1897-98 yılında kapanmıştır.¹⁷⁴

Okul müdürü Hüseyin Sabri Bey, mezun olan öğrencilerin istihdam edilemediklerine binaen öğrenci sayısında düşüşün yaşandığı düşüncesiyle Tophane-i Amire ve Bahriye Nezareti bünyesinde bulunan askeri fabrikalarda işe girmeleri için bazı yazışmalar yapmıştır. Bunun sonucunda Tophane-i Amire olumsuz, Bahriye Nezareti ise 5-6 dilsizin istihdam edilebileceği şeklinde olumlu bir cevap vermiştir.¹⁷⁵ Buna ek olarak mezun olan dilsizler mürettip, işittiklerini dışarıda aktarmaması geleneğine binaen Babıali'de Meclis-i Mahsus-i Vükelanın toplandığı dairede hademelik, odacılık gibi işlerde istihdam edilmişlerdir.¹⁷⁶

Ayrıca okulun sürekli olarak taşınması, binaların eski, rutubetli oluşu yani eğitime uygun olmayışı, öğrenci sayısını azaltan bir başka sebeptir. Sık sık yer değişikliğinin önüne geçmek amacıyla müstakil bir bina inşa edilmesine dair girişimler olmuşsa da bu pratikte gerçekleşmemiştir.¹⁷⁷ Tüm bu olumsuz koşul ve gelişmelere rağmen en azından sağır ve dilsizler kısmının kapatılmayıp varlığını devam ettirmesi mevcut koşulların en iyi tarafını teşkil etmiştir.

Okulun açılması kadar burada eğitim verecek muallimler de önemli olmuştur. Zira okulun en mühim sorunlarından biri bu özel çocukları nasıl eğiteceklerinin bilgisine ve tecrübesine sahip muallimlerin yoksunluğu olmuştur. Burada okulun idarecisi ve konu hakkında tecrübeli Grati önemli bir rol oynamıştır. Grati daktiloloji, yani parmak usulünü kendisiyle beraber çalışan Hüseyin Sabri

¹⁷⁰ Balcı, a.g.e., s.135.

¹⁷¹ "Amalar Mektebi", **Nevsal-i Afîyet**, C. 4, 30 Kanunisani 1321/ 30 Kasım 1905, s.20.

¹⁷² Ergin, a.g.e., s.1171.

¹⁷³ Ergin, a.g.e., s.1171.

¹⁷⁴ Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, a.g.m., s.65

¹⁷⁵ Balcı, a.g.e., s.142.

¹⁷⁶ Ergin, a.g.e., s.1171-1172.

¹⁷⁷ Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, a.g.m., s.63

Bey ve Besim Bey'e öğretmiştir.¹⁷⁸ Buna ek olarak Fransız dilsiz alfabesindeki işaretler ülkenin kendi alfabesine göre düzenlenmiştir (bkz. Ek 6).¹⁷⁹ Bu nedenle Türkçe eğitim verilmesi konusunda bir uyarlamayı gerekli kılmıştır. Elzem olan bu uyarlama yapılarak sağır ve dilsiz öğrencilerin eğitiminde standartlaştırma ve modernleştirme sağlanmış ve önemli bir adım atılmıştır.¹⁸⁰

Okulun muallimleri arasında Yani İstavraki özel bir yer teşkil etmiştir. Resim muallimi olan Yani İstavriki de tıpkı talebeleri gibi sağırdı.¹⁸¹ Muallimler arasında sağır birinin olması, öğrencilere ilham vermiş, onları hayata daha sıkı bağlayıcı bir örnek olmuştur. Bu durumdaki birinin resim yapmakta maharetli olması ve bunu muallimlikle taçlandırması yani geçimini kendisi sağlaması, duyu yetersizliğinin kişiyi engelleyemeyeceği anlamına gelmektedir. Çocuklara bariz bir şekilde ileride muallimlik yapabilecekleri veya başka meslek dallarında çalışabilecekleri fikrinin filizlenmesini sağlamıştır. Özel çocuklara ilham verecek örnekler bununla sınırlı kalmamış hatta sağır ve dilsizlerin yanı sıra a'malara basında yer alan "Meşhur Amalar" adlı yazıyla "*nur-u basardan mahrum*" ünlü kişiler tanıtılmıştır. Kadim Yunan şairlerinden Homeros, John Milton, Louis Braille ve Amerikalı kadın Helen Keller'a kadar pek çok a'ma kişilerin mesleklerinden, başarılarından ve yaşadıkları yere pek faydalı hizmetlerde bulunduklarından bahsedilmiştir.¹⁸² Ayrıca a'malar ile görme yetisine sahip kişiler arasında mukayese yapıldığında a'maların vatana daha faydalı oldukları belirtilmiştir.¹⁸³ Böylece hem mektep hem de basın yoluyla özel çocuklara, teşvik oluşturacak örneklerle kendilerine, başkalarına hatta vatanlarına faydalı olabilecekleri fikri aşılarmaya çalışılmıştır. Yazının "*Filhakika bu a'malar için diyebiliriz ki gözleri yoktur, fakat görürler.*"¹⁸⁴ şeklinde noktalanması dahi okuyanlara pek çok mesaj vermiştir.

Gazete ve mecmualarda özel çocukların eğitimlerine dair kaleme alınan yazıların yanı sıra çocukların yetilerinden mahrum kalmalarını önleyecek bazı tedbirleri almaları için uyarılarda bulunulmuş ve bilinçlendirilmeleri hedeflenmiştir. Öyle ki, birçok sıhhi tedbirlerle yakın bir zamanda körlüğün azalacağı sonucuna varılmıştır.¹⁸⁵ Bir doktor konuyla ilgili olarak sağırlık ve sebeplerini irdemiş ve ebeveynlere yapmaları gerekenleri aktarmıştır. Doktor öncelikle ebeveynleri ikiye ayırmıştır. Birinci kısım "eski kafalılar", ikinci kısım "yeni kafalılar" olup bu iki kısımda doktora başvurmak yerine kendi usul ve tedavileriyle bir iki ay geçirirler.¹⁸⁶ Hastalık geçmeyip ilerlediğinde

¹⁷⁸ Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, a.g.m., s.65.

¹⁷⁹ **Muallimler Mecmuası**, C.3, No:29, s.250-255.

¹⁸⁰ Balcı, a.g.e., s.125.

¹⁸¹ Balcı, a.g.e., s.130.

¹⁸² "Meşhur Amalar", **Resimli Mektep Alemi**, No:4, 1 Eylül 1329/ 14 Eylül 1913, s.24.

¹⁸³ "Meşhur Amalar", s.24.

¹⁸⁴ "Meşhur Amalar", s.24.

¹⁸⁵ "A'malar Mektebi", **Nevsal-i Afiyet**, C. IV, İstanbul 1322/1906, s.16.

¹⁸⁶ Dr. F.H., "Bizde Sağırlık ve Sebepleri", **Ma'lumât-ı Nafi'a**, No:9, 10 Nisan 1330/ 23 Nisan 1914, s.138.

bir tabibe başvurular ki bu zaman zarfında hastalık ilerlemiştir. Tabip tedavi için ilaç verdiğinde ise ilaçları tarife uygun yapabilecek binde bir anneye rast gelinemeyeceğinden ve hatayı ilacın tabibin tarifine uygun yapılamamasında görecektir insaflı (munsıf) kişilerin bulunamayacağından yakınmıştır.¹⁸⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere ebeveynlere özellikle annelere büyük görev yüklenmekle birlikte henüz annelerin gerekli bilince kavuşamadıkları vurgulanmıştır. Burada halen eğitilmiş ve bilinçli annelerin yoksunluğu buna bağlı olarak kız çocukların eğitiminin önemi ortaya çıkmaktadır. Muhtemeldir ki çocukların kulak sağlığı açısından bir bilgi birikimine sahip olmaları için en azından okuma bilen annelere hitaben kaleme alınmıştır.

Yazının başka bir sayıdaki devamında da aylık bazı basit kontrollerle hem çocuklarının hem de ailelerindeki diğer üyelerin kulak rahatsızlıklarının hatta sağırılığın önüne geçilebileceğinden ve memlekette sağırılığın yüzde sekseninin azalacağından bahsedilmiştir. Bu tür basit yöntemlerden biri saat kullanılarak tarif edilmektedir: “... *evvela kulağa uzak yer mesafeden saati tutmalı saatin sesini işitinceye kadar yavaş yavaş saati yakınlaştırmalı hangi mesafede saatin sesini işitiyor ise kulakla saatin arasındaki mesafeyi bir ip parçasıyla ölçerek onu saklamalı ve her ay bu muayeneye devam edilmelidir.*”¹⁸⁸

Özel eğitim gerektiren çocukların eğitimlerinde yaşanan aksaklıklar ve görülen eksiklikler telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 1900 yılında Paris’te, 1902 yılında da Belçika’da gerçekleştirilen a’malar kongresine Osmanlı Devleti adına Hamidiye Etfal hastanesinde göz doktoru olan Esat Bey katılmıştır.¹⁸⁹ Kongrede, Osmanlı Devleti’nde a’malara yönelik bir mektebin açılması durumunda destek sağlanacağına dair karar alınmıştır.¹⁹⁰ Esat Bey Darülaceze binasının bir kısmının a’malara tahsis edildiğini, bu kongreden istifade edilerek alınan kararların Osmanlı Devleti’nin tatbik edilmesi konusunda İstanbul’a döndüğünde II. Abdülhamit’e bir layiha hazırlayacağını beyan etmiştir.¹⁹¹ Fakat yaşanan siyasi gelişmeler nedeniyle bu mektebin açılması gecikmiş ancak 1915 yılında Sağır ve Dilsizler Mektebi’nin içerisinde bir sınıf açılabilmiştir.¹⁹²

Duyu eksikliği, zihinsel engeller yaşayan çocukların özel eğitimle topluma adapte edilmeleri, 19. yüzyıl sonlarında devletin modernlik seviyesini gösteren bir ölçüt haline gelmeye başlamıştır. Süreli yayınlar aracılığıyla özel çocukların eğitilebilecekleri ve topluma kazandırılacakları

¹⁸⁷ Dr. F.H., “Bizde Sağırılık ve Sebepleri”, s.138.

¹⁸⁸ Dr. F.H., “Bizde Sağırılık ve Sebepleri”, **Ma’lumât-ı Nafi’a**, No:12, 1 Mayıs 1330/ 14 Mayıs 1914, s.189.

¹⁸⁹ “Amalar Mektebi”, s.16.

¹⁹⁰ Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, a.g.m., s.68.

¹⁹¹ “Amalar Mektebi”, s.18.

¹⁹² Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, a.g.m., s.65.

anlatılmaya çalışılmıştır. Bu tür yazıların çocuklara hitap eden süreli yayınlarda da yer bulması yeni neslin duyarlı ve bilinçli yetiştirilmek istendiğini göstermektedir.

II. Abdülhamit döneminde özel çocuklara yönelik bir mektep açılarak kendi yaşamlarını idame ettirebilecekleri bir eğitim almaları hedeflenmiştir. Bu çocuklar, modern ve bilimsel aktivitelerle hem zihinsel hem de fiziksel olarak toplum içerisinde aktifleştirilmeye çalışılmıştır. Hem mektep hem de basın yoluyla kendilerine hatta vatanlarına faydalı olabilecekleri fikri aşılarmaya çalışılmıştır. Ayrıca basında eğitimlerine yönelik yazıların yanı sıra duyu kaybına neden olacak durumlar hakkında anne ve babalara yönelik uyarıcı yazılar da kaleme alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEĞİŞEN İSTANBUL'DA ÇOCUK EĞİTİMİNDE YÖNTEM VE TERCİHLER

3.1. Oyun - Oyuncakların Çocuk Eğitimindeki Yeri

İlk oyun ve oyuncuğun ne zaman ve nasıl kullanıldığı, nasıl nitelikler taşıdığı bilinmese de insan hayatında uzun süre var olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle çocukların daha fazla hayatlarında olmaları bakımından onları eğlendiren, akranlarıyla ilişkilerini düzenleyerek toplumsal yaşama hazırlayan ve gelişimlerinde önemli ölçüde katkısı olan oyun ve oyuncakların Osmanlı çocuk eğitimi açısından incelenmesi önem arz etmektedir. Çocukların ne tür oyuncak ve oyunlarla oynamaları ya da oynamamaları gerektiğine dair ebeveynlerinin yaklaşımları, çocuk eğitim ve zihniyeti hakkında mevcut bilgilerin genişlemesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca oyun ve oyuncakların nitelikleri ve bunların hangi nedenlerle tercih edilip edilmedikleri de aydınlatılması gereken hususlardandır.

Her çocuk parçası olduğu ailenin maddi durumuna, ebeveynlerinin taşıdığı zihniyete ve bulunduğu zamana göre farklı oyuncaklara sahip olabilir. Hatta oynadığı oyunlar ve oyun alanların da farklılıklar gözlenebilir. Fakat her çocuk doğası gereği oyun oynamaya ve oyuncaklara meyillidir. Öyle ki, yürümeye başlayan çocuğun oyuncuğu olmasa bile yine de nasıl oyun oynayabileceğini Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) eserinde vurgulamıştır:

... Bu zaman çocuğun o çağıdır ki ona oyuncak almasalar dahi o kendisine bin türlü oyun icat eder. Birkaç taşı, birkaç parça tuğlayı, kiremidi üst üste koyup hane yapar. Kumları toprakları uzun uzun yığıp duvar yapar. Yere birkaç kazık çakıp üstüne tahta parçası koyarsa köşk yapmış olduğu için sevincinden çıldırır...¹⁹³

Çocuklar hayallerini somutlaştırmayı oyun aracılığıyla başarırlar. Bu nedenle gelecekteki yaşamlarının izlerini, ebeveynlerinin onlardan beklentilerini oyun ve oyuncaklarının niteliklerinden çıkarmak olası bir durumdur. Öyle ki, klasik dönem terbiye kitaplarında hem kız hem de erkek çocuklar için önerilen oyun ve sporların eğlenceli vakit geçirmekten ziyade yetişkin olduklarında bürünecekleri rollere hazırlamak olduğu aktarılmıştır.¹⁹⁴ Buradan hareketle oyun veya oyuncakların cinsiyet ayrımına ve gelecekteki rollere göre şekillenip tercih edildiklerini söylemek mümkündür. Duruma çok daha farklı bir pencereden bakılırsa; çocukların oyun gereği nerede ve nasıl öldüklerinden onlara biçilen roller ve onların oyun alanları hakkında bir çıkarımda bulunabileceğini

¹⁹³ Ahmet Mithat Efendi, *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi*, s.146.

¹⁹⁴ Araz, , s.137.

Yahya Araz eserinde belirtmiştir. Erkek çocuklarının ev dışı mekanlarda kaza ile ölmelerine karşılık kız çocuklarının evde ev kazaları neticesinde öldüklerinin bilgisini veren Araz, bu durumu kız ve erkek çocuklarının oyun alanlarının cinsel farklılaşması şeklinde yorumlamıştır.¹⁹⁵ Tabi burada hastalık sonucu ölümlerin hariç tutulduğunu söylemek gerekir. Çocukların oyun alanlarının cinsel olarak ayrılması, burada uğradıkları kazaların ölümle neticelenip kayıtlara geçmesi neticesinde oyun alanlarının dahi çocukları gelecekteki toplumsal vazifelerine hazırladıklarını göstermektedir. Bunu en bariz bir şekilde oynadıkları oyuncaklardan da algılamak mümkündür. Ahmet Mithat Efendi bu görüşe katkı sağlayacak örneği şu şekilde vermiştir:

...Mümkünse her türlü oyuncaklar almalı. O halde kız çocuklar bebeklerini evlat edinerek anaları onlara ne terbiye veriyorsa onlar dahi bebeklere o terbiyeyi verirler. Oğlanlar kurşundan askerleri dizip onlara kumanda verirler. Gerek oğlan gerek kız mukavvadan kuzuların önlerine ot koyarlar. Alçıdan köpeklerle kendileri havlarlar. Tahtadan gemileri havuzlarda yüzdürmeye çalışarak üstlerini başlarını ıslatırlar...¹⁹⁶

Cinsiyet olarak ayrılan oyun sahaları gibi oyuncakların da ilerde çocuklara biçilen rollere bir hazırlık mahiyeti taşıdığını söylemek mümkündür. Ancak cinsiyet olarak ayrılan oyuncaklar kadar kız ve erkek çocuklarını birleştiren ortak oyuncak ve oyunların da mevcudiyeti belirtilmiştir. Söz konusu anlayışın uzun süre devam ettiğini süreli yayınlardaki yazılardan takip etmek mümkündür. Gelecekte iyi bir ev hanımı olmak için çocuk yaşta ev işlerine yardım eden, evde vakit geçiren kızlar 1904 tarihli bir çocuk gazetesinde toplum içerisinde örnek olarak gösterilmiştir. Bu yazıda Aliye Hanım ve Nefise Hanım şeklinde iki kız çocuğunun farklılıkları belirtilmiştir. Aliye Hanım ev işlerinde annesine yardımcı, vaktini evde geçiren ve bu nedenle de çevresinde pek sevilen bir kız iken Nefise Hanım, annesine yardım etmeyen ve vaktini sokakta oyun oynayarak geçirirken sürekli zarar gören bir kız çocuğu olarak anlatılmıştır. Yazıya eşlik eden bir görselde Aliye Hanım ev işlerini mutlu bir şekilde yaparken resmedilmiştir (bkz. Ek 2).¹⁹⁷ Bu aktarımla kız çocuklarının oyun oynayarak harcadıkları vakitlerini ev işlerine yardım ederek yetişkinliklerindeki vazifelerine hazırlanmaları tavsiye edilmiştir: “...*Velhasıl Aliye Hanım pekiyi bir çocuktur. Bu cihetle onu herkes sever. İşte siz de onun gibi olmaya çalışınız. Böyle çalışkan, temiz olursanız bütün bildikleriniz sizi severler.*”¹⁹⁸ Tavsiyeye uygun hareket edenlerin toplumda iyi bir karşılık bulacağı belirtilerek bu tür davranışların yaygınlaşması beklenmiştir. Bu tür süreli yayınlar, toplumsal rolleri daha geniş kitlelere hatırlatmanın, öğretmenin ve yaymanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

Oyun ve oyuncaklarla iyi vakit geçirmenin faydalı olduğu ancak fazla abartılmaması gerektiği 19. yüzyılda çocuk terbiyesi üzerine yazılan kaynaklarca vurgulanmıştır. 1868 yılında kaleme alınan bir eserde mesire alanlarında çocukların zaman geçirmelerini faydalı bulmasına rağmen oyunla

¹⁹⁵ Araz, a.g.e., s.82.

¹⁹⁶ Ahmet Mithat Efendi, **Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi**, s.147.

¹⁹⁷ “Aliye Hanım Çalışkandır”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No:45, 15 Kanunusani 1319/ 28 Ocak 1904, s.706.

¹⁹⁸ “Aliye Hanım Çalışkandır”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, s.706.

zihnin yoğrulmaması için öğüt verilmiştir: “*Ara sıra otur, ara sıra gez, çok fazla yorulma. Mesire yerinde eğlenmek ve vücut sağlığı için gez, oyna. Ancak sakın sen zihnini oyuna verme.*”¹⁹⁹ Oyun oynamaya zaman sınırı koyulmasını tavsiye edenler kadar oyunların yarar sağlamadığını iddia edenler mevcut olmuştur. Örneğin; çocukluk çağının insan hayatında önemli bir dönemi kapsadığını, bunun için boşa vakit geçirilmemesi gerektiği vurgulanarak oyun oynamanın zararından başka hiçbir faydası olmadığından ebeveynlere büyük bir vazife düştüğü 1876 tarihli bir çocuk gazetesinde anlatılmaya çalışılmıştır.²⁰⁰ Bu durum ebeveynlere bayramda yazar tarafından gözlemlenen bir olay neticesinde aktarılmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen olay bir sonraki sayıda şu şekilde aktarılmıştır:

... Öteden beri Fatih Camii Şerifi meydanıyla Üsküdar’da İnadiye, Bülbülderesi ve sair malum olan bazı yerlerde bayram günleri dönme dolap, kolan, ecel beşiği gibi salıncaklar kurulur. Birincisi bunlar öyle kavi emniyetli surette olmayıp adeta ağaçtan yapılmış ve hatta birkaç senelik eski ve çürümüş şeyler olmakla pek tehlikelidir.²⁰¹

Bu tür eski dolayısıyla tehlike saçan salıncağa talebin yoğun olması ve ailelerin çocuklarını buralara göndermeleri eleştirilmiştir.²⁰² Her iki yazı birlikte değerlendirildiğinde toplumun bazı kesimlerinin oyun ve oyuncaklara karşı eleştirileri olduğu anlaşılmıştır. Gerekçe olarak oyuncağın tehlikeli ve epeyce eski olup kullanımı sonucu oluşabilecek kazalar anlaşılmıştır. Fakat aslında zamanın iyi değerlendirilmesi, oyuna ayrılan zamandan daha çok öğrenmeye vakit ayrılması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Aynı anlayışı savunan bir başka yazıda oyunla geçen zamanın boşa harcandığı şeklinde bir değerlendirme yapılmış ve iyi vakit geçirmek için ne yapılması gerektiği belirtilmiştir:

... İşte bizim çocuklarımız bu vakitlerini oyunla ve sair haylazlıkla geçiriyorlar! Yirmi dört saatin mahsulü olan böyle uzun ve kıymetli zamanı –can sıkıntısını def etmeklik diye- haylazlıkla oyuna feda edivermek ve bir günlük tahsilden kazanılacak faydayı bu sırada unutup tamamen kaybetmek acınacak hallerden değil midir? Ya ne yapalım? Asıl bu vakti güzel ve eğlenceli ve faydalı bir şeyle geçirmeli. O da tahsil ve mütalaadır...²⁰³

Çocukların vaktini oyunla geçirmeleri tahsilden uzaklaşılana, dolayısıyla da kaybedilen bir zaman olarak görülmüştür. Bu anlayış doğrultusunda oyun oynamak yararlı görülmeyip çocukların zamanlarını iyi değerlendirip fayda sağlayacak meşguliyetler edinmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Fakat oyun oynamaya tamamen karşı çıkış söz konusu değildir. Oyundan ziyade fayda sağlamayan,

¹⁹⁹ Edhem İbrahim Paşa, a.g.e., s.63.

²⁰⁰ “Çocukluk”, *Arkadaş*, No:3, 11 Teşrinievvel 1292, s. 1; Emine Yoran, “*Arkadaş*”, “*Çocuklara Arkadaş*”, “*Çocuklara Talim*” *Dergileri (Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019.

²⁰¹ “Memleketimizin Batası Âdetlerinden”, *Arkadaş*, No:4, 18 Teşrinievvel 1292/ 30 Ekim 1876; Emine Yoran, “*Arkadaş*”, “*Çocuklara Arkadaş*”, “*Çocuklara Talim*” *Dergileri (Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019.

²⁰² “Memleketimizin Batası Âdetlerinden”, *Arkadaş*, No:4, 18 Teşrinievvel 1292/30 Ekim 1876.

²⁰³ “Tahsil ve Mütalaa ile Vakıit Geçirmek”, *Arkadaş*, No:8, 15 Teşrinisani 1292/ 27 Kasım 1876; Emine Yoran, “*Arkadaş*”, “*Çocuklara Arkadaş*”, “*Çocuklara Talim*” *Dergileri (Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019.

çocuklara zarar verebilecek ya da zararlı bir alışkanlıklar kazandıracak oyun ve oyuncaklara karşı bir eleştiri olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin 1876 yılına ait *Arkadaş* dergisinde çocukların oynamamaları gereken oyunların nitelikleri şöyle belirtilmiştir: “...*çocuk bu zamanda dahi pek ziyade dikkate muhtaçtır yani oynayacağı oyunun muzır, fasid ve sakatlı şeyler olmamasına dikkat etmeli ve çocuklar beyninde öteden beri oynanıla gelen oyunların fenalarına alıştırmamalıdır...*”²⁰⁴ Aslında geçmişte oynanan oyun ve oyuncaklara karşı bir eleştiri olduğunu söylemek mümkündür. Onların en azından bir kısmının hem zararlı hem de eski oldukları ebeveynlere anlatılmaya çalışılmıştır. Çocuklara faydalı olabilecek yeni oyunların mevcudiyetini ve geliştirilmesi gerektiğini öneren bir anlayıştan da bahsetmek mümkündür:

... Mesela: Kendisine bir pergar verilip beyaz kağıda bir tekerlek çizdirilse çocuk bununla hem eğlenir hem de pergarın dönüp dolaşmasından ve başladığı yere gelince tekerleğin muntazam surette hasıl oluvermesinden lezzet alır. İşte çocuğa bu gibi oyunlar icat etmeli ve meşhur olan oyunların da zararsızlarına müsaade göstermelidir...

Bu tür çocuğun zihnini geliştirici, öğretici oyunların faydalı olduklarına dair yazılar süreli yayınlarda sık sık yer almıştır. Öyle ki, oyun ve oyuncakların gelişimi ile çocukların pedagojik gelişimleri orantılı görülmeğe başlanmıştır.²⁰⁵ Bu konuda Avrupa ile Osmanlı Devleti’ni karşılaştıran yazılar da mevcuttur. Osmanlı pazarına giren Avrupa oyuncakların gelişimine karşılık Osmanlı oyuncakçılarının durumu şu satırlar aracılığıyla değerlendirilmiştir: “... *Bizde pek çok oyuncaklar vardır ki çocukların tevs-i malumatlarına hizmet edecekleri yerde bilakis biçare yavrucakların zekayı tabiilerini de istidatlarını da karmakarışık etmekten başka bir işe yaramazlar.*”²⁰⁶ Osmanlı oyuncakçılarının istenen gelişimi gösteremediği, bu nedenle çocuklara faydadan çok dimağlarını karıştıracak şekilde zarar verdikleri okurlara aktarılmıştır. Hatta zaman zaman süreli yayınlarda Avrupa oyuncakçılığı ve oyuncaklarını tanıtan, tavsiye eden yazılar görülmeğe başlanmıştır. Bu yazılarda Avrupa tarzı oyuncakların eğitici ve zararsız oldukları belirtilmiştir. Örneğin; *Çocuklara Mahsus Gazete*’de oyuncak imal eden Jovat isimli kişinin oyuncak üretiminde ünlendiği belirtilerek bu kişinin görüşleriyle birlikte görseller de yer almıştır (bkz. Ek 12).²⁰⁷ Jovat’ın düşünceleri neden bu oyuncakların tercih edilmesi gerektiğini açıklar niteliktedir:

... Oyuncakçılık kaleminde büyük bir şöret kazanmış ve pek çok oyuncak keşif ve imal eylemiştir. Jovat oyuncakların yalnız eğlenceye mahsus olmadıkları ve onların birer alet-i tedris ve terbiye yerine geçebilecekleri fikrindedir. Ona göre bu oyuncakların her birinin eğlenceden daha ziyade birer hizmet-i mühimme ve müfideleri vardır. Kimisi kuvvetin tezayüdüne; beden,

²⁰⁴ “Çocukluk I”, *Arkadaş*, No:9, 22 Teşrinisani 1292/ 4 Aralık 1876.

²⁰⁵ “Mevad-ı Mütenevvia: Edison’un Oyunağı”, *Tercüman-ı Hakikat*, No:3473, 25 Kanunuevvel 1305/ 6 Ocak 1890, s.5; ²⁰⁶ İhsan Erdiçli, “Değişim Çağında Osmanlı İstanbul’unda Oyuncaklar ve Oyun Nesneleri”, *Belleten*, C.86, No:305, Nisan 2022, s.329.

²⁰⁶ “Mevad-ı Mütenevvia: Edison’un Oyunağı”, *Tercüman-ı Hakikat*, s.5.

²⁰⁷ Faik Sabri Duran, “Mektep ve Aile Kütüphanesi: Çocukların Oyuncakları”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.8, No:33, 16 Teşrinievvel 1319 / 29 Ekim 1903, s.518.

vücudun takviyesine yarar. Kimisi çocukların zeka ve mülahazalarını tenvir ile onları müstefid eyler.²⁰⁸

Avrupa oyuncaklarının çocuklara eğlenceyi vaat ettiği gibi onların zeka, beden ve ruhsal gelişimlerine katkı sağlanacak oyuncakların üretimine önem verildiği vurgulanmıştır. Aynı gazetenin bir sonraki sayısında yazar yeğenlerine yılbaşı hediyesi almak için aklına gelen fikir Avrupa oyuncaklarının tercih edildiğini kanıtlar niteliktedir: “*Kendi kendime düşündüm: Çocukları Jovat’ın evine götürsem, oyuncak sergisini onlara göstererek hoşlarına giden oyuncağı bizzat kendileri intihap eylemelerini teklif eylesem dedim!*”²⁰⁹ Bu şekilde oyuncaklar ve oyuncak sergileri hakkında bilgilendirici yazılarla birlikte Eyüp oyuncaklarının sanat ve maharetten uzak oldukları, çocukların zeka gelişimlerine katkıda bulunmadıkları nedeniyle eleştiriye maruz kaldıkları belirtilmiştir.²¹⁰ Yani Eyüp oyuncaklarına olan eleştirinin temel nedeni aslında çocuklara fayda sağlamaktan uzak sadece eğlendirici hatta zarar verici nitelikler taşımasından dolayıdır. Ebeveynler çocuklarına oyuncak seçerken sadece eğlenmelerini değil, eğlenirken öğrenmelerini hedeflediklerinden dolayı Avrupa oyuncaklarına ve oyuncakçılara yönelmişlerdir. Tabi ki Avrupa oyuncaklarına yönelme sebeplerini sadece bu nedene bağlamak yanlış bir değerlendirmeye neden olur. Osmanlı pazarında artan Avrupa arzını da ebeveynlerin tercihlerinde etkili olmuştur. Yani Avrupa oyuncaklarının çeşitliliği de bir etken olmuştur.

Çocukların gelişmiş zihinlere ve sıhhate sahip olmaları için beden terbiyesine önem verilmesi gerektiği görüşü süreli yayınlarda sık sık konu edilmiştir. Bu bağlamda oyun ve jimnastik çocukların gelişimleri için öne çıkarılmaya başlamıştır. Mekteplerde buna yönelik uygulamaların varlığından söz etmek mümkündür. Fakat mekteplerdeki oyun aktivitelerine karşı çıkışlar da yaşanmıştır. 1938 tarihli *Akşam* gazetesinde 66 yıl önce yani 1872 yılında yaşanmış Ali Galip Pasiner’in (1868-1939) bir anısı aktarılarak mekteplerde çocuklara oyun oynatılmasına karşı verilen tepki gösterilmek istenmiştir. Pasiner, Selanik’te yeni açılan bir mektepte oyun oynayıp jimnastik yaptıran bir mualliminin “*gavur usulüyle ders yaptırıyor*” şeklinde tepki aldığını, tehdit edildiğini ve sınıftaki eşyalara zarar verildiğini aktarmıştır.²¹¹ Anıda aktarılanlar her ne kadar İstanbul dışında gerçekleşmiş olsa da mekteplerde jimnastik ve oyuna karşı toplumun bir kesiminin karşı olanların mevcudiyetini göstermesi bakımından kayda değer bir nitelik taşımaktadır.

Basında mekteplerde bedeni geliştirecek oyunlar oynandığı ve oynanması gerektiğine dair yazılar da kaleme alınmıştır. Mekteplerdeki oyunlar sayesinde kol, bacak kaslarının gelişeceği gibi

²⁰⁸ Faik Sabri Duran, “Mektep ve Aile Kütüphanesi: Çocukların Oyuncakları”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No: 32, 9 Teşrinievvel 1321/ 22 Ekim 1903, s.503.

²⁰⁹ Faik Sabri Duran, “Mektep ve Aile Kütüphanesi: Çocukların Oyuncakları”, C.8, No:33, s.518.

²¹⁰ Erdinçli, a.g.e., s.335.

²¹¹ Mütেকaid Korgeneral G. Pasiner, “Meslek ve Vazife Aşığı Bir Maarifçi”, **Akşam**, No:7241, 13 Kanunuevvel 1938, s. 9; Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C.2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 474.

ahlaki açıdan da fayda sağlanacağına dair görüşler aktarılmıştır. Öyle ki, bir çocuk dergisinde mektepte oynamak üzere bir oyunun nasıl oynandığı tarif edilmiş, bu tür aktivitelerin yararları şu şekilde aktarılmıştır:

Malumdur ki mektep oyunlarında hareket-i bedeniyyeye hizmet etmek, hüsn-i ahlakça bir fayda çıkarmak, şakirdanın efkarını malumat-ı lazıme ile zenginletmek gibi neticeler aranır. Bunlar da her sene göre bazen yalnız bazen de toplu olarak oynamak üzere tertip edilir. Bu defa ki oyunumuz vücudu hareket ettirmek, kol ve ellerin hüsn-i istimaline kabiliyet vermek esası üzerine tertip edilmiştir. Bu olay pek kolay, pek sade zannedilir. Fakat tatbiki halinde epeyce bir maharete muhtaç olduğu anlaşılır: Top oyunu. Evet, duvara atılacak top!²¹²

Topla oynanan oyunların tavsiye edildiği kadar eleştirildiği de gözlemlenmiştir. Örneğin; II. Abdülhamit döneminin son yıllarına doğru Galatasaray Mektebi'nde Müslüman çocukların futbol oyununu oynadıklarını gören softaların “*H. Ali'nin kesilmiş başına çelme vurmak manasınadır, bidattır.*” şeklindeki tepkilerin karşılık bulmadığını Refik Halit Karay eserinde bildirmiştir.²¹³ Karay'ın aktardıklarının aksine 1906 yılına ait bir gazete yazısında oyun ve eğlencenin çocukların gelişimleri açısından çok faydalı olduğunun altını çizdikten sonra oyun ve eğlencenin ardından çalışmak için daha zinde ve daha istekli olacakları şu ifadelerle belirtilmiştir:

... Oyunlar sıhhat-i bedeniyyeyi tezyit ve alelhusus göğüs ve kol adalâtını takviye eder. Bundan başka oyunlar çocuklarda çalışmak arzusunu uyandıran vesait-i mühimmedendir. Hakikaten çocuklar bir müddet oyun oynadıktan sonra iktisap eyledikleri sıhhat-i maneviye neticesi olarak çalışmak için büyük bir arzu hissederler ve bu his ile daha iyi çalışırlar...²¹⁴

Devletin daha iyi bir nesil için hedeflenen eğitimi etkili bir şekilde verebilmenin yollarından birinin oyun oynayarak eğlenmeleri bu sayede zihinlerini derslere daha iyi adapte edebilmeleri olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Yani oyun bir eğitim yolu ya da aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

II. Meşrutiyet sonrası *Şehbal* adlı bir kadın dergisinde yer alan yazıda çocuklara yaratıcı oyunlar tavsiye edilmektedir. Bu oyunlardan bir tanesini bir validenin tavsiye ettiğini belirttikten sonra oyun şu şekilde izah edilmiştir:

Meraklı bir valide şu eğlenceyi tavsiye ediyor; diyor ki: Büyük kıtada bir beyaz mukavva alınız. Üzerine kurşun kalemle sokaklar, meydanlar, çarşılar çiziniz. Ressam olmanıza hacet yok; şöyle ale'l-amyâ çizmek kafidir. Sonra sokaklara ve meydanlara çocukla birlikte birer isim koyunuz. Musavver gazetelerden kesilmiş ev resimleri, cami resimlerini, bahçe resimlerini, hayvan

²¹² “Mektep Oyunları”, *Çocuklara Rehber*, No:24, 18 Eylül 1313/ 30 Eylül 1897, s.7.

²¹³ Karay, a.g.e., s.21.

²¹⁴ “Çocuklarda Eğlence – Oyun”, *Sabah*, No:6112, 29 Eylül 1322/ 12 Ekim 1906, s.3; Kağan Kariper, *Sabah Gazetesi (5742-6471. Sayılar-İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2014.

resimlerini bir mukavva parçasına yapıştırıp bunları da büyük mukavva üzerindeki sokakların kenarına sıra ile ve dimdik diziniz...²¹⁵

Çocukların yaratıcılığını geliştirirken anneleriyle hoşça vakit geçirmeyi sağlayan aktiviteler tavsiye edilmiştir. Buna ek olarak basında ebeveynin çocuklarıyla oyunlar oynayıp aktiviteler yapmaları gerektiği mesajı görsellerle desteklenmiştir. *Mektep Müzesi*'ndeki görsellerin birinde bir baba çocuğuyla oyun oynarken anne de onlara eşlik etmektedir (bkz. Ek 10).²¹⁶ Gazeteler ve dergiler, bu tür bilgilerin aktarımında aracılık ederken aynı zamanda tavsiye edilen oyunun ana malzemelerinden biri olarak da fayda sağlamışlardır. Gazete ve dergilerde aktarılan görsellerle mukavva, makas, kâğıt parçaları gibi basit malzemeler kullanılarak kendi sinematograflarını yapmaları istenmiştir (bkz. Ek 11).²¹⁷ Yaratıcılıklarını geliştirecek bir başka örnek ise bir muallimin çocukluk anılarından verilmiştir. Muallim küçük yaşta ağaç dallarıyla yaptığı yaratıcı eşyaları ve çevresinde uyandırdığı hayranlığı aktararak hem basit malzemeler kullanılarak elde edilen oyun araçlarını hem de bu tür faaliyetlerin çocuklar için faydasını anlatmaya çalışmıştır.²¹⁸ Ebeveynlerle yapılabilecek aktiviteler de süreli yayınlarca tavsiye edilmiştir. Özellikle annelerle çocuklarının oynayabileceği bir oyun kısaca şu şekilde izah edilmiştir:

Eşyası karmakarışık olmuş bir odayı tatlı bir oyunla çocuklarınıza düzeltirmek kabildir. Oda içindeki eşyadan yeri değişmiş olan birini zihnen tutunuz ve çocuğa onu keşfetmesini teklif ediniz. Bi't-tabi sizin zihnen tuttuğunuz şeyi çocuk derhal bulamayacaktır. 'Kibrit kutusu mu? Saat mi? Sürahi mi? İhl...' diyerek birçok sualler soracaktır. İşte çocuk bu sualleri sordukça her bir sualinde mevzu-i bahs olan eşyayı peyderpey yerli yerine koymaya mecburdur; ta sizin zihninizdeki şeyi buluncaya kadar.²¹⁹

Çocuklara düzenli, tertipli olmayı farkında olmadan öğretirken eğlendiren bir oyun anlayışı teşvik edilmiştir. Yani oyunlar bir tür öğretim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Oyunların eğitim aracı olarak kullanıldığını 1914 tarihli bir çocuk dergisindeki bir yazıda örneklendirmek mümkündür. Bu yazıda, dönemin getirdiği şartlardan dolayı oyunlarla çocukların vatani duygularını uyandırmaya, onlara vazife bilincini kazandırmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir:

Şiddetli bir top oyununda, mensup olduğu tarafın kalesini müdafaa etmek için haysiyetini, benliğini rehin koymuş olan bir genç, kolunu bacağını kırdırmaktan çekinmez. Böyle adi ve haddizatında ehemmiyetsiz bir maksat uğruna kolunu bacağını feda etmeğe hazırlanmış ve alışmış olan bir çocuk –yarın sırası gelince- daha büyük, daha ciddi ve mukaddes bir maksat uğruna kellesini feda etmekten de çekinmez. Asker ise, saf-ı harbi bırakıp da kaçmaz. Mebus veya hakim

²¹⁵ A.B., "Başka Kadınlar Neler Bulmuşlar?", *Şehbal*, No:14, 15 Teşrinievvel 1325, s.274; Betül Günaydın, **Türkiye'de Modernleşme ve Kadın: Şehbal Mecmuası Örneği (1909-1914)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2017.

²¹⁶ *Mektep Müzesi*, No:15, s.318.

²¹⁷ "Oyuncak Sinematograf", *Talebe Defteri*, C.1, No:26, 8 Mayıs 1330/ 21 Mayıs 1914, s.429.

²¹⁸ Muallim İsmail Hakkı, "El İşleri: Ağaç Dallarıyla Neler Yapılır?", *Talebe Defteri*, C.1, No:2, 6 Haziran 1329/ 19 Haziran 1913, s.27.

²¹⁹ A.B., "Başka Kadınlar Neler Bulmuşlar?", s. 274.

ise, aynı haysiyetle hakkı müdafaa eder. Başka şey düşünmez. Düşünülecek şeyler varsa bu mühim vazifesini yaptıktan sonra düşünür.²²⁰

Önceliğin her zaman vazifede olduğu ve disiplin duygusunun geliştirilmesinde de oyunların fayda sağladığı izah edilmeye çalışılmıştır. Yani oyunlar aracılığıyla aslında mesleğine dolayısıyla devlete itaat, bağlılık ve fedakârlık duyguları da pekiştirilmiştir.

Oyun ve oyuncaklardaki nitelikler zamanla değişimler göstermiş olsa da genellikle çocukları toplumsal hayata hazırlamaları gerektiği yönündeki anlayış yaygındır. Yani oyun ve oyuncaklar vasıtasıyla çocuklara vazifeleri, gelecekteki toplumsal rolleri aktarılmaya çalışılmıştır. Avrupa oyun ve oyuncaklarının Osmanlı'nın toplumsal hayatına eklenmesiyle birlikte oyun ve oyuncaklarda çeşitlenmeler yaşanmıştır. Bu çeşitlenmeler çocukların ve ebeveynlerin tercihlerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu nedenle bazen çocukların oyun oynamalarına ve oyuncaklarına eleştiriler yapılmıştır. Gelen eleştirilerin dini/geleneksel bir gerekçesi olmakla beraber çoğunlukla çocuklara fayda vermeyecek oyun ve oyunların tercih edilmesine yönelik eleştiriler çoğunluk arz etmiştir. Dolayısıyla çocukları eğlendirirken eğitmek gerektiği anlayışı yaygınlaşmaya başlamış ve oyun/oyuncaklar eğitim aracı olarak kullanılmıştır.

3.2. Modern Çocuk Anlayışına Yönelik Yayınlar

Kitaplar; fikirleri, düşünceleri, duyguları, bilimsel birikimleri, tavsiyeleri ve kuralları diğer insanlara aktaran bir iletişim aracıdır. Tanrı tarafından indirilen kutsal kitapların insanlığa Tanrı'nın mesajlarını ileterek Tanrı ile insanlar arasında bir iletişim sağlandığı gibi insanlar tarafından kaleme alınan kitaplarla da insanların birbirleriyle iletişimi kurulmuştur. Çünkü kitaplar her zaman düşünceleri yayma da önemli bir araç olmuştur. Bu bağlamda tarihin her döneminde kitaplar fikrî değişimlerin izni sürmekte elzem kaynaklar olarak görülmüşlerdir. Bu nedenle ne türde eserler kaleme alındığı, çocuklara ne tür kitapların okutulduğu veya okutulmadığı ve çocuklara kitaplar aracılığıyla ne tür mesajlar verildiği dönemin çocuk eğitimindeki zihniyeti, düşünsel yapısı hakkında yeri doldurulamaz bilgiler vermektedir. Toplumun çocuğa belli şeyleri sunması ya da sunmaması, çocukların tarihsel dönemlerde toplum için taşıdığı anlamı da göstermektedir.²²¹ Bu nedenle Osmanlı çocuk edebiyatını teşkil eden kitaplar ve sosyal hayata sonradan dahil olan dergiler, gazeteler çocuk eğitim tarihi açısından değerlendirmeye alınması gerekli kaynaklardır.

Klasik dönem Osmanlı literatüründe yetişkin – çocuk kitabı ayrımı söz konusu olmamıştır. Her ne kadar çocuklar için kaleme alındığına dair bazı eserlerin varlığı ileri sürülse de bu eserler daha çok ebeveynlere çocuk yetiştirme hususunda öğüt veren eserlerdir. Çocuklara nasihat veren eserler

²²⁰ Rıza Tevfik, "Talebe Defteri'ne I", **Talebe Defteri**, C.1, No:16, 19 Kanunuevvel 1329/ 1 Şubat 1914, s. 266.

²²¹ Fatih Erdoğan, "Toplumsal Tarihimizde Çocuk Edebiyatının Yeri", **Toplumsal Tarihte Çocuk: Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul 1993, s.89.

de vardır. Örneğin Nabi'nin (1642-1712) "Hayriye", Sümbülzade Vehbi'nin (-1809) "Lütfiye" adlı mesnevileri çocuklara dinsel ve mesleki bilgiler, öğütler vermektedir.²²² Cinsiyetçi bir tavır sergileyen ahlak ve terbiye kitapları kızlardan çok erkek çocukların yetiştirilmesiyle ilgilenmişlerdir.²²³ Kadın ve erkeklerin toplumdaki konumlarına uygun olarak kız çocukları evde tutmaya çalışırken, erkek çocukları ise dışa dönük olarak yetiştirilmelerini öngören bir yaklaşım ve nasihatlerde bulunulmuştur.²²⁴ Böylece kitapları okuyan çocukların kafalarında gelecekteki rollerine dair en baştan bir izlenim oluşturulmuştur. Buna ek olarak eserlerin anlatımı, dili çocuklar için uygun değildir. Çünkü çocukların hiçbir şeyi tam olarak bilmedikleri ve yeni öğrendikleri varsayıldığında onların anlayabileceği, anlama kapasitelerine göre yetişkinlere hitap eden bir dilden farklı, daha basit anlatıma sahip olmaları gerekmektedir. Ancak çocuklara özel bir üslupta kaleme alınmadıklarından çocuklar anlamakta, hafızasında tutmakta güçlük çekmişlerdir.²²⁵ Çocuklara anlayabilecekleri sade, yalın dilde eserler verilmesi gerektiğinin anlaşılması ve bu yönde eserler verilmesi, yani verilen eserlerde yetişkin-çocuk ayrımının yapılması gerektiği 19. yüzyıla kadar anlaşılamamıştır. Çocuk edebiyatı ancak 19. yüzyılın ilk yarısında Tanzimat'la başlayabilmiştir.²²⁶ Bu dönemde çocukluk ve çocuk edebiyatı, kimsenin inkar edemeyeceği bir boşluk olarak görülmüştür.²²⁷

Tanzimat döneminde edebi türlerin çeşitlenmesiyle birlikte çocuklara hitap eden eserlerde çeşitlenmiş ve artmıştır. Çocuklara sadece nasihat eden risalelerden ziyade hikayeler içinde güzel ahlak misalleri veren kitapların okutturulması daha faydalı olacağı kanısı oluşmaya başlamıştır.²²⁸ Çocuklara nasihat ederken farklı bir yol geliştirilmeye başlanmıştır. Öğütler, klasik dönem eserleri yerine çocukları sıkmadan masal, hikaye, roman, şarkı, şiirlerle aktarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca muhtelif ecnebi lisanlarından çocukluğa ve gençliğe ait fenni, içtimai ve seyahat içerikli romanlar tercüme edileceği ve milli romanlar, hikayeler, masallar, manzum eserlerin vücuda getirileceği de beyan edilmiştir.²²⁹ Böylelikle çocuklar eğlenirken farkında olmadan doğruyu görmeleri istenmiştir. Ayrıca bu türlerdeki karakterlerin eylemlerinin niteliği ve ahlaki durumlarının çocuklar üzerinde izler bırakarak çocukları faaliyete geçireceği, onlara olumlu anlamda zevk ve eğlenceler vereceği, iradelerini kuvvetlendireceği ve duyguları da terbiye edeceği düşünülmüştür.²³⁰ Çocuklara hitap eden ürünler ve hitap şekli pedagojik bağlamda modernleşmiştir.

²²² Erdoğan, a.g.m., s.86.

²²³ Araz, a.g.e., s.30.

²²⁴ Araz, a.g.e., s.82.

²²⁵ "Etfale Mahsus Kitaplar", **Sabah**, No: 6258, 7 Mart 1907, s.3; Kağan Kariper, **Sabah Gazetesi (5742-6471. Sayılar – İnceleme ve Seçilmiş Metinler)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2014, s.831.

²²⁶ Erdoğan, a.g.m., s.86.

²²⁷ "Defterin Büyük Bir Teşebbüsü", **Talebe Defteri**, C.2, No:46, s.737.

²²⁸ "Mülahazat", **Çocuklara Arkadaş**, C.1, No:4, 16 Cemaziyelahir 1298, s.64; Emine Yoran, "Arkadaş", **"Çocuklara Arkadaş", "Çocuklara Talim" Dergileri (Metin- İnceleme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019, s.301.

²²⁹ "Defterin Büyük Bir Teşebbüsü", s.737.

²³⁰ Hatice Başar, "Satı Bey ve Eğitimle İlgili Görüşleri", **Değerler Eğitimi Dergisi**, s.58-59.

Çocuklara hitap eden bir diğer ürün gazetelerdir. Gazeteler, günlük okumaya, bir bakıma tiraja dayanması onun daha geniş kitlelere hitap edebilecek bir dile sahip olmasını gerekli kılmıştır.²³¹ Bu herkese hitap eden sade, basit dili sayesinde çocuklar da hedef kitle seçilmişlerdir. Onlara derslerinde ve sosyal gelişimlerinde faydalı olması için başlangıçta gazete ekleri sonrasında da müstakil olarak çocuk gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştır.²³² Batı'dan gelen birçok şey gibi çocuk gazetelerinin de mevcudiyeti ve faydaları hususu bazı tartışmalara konu olmuştur. Çocuk gazeteleri hakkındaki bu tartışmaların izlerini yine çocuk gazetelerinde sürmek mümkündür. *Arkadaş* adlı bir çocuk gazetesinin ilk sayısının ilk sayfasında gazetenin ne amaçla çıkartıldığı konusunda bir tartışmaya yer verilmiştir. "... *güya çocuklar için gazete lazım değilmiş de onun için çocuk gazeteleri revaç bulmuyormuş...*"²³³ Çocuk gazetelerinin tirajının az olması bu nedenle sürekli kapanan gazetelerin mevcudiyeti, çocuklara gazete çıkartmanın gereksiz bir uğraşı olarak görüldüğü de aynı yazının devamında yorumlanmıştır. Çıkartılan *Arkadaş* gazetesinin çocukların yetişkinlerin aksine öğrenmeleri gereken pek çok şey olduğu gerekçe gösterilerek gazetenin, çocukları hem eğlendirip hem de faydalandıracak bir "arkadaş" olduğu savunulmuştur.²³⁴

Bazı mekteplere çocukların faydalanmaları için çıkarılan çocuk dergilerinin nüshaları gönderilmiştir. Mektepteki hocaların ve öğrencilerin gelen bu çocuk gazetelerine ne tepki verdikleri, gazeteye gönderilen mektupların yine gazetelerde yer bulması vasıtasıyla öğrenilmiştir. Gazeteler bazen bu mektupları teşekkürle bazen de teessüfle karşılamışlardır. Böylelikle o dönemde gazetelere en azından belli bir kesimin bakış açısının tespiti sağlanmıştır. Belli bir kesim çünkü hem mektup gönderen okur sayısının sınırlı olması hem de dönemin okur-yazar sayısı, çocuk gazetelerinin varlığından haberdar olanların sayısı, gazetelere ulaşabilen çocuk sayısı ve gazetelerin tirajlarının düşük olması gibi gerekçeler ileri sürülerek kapanan gazetelerin sayısı düşünüldüğünde toplumun her kesimine özellikle kırsala yayılan çocuk okurları ve onların tepkilerini tespit etmek güç bir konudur. Fakat sosyalleşme alanlarında elden ele dolaşarak veya yakın çevrelerinde gazete satın alanlardan ödünç alınarak okunmaları ve okuyanların okumayanlara aktarmaları olası olduğundan gazetedeki bilgilerin tirajlardan bağımsız geniş bir kitleye ulaşması da muhtemeldir. Bu nedenle olsa gerek çocuk gazete ve dergileri sürekliliklerini korumuşlardır.

Arkadaş dergisinin iki nüshası bir mektebe gönderilmiş ve mektepten gelen cevap mektubu dergide yayımlanmıştır. Mektupta gönderilen gazetenin çocukların "ıslah-ı ahval ve ahlakı" için eserlerin birincisi olduğu vurgulanarak gazeteden maarif için her türlü hizmet beklendiği

²³¹ Orhan Okay, "Batılılaşma: Edebiyat", *DİA*, C:5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.170.

²³² *MümeYYiz*, 1869 yılında çıkardığı eklerle ilk Osmanlı çocuk dergisi olma özelliğini taşımaktadır. 1869-1914 yılları arasında İstanbul'da yaklaşık 32 çocuk dergisi çıkarılmıştır.

²³³ Şemsettin, "Mukaddema", *Arkadaş*, No: 1, 1876, s.1.

²³⁴ Şemsettin, "Mukaddema", s.1.

yazılmıştır.²³⁵ Ayrıca okuma-yazma öğrenen bir çocuğun boş vaktinde okuyacağı gazete sayesinde imla ve inşaa bilgisini arttıracacağı görüşü de savunulmuştur.²³⁶ Tebrik ve teşekkür mektuplarının gazetelerde yayımlanmasının ve gazetenin faydalarının anlatılmaya çalışılmasının tirajları arttırmak, gazeteye güven ve itibar kazandırmak gibi sebepleri olacağı gibi okurlara yani çocuklara fayda sağlandığını göstermek gibi amaçlar da taşıması muhtemeldir.

Gazeteleri ve dergileri övenler kadar yerenlerin görüşlerine de yer verildiği gözlemlenmiştir. Öğrencilere kolaylık olması için *Bağçe* dergisinin ilk sayısından on dördüncü sayısına kadar olan nüshalar Fatih Askeri Rüştiyesine gönderilmiş ancak mektep müdürü, öğrencilerin dergilere olan fazla ilgisinden dolayı derslerini aksatacağı gerekçesiyle dergileri iade ettirmiştir.²³⁷ Burada dergilere okurların yoğun ilgileri olduğu görülmekle birlikte dergi okumanın sadece bir boş zaman değerlendirmesi olması gerektiği düşünülmüştür. Bazı kesimler dergi ve gazeteler sayesinde çocukların düşünsel ve psikolojik gelişimlerine fayda sağlayarak derslerinde başarılı olacaklarını düşünmemiş olmalıdır. Öyle ki bu tür tavırlar romanlarda da yer edinmiştir. *Ah Anne* adlı romanda bir annenin okula göndermeyip geleneksel medrese eğitimi aldırıldığı oğlunun çocuk gazetelerinden bihaber oluşu ve modern bir tarzda büyütülen arkadaşının resimli çocuk gazetelerini görüp ondan ödünç alarak annesinden gizli okuması da modern okullar kadar gazetelere karşı da bir eleştirinin veya güvensizliğin varlığını göstermektedir.²³⁸ Bu tepkinin romanda dahi yer edinmesi, çocuklara özel gazete çıkarılmasına ve okunmasına karşı olan mektep hocalarının, ebeveynlerin hatta bazı gazetecilerin azımsanmayacak sayıda olduklarını göstermektedir. Bu nedenle çocukların gazetelere ve dergilere ilgi göstermesi, gösterilen bu ilginin gereksiz ve faydasız olduğu düşüncesi ve okunması önerilen kitap, gazete ve mecmuaların irdelenmesi, cevap aranması dönemin çocuk eğitim anlayışına dair fikir edinilmesini sağlayacak önemli bir husustur.

Çocuk dergilerinde, çocuklara okumaları için sadece kendi mecmuaları tavsiye olunmamıştır. Birçok kitap ya tefrika edilmiş ya da ilanlar kısmında bu kitapların tanıtımı yapılmıştır. Böylece gazeteler sadece okunacak birkaç sayfa olmaktan çıkıp çocukları neler okuyacaklarına dair tefrikalar veya ilanlar yayınlayarak yönlendirmeler yapan bir aracı olmuştur. Gazetelerin kendilerince uygun buldukları eserleri tavsiye etmesi de ebeveynlerce tasvip edilmemesi olası bir durumdur. Çünkü gazetenin önerdiği kitabı ebeveynler herhangi bir sebeple çocuğuna okutmak istememiş olabilir.

²³⁵ “Tebrik ve İhtırahavi Selanık Rüştiye Hocası Faziletli Süleyman Efendi’den Alınan Mektuptur”, *Arkadaş*, No:7, 3 Zilkade 1213/ 8 Teşrin-i sani 1292, s.2; Emine Yoran, “Arkadaş”, “Çocuklara Arkadaş”, “Çocuklara Talim” Dergileri (Metin- İnceleme), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019, s.201.

²³⁶ “Çocukluk 2”, *Arkadaş*, No:11, 2 Zilhicce 1293, s.2.

²³⁷ “Teessüf”, *Bahçe*, No:16, 23 Kanunusani 1296/ 4 Rebiülevvel 1298, s.123-124; Zehra Gümüşkılıç, *Bahçe Dergisinin (1880-1881) Çocuk Edebiyatı ve Eğitime Katkısı Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.28.

²³⁸ Fazlı Necip, *Ah, Anne*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s.22.

Gazetelerde neşredilen ve ilanlarla tanıtılan eserlere bakıldığında edebi ve dini kitaplar mevcuttur.²³⁹ Örneğin; *Muktebes*²⁴⁰, *Hayat- Memat*; *Aşk- İzdivaç*²⁴¹, *Vesiletün Necat*²⁴², *Kitabe-i Gam*²⁴³, *Tuhfetü'l-İslam ve Manzum İlmiha*²⁴⁴ bu kitaplardan bazılarıdır. Edebi bir eserin gazetede ilanı şu şekilde yapılmıştır:

Hazan Yaprakları

Kıyasizade Refik Bey Efendi biraderimiz yine bu nam ile ne güzel bir kitap neşr etmiş. Latifen idarehanemize irsal buyurdıkları bir nüshası manzumumuz oldu. İhtiva ettiği asar güzel olduğu gibi tertip ve tab'ı da pek nefis. Mir mumaileyhin muvaffakiyetinden dolayı beyan-ı takdirat eder be bu eser-i latifi cümleye tavsiye eyleriz.²⁴⁵

Dini bir kitapsa gazetede şu övgü dolu sözlerle okurlara tavsiye edilmiştir:

İslam ve Fünun

Edib-i şehir Yenişehirli zata Halid Eyüp Bey Efendi hazretleri (İslam ve Fünun) namında gayet güzel bir eser vücuda getirdiler.

Bu eserin mütalaasıyla Müslümanların terakkiyat-ı medeniyeye ne derecelerde hizmet etmiş oldukları hakkında bir fikir mücmel hasıl oluyor binaen aliye-i muhterem evlatlarımızın bu eser aleviyi mütalaa ile iktisab-ı malumat eylemlerini cidden arzu eder ve kitab-ı umum evlad-ı memlekete bilhassa tavsiye eyleriz.²⁴⁶

Tanıtımı yapılan edebi kitaplar arasında tiyatro eserleri ve bu eserlerin nerelerden tedarik edilebileceği yine gazetelerde mevcuttur: “*Mukaddema telif eylemiş olduğum (Tebirde Kusur) ve (Mücazat) ve (Kendim Ettim Kendim Buldum) nam tiyatro kitapları Bahçekapısı'nda Tenbakücü Hasan Ağa marifetiyle satılmaktadır.*”²⁴⁷

Edebi eserler arasında roman, hikaye gibi Türk edebiyatına yeni girmiş ürünler de mevcuttur. Yeni türler olmalarından dolayı Batıdaki örnekleri dilimize tercüme edilmişlerdir. Yani onların yaşam tarzına, dinine ve ahlaklarına göre yazılmış eserler Türkçe tercümeleriyle gazete ve dergilerde tefrika edildikleri gibi müstakil olarak da basılmışlardır. Fakat çevrilen eserlerden 1859-1868 yılları arasında biri gazetede tefrika edilmiş, diğer beş tanesi ayrı olarak basılmıştır.²⁴⁸ Tercüme olunan

²³⁹ Gülbeyaz Küre, *Çocuklara Mahsus Gazete'de Çocuk Hayatı*, Libra Yayınları, İstanbul 2020, s.32.

²⁴⁰ “Muktebes”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.3, No: 108, 3 Mart 1898, s.7.

²⁴¹ “Müntabahat-ı Hüseyin Remzi: Hayat- Memat; Aşk- İzdivaç”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.3, No:109, 10 Mart 1898, s.7-8; Küre, a.g.e., s.32.

²⁴² “Vesiletün Necat”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.3, No:116, 28 Nisan 1898,s.8; Küre, a.g.e., s.32.

²⁴³ “Kitabe-i Gam”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.3, No:120, 2 Haziran 1898, s.7; Küre, a.g.e., s.32.

²⁴⁴ “Tuhfetül İslam ve Manzum İlmiha”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.3, No:122, 16 Haziran 1898, s.7; Küre, a.g.e., s.32.

²⁴⁵ “Hazan Yaprakları”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.3, No: 106, 10 Şubat 1898, s.8; Küre, a.g.e., s.32.

²⁴⁶ “İslam ve Fünun”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.3, No: 116, s.8.

²⁴⁷ “İlan”, *Arkadaş*, No:10, 24 Zilkade 1293/ 29 Teşrinisani 1292.

²⁴⁸ Okay, a.g.m., s.168.

eserler *Robinson*, *Gulliver* gibi klasiklerle Jules Verne'in birçok yapıtıdır.²⁴⁹ Örneğin *Buzullar Arasında Bir Kış* adlı roman Jules Verne'in bir çocuk gazetesinde tefrika edilmiş eserlerinden biridir (bkz. Ek 13).²⁵⁰ Çevrilen kitap sayısının az olmasına rağmen 1880 yılına kadar Yusuf Kamil Paşa'nın tercüme ettiği *Telemak* on bir, *Hikaye-i Robinson* ise altı defa basılmış olması Batı edebiyatına ilginin uyandığını göstermektedir.²⁵¹ Bir nevi çocukları, edebiyat aracılığıyla eğitmek istenmiştir.²⁵² Çocuklar bu yeni türlerle gazeteler vasıtasıyla tanıştırılmış ve okuma alışkanlıklarının değişmesi için yönlendirmelerde bulunulmuştur. Derecesi ölçülemese de etkili olduğu anlaşılmaktadır. *Ah, Anne* romanının kahramanı Nedim, dini kitaplarından sıkılmış ve annesi her ne kadar izin vermesede gazetelerdeki tefrika romanları okumaya devam etmiş ve bundan zevk almıştır.²⁵³ Buna ek olarak Sunata hatıratında küçük dayısının halaoğlu İbrahim Ağabeyine yine Jules Verne'in muhtemelen *Balonla Beş Hafta* adlı kitabını birkaç gün sürece okuduğunu ve bu dinletiyeye kendisinin de katıldığını belirtip büyük merak içinde hayranlıkla dinlediğini aktarmıştır.²⁵⁴ Bu İsmail Hakkı Bey'in Batı'dan tercüme edilmiş bir romanla ilk tanışmasını teşkil etmiştir. Çünkü hatıratında kütüphanesindeki *Hız. Ali'nin Gazaları*, *Ferhat ile Şirin*, *Leyla ile Mecnun*, *Koroğlu*, *Seyyid Battal Gazi* ve *Vak'a-i Kerbela* adlı kitapların var olduğunu ve bunları okuduğunu, ancak *Hız. Ali'nin Gazaları* ve *Battal Gazi* dışındaki kitapların kendisini pek sarmadığını belirtmiştir.²⁵⁵ Bu kitaplar o yaştaki bir çocuk için dini ve kahramanlık içeren ağır, anlaşılması güç kitaplardır. Ayrıca okulda Arapça ve Farsça ders almasına rağmen amcasının kitaplarını anlayamadığını belirtmiştir. Tabi bu tür kitapların yetişkinlere hitap ettiği göz önünde bulundurulduğunda evlerde yetişkinlerin okuduğu kitaplarla çocuklara hitap eden kitap ayrımının yapılmadığı görülmüştür.

İsmail Hakkı 18 yaşında dahi Jules Verne okumaya devam etmiştir. Bir yaz tatilinde bazılarını kiralayarak okuduğu kitapların isimlerini şu şekilde sıralamıştır: Jules Verne'in *Çin'de Seyahat*, *İki Sene Mektep Tatili*, *Spencer Adası* ve Xavier de Montapin'in *Para Kuvveti ve Ekleri*.²⁵⁶ Kira ile okuduğu bilgisini vermesi sayesinde o dönemde kitapların kiralandığı ve böylece okurlar arasında bir kitap sirkülasyonu olduğu anlaşılmaktadır. Bu sirkülasyonun farklı bir şekilde gazete ve dergiler için de olduğu var sayıldığında tirajların ve kitap basımlarındaki düşüklüğün sebebi bir nebze de olsa açıklanmaktadır. Tabi okurların ve ebeveynlerin çocukları için ne türde eserleri tercih ettiklerini de tespit etmek güçleşmektedir. Ancak o dönemde kaleme alınan hatıratlar sayesinde küçük bir kısmı belirlenebilir. Recaizade Mahmut Ekrem'in oğlunun ölümü üzerine oğluyla olan anılarını kaleme

²⁴⁹ Erdoğan, a.g.m., s.85.

²⁵⁰ Jules Verne, "Buzullar Arasında Bir Kış", Çev. Faik Sabri, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C.8, No:1, 6 Mart 1319, s.9-12.

²⁵¹ Okay, a.g.m., s.169.

²⁵² Erdoğan, a.g.m., s.86.

²⁵³ Fazlı Necip, a.g.e., s.14.

²⁵⁴ Sunata, a.g.e., s.118.

²⁵⁵ Sunata, a.g.e., s.115-117.

²⁵⁶ Sunata, a.g.e., s.300.

aldığı eserinde Jules Verne dışında yazarların da rağbet gördüğü anlaşılmaktadır: “*Baba! Benim paralarımın yeri var: Viktor Hügo’nun külliyyatı gelecek. Alfos Dode’nin külliyyatı teclit ettirilecek. Büyük Atlas ısmarladım... O gelecek... Daha başka kitaplar sipariş ettim.*”²⁵⁷ Kitap tercihlerinde babasının Nijad’a her yıl doğum gününde aldığı hediyeler arasında kitapların olması da etkili olmuştur.²⁵⁸ Zira aldığı kitaplar arasında cemiyetin lisanını iyi öğrenmesi adına imla ve inşaya dair ders almakla beraber tarih kitaplarının faydalı olacağını düşünmüş ve bu tür kitaplar almıştır.²⁵⁹ Çocukların kitap okumaları ısrarla tavsiye olunmuştur. Kitap okumakla vakit geçirmek, bir türlü maarif görmekle ve ilimle uğraşmakla eş değer görülmüştür.²⁶⁰ Boş zamanların değerlendirilmesi için kitaplar önerilmiş, özellikle tarih kitapları üzerinde durulmuştur. Çünkü devletin geçmişteki haliyle şimdiki durumu hakkında fikir sahibi olunması istenmiştir.²⁶¹ Tarihi bilgilerin genişletilmek istenmesi, devlete bağlılığı ve milli duyguları arttırmanın yanında ileride devletin yönetici kadrolarına gelecek bir neslin devleti en üst düzeye taşıyacak bilgi ve donanımına sahip olmalarını sağlamak isteği vardır.

Tarih kitaplarının aksine romanların okunmasına karşı bir tutum sergilenmiştir. Tercüme romanlara karşı bir yargı söz konusu olmuştur. Bu tutumu gazetelerdeki yazılardan çıkarmak mümkündür. “Matbaalar Borgialar, Sherlocklar, Arsene Lupinler, falanın cinayetleri, falanın esrarı sayesinde kazanıyor; lakin düşünelim, acaba bu eserler medeni ihtiyaçları gideriyor mu?”²⁶² diyerek bu tür gizem, macera içerikli romanların okunmasındaki amacın sadece eğlenmek olduğu vurgulanmıştır. Romanların, hikayelerin çocukları sadece eğlendirmek amacıyla okunmaması gerektiği onlardan fikir ve ahlaki olarak da istifade edilmesi gerektiği düşüncesi savunulmuştur. Çünkü eserlerde yansıtılan fikirlerle mensubu olunan milletlerin ahlakı, yaşam tarzı arasında bir bağ olduğu ileri sürülmüştür. Fransızların hayalperest, İngilizlerin ciddi, vakur ve azimli oldukları eserlerine yansıdığı, yansıtıldığı düşüncesi hakimdir.²⁶³ Çocukların böyle hayalperest kitaplar okuyarak gerçek hayattan uzaklaşacakları düşünülmüştür. Çocuklara roman okumayınız, tavsiyesinden ziyade okuyacakları eserleri seçerken dikkat etmeleri gerektiği uyarısında bulunulmuştur.

Özellikle Fransızcadan tercüme edilen eserlerin seçiminde bilhassa uyarılar mevcuttur. Yukarıda da bahsedildiği gibi hayalperest, romantik romanlarının okunması çocukların vakitlerini

²⁵⁷ Rezaizade Mahmut Ekrem, **Nijad Ekrem ve Tefekkür**, Haz. Hakan Sazyek- Tolga Bayındır- Esra Sazyek, Umutepe yayınları, Kocaeli 2014, s.54.

²⁵⁸ Rezaizade Mahmut Ekem, a.g.e., s.106.

²⁵⁹ Rezaizade Mahmut Ekem, a.g.e., s.110.

²⁶⁰ “Tahsil ve Mütalaa İle Vakit Geçirmek”, **Arkadaş**, No:8, 10 Zilkade 1293/ 15 Teşrinisani 1292, s.1.

²⁶¹ “Çocukluk 2”, s.1.

²⁶² “Muhasabe: Ahlak-ı Umumiyye ve Kitaplar”, **Arkadaş**, No:10, 24 Zilkade 1293/ 29 Teşrinisani 1292, s.290.

²⁶³ “Muhasabe: Ahlak-ı Umumiyye ve Kitaplar”, s.290.

ziyan edecekleri ve çocukları faydalı eserleri okumaktan alıkoyacakları düşüncesi nedeniyle Fransız eserleri tavsiye edilmemiştir. Sadece çocukların değil, eğitimlerinde rol oynayan kadınların da Fransız romanlarını okumalarına, bu romanların gazetelerde tefrika edilmesine karşı bir eleştiri söz konusu olmuştur. Bir kadın dergisi olan *Demet*'e gelen ve gazetede neşr edilen bir mektupta, dergiyi zevcesinden ve evdeki kadın ahaliden, şiir ve Fransız eserlere fazlaca yer vermesi, dolayısıyla duygusal yönü ağırlıklı olması nedeniyle saklamak zorunda kaldığından bahsedilmiştir.²⁶⁴ Buradan bir erkek olduğu anlaşılan mektubun yazarı, düşüncesinin gerekçesi ve haklılığını şu sözlerle aktarmıştır: “*Fransızca’yı –bu derece lüzumundan fazla- mevki-i itibarda tutacağımıza; İngilizceye, bu şık, bu zarif ve nezih, bu ahenktar ve temeyus lisana azıcık ehemmiyet vermiş olaydık, bir nesil yetiştiren otuz beş sene zarfında erkeğimiz kadınıımız daha ciddi, daha metin ve- korkmadan söyleyeceğim- daha haluk olurdu*”²⁶⁵ Bu mektuba karşılık gazete, şiir ve romanların kadınlara hitap ederken ahlaki çerçeve içinde neşredildiklerini ve neşredilmeye devam edileceğini bildirmiştir.²⁶⁶ Çocukları eğitenlerin, bir nesli yetiştirenlerin ağırlıklı olarak kadınların görülmesi ve bu nedenle kadınlarında eğitimi olması gerektiği düşüncesinin hakim olduğu bu dönemde çocuklar gibi kadınların yani annelerin bu tür duygusal içerikli Fransız tercüme romanları okuması faydasız görülmüştür. Bu örnekler üzerinden bakıldığında Osmanlı lisanında, kültüründe ve çocukların, onları eğiten kadınların eğitimi üzerinde bir Fransız-İngiliz etkisinin tartışmalarda yer bulduğu görülmüştür.

Romanların, hikayelerin, şiirlerin hayal ürünleri olması nedeniyle terbiyenin amacına uygun olmadığı ileri sürülmüştür. Çünkü terbiyenin gayesi ilim yani hakikat olması gerekir.²⁶⁷ Bu anlayış nedeniyle tercüme, özellikle fazlaca hayali olduğu düşünülen Fransız romanları, çocukların ilmi terbiyelerinde tasvip edilmemiştir. Tabip, mühendis, muallim, mimar gibi meslek gruplarında başarılı insanlar yetişmemesi hepsinin edebiyatla yani hayalle uğraşmalarından kaynaklandığı, eğer önü alınmazsa ileride siyasi ve içtimai hayatın uçup dağılan bir hayal olmasından korkulmuştur.²⁶⁸ Bu tür hayali ürünler okumanın derslerini aksatacağını düşünen bir babanın oğluna yazdığı mektuba karşılık oğlunun mektubu Fransızcadan tercüme edilerek gazetede neşredilmiştir. Mektupta babasına derslerinde iyi olduğunu ama yine de babasına hiçbir roman ve komedyaya almayacağına dair söz vermiştir.²⁶⁹ Fransızcadan böyle bir mektubun tercüme edilerek neşredilmesinin nedeni, bir Fransız babanın dahi çocuğunun roman okumasını tasvip etmediğinin gösterilmek istenmesidir. Ayrıca

²⁶⁴ “Muharrerat: İmzasız Bir Mektup”, *Demet*, No:2, 23 Eylül 1324, s.23.

²⁶⁵ “Muharrerat: İmzasız Bir Mektup”, *Demet*, No:2, 23 Eylül 1324, s.24.

²⁶⁶ “Demet”, *Demet*, No:6, 22 Teşrinievvel 1324, s.87.

²⁶⁷ Akçuraoglu Yusuf, “İlmi Terbiye”, *Talebe Defteri*, C.1, No:16, 16 Kanunuevvel 1329, s.265; Hüseyin Küçük, *Talebe Defteri Çocuk Dergisi (İndeks, Seçme Metinler, Değerlendirme ve Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2008, s.153.

²⁶⁸ Akçuraoglu Yusuf, “İlmi Terbiye”, s.265.

²⁶⁹ Leman (Siroz Liva Tercümanı Halil Ulvi Efendi Kerimesi), “Mektup”, *Çocuklara Rehber*, No:43, 29 Kanunusani 1313/ 19 Ramazan 1315, s.1-2.

Fransız romanlarının Fransız ebeveynlerini dahi rahatsız ettiği, Osmanlı ebeveynlerinin bu konudaki haklılıklarını kanıtlamak istendiği bir nitelik taşımıştır. Çocuğun bunun farkında oluşu ve dikkat edeceğine dair babasına söz veriş, dergiyi okuyan Osmanlı çocuklarına bir ders almaları gerektiğinin mesajı verilmiştir.

Kitap tartışmasının bir konusu da tasvirli yani resimli kitaplardır. Dinen resimler, resim yapmak hoş karşılanmamıştır. Bu görüş çocukların kitap seçimine de sirayet etmiştir. Resimli yani tasvirli kitapları çocukların okumaları da aynı hoşnutsuzla karşılanmıştır. Sunata, kaleme aldığı anılarında okula yeni gelen bir çocuğun elinde resimli bir kitap gördüğünde şaşırdığını belirtmiştir. Nedenini şu şekilde açıklamıştır: “ ... Onun getirdiği bir resimli kıraat kitabını görünce şaşırdım, kaldım. Evimizde resim gınahtı. Kitapta da....”²⁷⁰ Buna rağmen arkadaşından ödünç alıp kitabı okumuştur. Devamında Sunata okula bu kitapla gelen çocuğa kitabı nereden aldığını sorduğunda çocuk cevaben babasının aldığını belirtmiştir.²⁷¹ Modern bir eğitimci olan Mustafa Satı Bey de görsel öğelerin kullanılmasının çocuklar üzerinde faydalı bir öğrenim tekniği olduğunu savunmuştur. Öğretim yöntemi olarak ezberin kullanımı için Mustafa Satı Bey, çocukların ezber yoluyla bir adım ilerlenemeyeceğini ve sahibi olmadıkları bilginin sahibi gibi davranacaklarını belirtmiştir.²⁷² Okuma-yazma öğretiminde bile görsellerin kullanımını faydalı bulmuştur. Harflerin zihinlerde daha kalıcı olmasını hızlandırmak için resimlerden faydalanılmasının gerekliliği savunulmuş ve mukavvadan harfler kesmek, oymak veya kağıttan şeritler yapmak gibi aktivitelerin çocukların öğreniminde kolaylık sağlayacağını beyan etmiştir.²⁷³ Batılı devletlerin bu tür çocukların öğrenmelerini teşvik edici unsurlara ehemmiyet verildiği vurgulanmıştır.²⁷⁴ Anlaşılacağı üzere bazı ebeveynlerin çocuklarını resim içeren kitaplardan hatta resimden uzak tutmasına karşılık çocukların eğitiminde resimli kitapların daha öğretici olduğunu düşünen ya da en azından yasaklamayan ebeveynlerin varlığı söz konusudur. Bunu destekleyen Osmanlı aydını diyebileceğimiz kimseler de mevcuttur.

3.3. Terbiyenin Temel Taşı: Korku

3.3.1. Aile Eğitiminde Korku!

Korku, insanın hangi yaşta olursa olsun tecrübe edebileceği duygulardan biridir. Ancak bu duygu, yetişkinlere göre çocuklarda daha yoğundur. Yaşanan yoğun korkular ve korku kaynaklı yaşadıkları, ilerde çocukların kişiliklerini, davranışlarını, psikolojik durumlarını şekillendirerek onların gelecekteki karakterlerinin oluşmasında rol alır. Çünkü korku insanların olaylar karşısındaki

²⁷⁰ Sunata, a.g.e., s.73.

²⁷¹ Sunata, a.g.e., s.73.

²⁷² Hatice Başar, a.g.m., s.63.

²⁷³ Başar, a.g.m., s.62.

²⁷⁴ “Etfale Mahsus Kitaplar”, s.3.

savunma mekanizmalarının gelişimlerini sağlar ve vücudu ya da beyni kaçırmaya ya da savaşmaya yönlendirir.²⁷⁵ Bu nedenle ebeveynler ya da çevredekiler çocukları hayata hazırlarken, onları eğitirken korkularını kullanmışlardır. Bu nedenle çocukların neyle ve nasıl korkutuldukları, ebeveynlerin neden bu yolu seçtikleri, çocukların verdikleri tepkiler ve ileriki yaşlarında olaylara karşı tutumlarına etkileri dönemin sosyal yapısı, eğitim anlayışıyla ilgili bilgi birikimini arttıracak önemli hususlardan biridir.

Çocuklar çevresini tanımaya başlarken, neyin fayda ya da zarar vereceğini bilmediklerinden ebeveynlerinin ya da çevrelerindekiilerin tecrübelerine muhtaçtırlar. Yetişkinler ise belli bir tecrübeye sahip olduklarından bu tecrübelerini çocuklarına yani bir sonraki nesle aktarmak gayesi taşırlar. Bu nedenle bir dönem kendilerinin korunmaya çalışıldıkları zararlı varlıklardan veya durumlardan çocuklarını korumak için onlara bilgi birikimlerini aktarmışlardır. Aktarımı yaparken ninniler gibi çocuğun bilinçaltına daha iyi yerleşmesini sağlayacak bazı edebi unsurlar kullanmışlardır. Örneğin; Ahmet Rasim'in(1864-1932) anılarını aktardığı eserinde şu ninninin sözleri dikkat çekicidir:

Dağda gezer dağcı baba
Bir elinde kalın sopa
Himmet edin uyusun
Zindandaki Cafer Baba²⁷⁶

Bunun yanı sıra “Cız!”, “Öö kaka!”, “Ay, havhavlar geliyor!”, “Uf olursun!”, “Umacı gelir!” gibi bazı uyarıcı sözler de kullanılmıştır.²⁷⁷ Bu tür telkinler genellikle çocuklarını kötülüklerden korumak için kullanılmıştır. Ancak uyarılar sırasında farkında olmadan ya da bilerek ebeveynler korkularını da aktarmışlardır. Yani çocuklar ebeveynlerinin korkularıyla korkutulmuşlardır. Kısacası aile içinde çocuk terbiye edilirken korku/korkutmak geleneksel bir yöntem halini almıştır. Karay, Abdülaziz döneminde bu geleneği şöyle vurgulamıştır: “...Önce vücudu mahpustur, sonra ruhu. Korkutmak... İşte, terbiyenin temel taşı!...”²⁷⁸ Bu nedenle çocukların korkuları hakkında bilgi edinmeye çalışılması, bir yandan yetişkinlerin korkularının tespit edilmesini sağlamış ve dönemin sosyal yapısı, eğitim anlayışı hakkında fikir sahibi olunmasına olanak tanımıştır.

Çocukların korkutuldukları kişiler, varlıklar çeşitlilik göstermektedir. Çünkü çocuklar hemen hemen her şeyle korkutulmuştur. Karay, Abdülaziz döneminde çocukların korkutulduğu unsurları şöyle sıralamıştır:

Umacı, hamam anası, çarşamba karısı, gulyabani, kesik baş, cin, peri, cadı, şeytan, evliya gibi hayali tiplere padişah, zaptiye, cellat, zindancı, bekçi, baba, sokakta gezen meczuplar, babası tutan

²⁷⁵ Neşe Erol- Özgür Öner, “Çocukluk Korkuları”, *Türk Psikoloji Yazıları*, C.3, Haziran 2000, s.25.

²⁷⁶ Ahmet Rasim, **Falaka**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s.2.

²⁷⁷ Ahmet Rasim, a.g.e., s.2.

²⁷⁸ Karay, a.g.e., s.16.

zenciler, tımarhaneden boşanan deliler ilave edilince çocuk için dünya üzerinde anasının, dadısının eline yapışmadan serbest adım atmak imkanı yoktur...²⁷⁹

Korkutulduklarına bakıldığında dönemin sosyal hayatında yer alan kişiler kadar hayali, soyut varlıklar da mevcuttur. II. Abdülhamit döneminde çocukların tuvalete giderken başlarını örtmeleri gerektiği, aksi halde “cin çarpar” şeklinde korkutuldukları aktaran Karay, bu telkinin nedeni olarak kötü kokuların saçlara sinmesini önlemek olduğunu vurgulamıştır.²⁸⁰ Korkutmanın altında yatan sebep aslında çocukların sıhhi durumlarını gözetilmesidir. Her ne kadar çocukları korkutarak onları korumak amaçlanmış olsa da bu korkular onların üzerlerinde olumsuz sonuçlara neden olması mümkündür. Örneğin; Sunata çocukken sokağa çıkacağı zaman evdekilerin onu Yahudilerin alıp iğneli fiçıya atacağına dair korkuttuğunda bahçeden dışarı çıkamadığından bahsetmiştir.²⁸¹ İlerleyen zamanda horoz, kaz ve iğneli fiçı yetmiyormuş gibi bir de bu korkularına cin eklendiğinden yakınmıştır.²⁸² Ayrıca annesinin Araplarla arkadaş olmaması gerektiğine dair sözünü “onlar insanı yer”²⁸³ ifadesiyle yine annesinin gerekçelendirmesi üzerine Sunata’nın korkularına yeni bir tanesi eklenmiştir. Öyle ki çocuk Sunata, sokakta gördüğü Arap ve Yahudilerden kaçır hale gelmiştir.

Korku durumunda her çocuğun farklı tepkiler vermesi olasıdır. Bazı çocuklar korkularının üzerine giderken bazı çocuklar kaçabilir veya başka bir tepki verebilir. Dolayısıyla korkmak, çocukların savunma mekanizmalarını güçlendirdiği gibi çocuğun üzerinde olumsuz bazı psikolojik veya fiziksel etkiler de bırakabilir. Çocuğun kendine küçük bir korku dünyası yaratmasına neden olabilir. Bu dünyanın çocuk üzerindeki etkisi Karay tarafından şu şekilde aktarılmıştır: “... *çocuğun irade, zeka ve kabiliyetini baltalayan, onu ürkek, ezgin, pasif hale sokan aslına hiç benzemeyen bir dünya!*”²⁸⁴ Yani korku, çocuğun ilerde yaşayacağı gerçek hayattan uzak, mental olarak sosyal hayata adapte olamamış bir yetişkin olmasına neden olacak kurgusal bir dünya oluşturmaya neden olabileceği şeklinde bir eleştiride bulunmuştur. Buna ek olarak bu korkularla büyümenin yol açtığı yetişkin yaştaki çocuklar, dönemi anlatan romanlara da sirayet etmiştir. Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın (1864-1944) 1924 yılında kaleme alınıp 19. yüzyılın sonlarını yansıtan *Efsuncu Baba* adlı romanında korkuyla büyüyen çocukların genç yaştaki halleri şu şekilde aktarılmıştır: “*Yirmi beş otuzunda hâlâ adına çocuk denir. Dadısız ayakyoluna, lalasız sokağa gidemez, gitse de iki mahalle aşırı bir yerde kaybolur. Kendinin nerede olduğunu kestiremez. İsmi sorsanız cevap vermeye utanır. Vücudunda bazı organların adını bilmez.*”²⁸⁵ Korkunun çocuklarda bir travmaya neden olabileceği ve yetişkin yaşlarına rağmen bu travmanın etkilerinin devam edebileceği okurlara aktarılmaya çalışılmıştır.

²⁷⁹ Karay, a.g.e., s.16.

²⁸⁰ Karay, a.g.e., s.19.

²⁸¹ Sunata, a.g.e., s.28.

²⁸² Sunata, a.g.e., s.31.

²⁸³ Sunata, a.g.e., s.53.

²⁸⁴ Karay, a.g.e., s.17.

²⁸⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Efsuncu Baba**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.19.

Konuyla ilgili benzer düşüncelerine eserinde yer veren Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, özellikle yüksek dereceli mollaların çocuklarının yaşlarına uygun davranmadıklarını şu şekilde aktarmıştır:

... ilk terbiyelerini haremde Çerkez daye veya çetrefil Arap dadıdan ve yaşlı, vasıfsız ihtiyar hizmetçiden aldıklarından yüksek dereceli mollaların çocukları daima Keloğlanın Karakoncolosu, Dev karısının Gulyabanisi masallarını dinleye dinleye umacıdan korkar, kirpi gibi büzülür, yabancından ürker, huysuzlanır, üzülür olmuştur...²⁸⁶

Bu çocukların belli bir yaşa gelmelerine rağmen cin, peri korusundan geceleri odalarında yalnız yatamaz hale gelmelerindeki nedeni olarak hala çocuk kaldıkları da aktarılmıştır.²⁸⁷ Korkuyla büyüyen çocuklar için onları büyütenlere bağımlı halde yaşayan bir profil çizmekle birlikte anne ve babadan ziyade bu duruma genellikle lala, dadı ve hizmetçi gibi çocuk eğitime yardımcı kişilerin neden olduğu ileri sürülmüştür. Bu kişilerin eğittiği “yetişkin çocukların” kendilerine, çevrelerine dolayısıyla devlete de fayda sağlamaktan uzakta kalacakları düşüncesi verilmek istenmiştir.

“Yetişkin çocuklar”, toplum hayatında öyle yakınılan bir durum olmuş olmalı ki basında da kendisine yer bulmuştur.1917 yılındaki *Talebe Defteri* adlı süreli yayında bir doktorun gece korkularının nedenleri ve buna karşı bazı önerileri yayımlanmıştır.²⁸⁸ Doktor gece gelen korkuların nedenleri arasında yatmadan evvel anlatılan “korkunç peri hikayeleri”ni sebep olarak göstermiştir. Bunun yanı sıra şımarık yetiştirme tarzından da bahsedilmiştir. Yazıya göre korkuya müptela çocukların bir kısmını şımarık yetişmiş çocuklar teşkil etmektedir. Şımarık çocuklar her şeyden sakınılarak yetiştirilmiş bu nedenle de ürkek bir yapıya sahip oldukları savunulmuştur. Çocuklardaki korkunun, şımartılarak büyütülmenin neden olacağı ve bunun sakıncalı olduğu vurgulanmıştır. Şımarıklıktan kasıt genellikle maddi anlamda fazlaca bol davranmaktır. Ebeveynin imkanı olmadığı halde fazlaca maddi olanaklarla çocuğunu yetiştirmesi ve buna alıştırılması ilerde yetişkin olduğunda hala bu imkanları istemesine ve hizmetlileri olmadan iş göremez hale gelmelerine neden olduğu kanaati aktarılmıştır. Bu bağlamda klasik dönem çocuk terbiyesi anlayışıyla bir örtüşme söz konusudur.

Klasik dönem de yaşayan Karaçelebizade’nin çocuğun terbiyesinde altını çizdiği noktalardan biri de ebeveynlerin çocuklarına sunduğu maddi imkanlarla ilgilidir. Karaçelebiye göre bir babanın çocuğunu, maddi imkanlarını aşacak şekilde giydirmeye alıştırmaması ancak daha sonra bundan aşağı elbiseler alması ve çocuğun her istediğinin yapılması onların küstah olmalarında etkenlerden biridir.²⁸⁹ Karaçelebizade’nin bu görüşlerini, Osmanlı’nın modernleşme dönemi diyebileceğimiz bir tarihte Ahmet Mithat Efendi eserinde şu şekilde güncellemiştir: : “... *anaların babaların evlat*

²⁸⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s.39.

²⁸⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s.39.

²⁸⁸ “Çocuklarda Gece Korkusu”, *Talebe Defteri*, C.2 No:39, 26 Nisan 1333/ 26 Nisan 1917, s.640.

²⁸⁹ Araz, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, s.104.

*hakkındaki vezaif-i maneviyeleri kudret-i maliyeleriyle değil, kendi terbiye-i fikriyeleriyle mütenasiben ifa olunacaktır ki işte göz önünden asla ayrılmayacak olan hakikat dahi bu hakikattir.*²⁹⁰ Çocuğun maddi iâşesi ve terbiyesi için maddi olanakların orantılı olarak kullanılması gerektiği aksi halde çocuğun ileriki yaşamında sorunlar yaşayabileceği vurgulanmıştır. 1895 tarihli bir süreli yayında çocukların her istediklerinin yapılmasının zararlı olduğu aktarılmıştır: “ ... Kurabiyeler, şekerlemeler, pastalarla beslenir. Türlü türlü reçeller, köfteler, peynirlerle kahvaltı ettirilir. Halbuki bunlar biraz sert büyütölmek icap eden kız ve erkek için muzırdır...”²⁹¹ Her istediklerinin yapılarak hem onların şımarık olmalarına hem de doyumsuz hale gelmelerine neden olacağı vurgulanmıştır.

Korkularının, şımarık yetişmelerinin ve bir başkasına sürekli ihtiyaç hissetmelerinin önüne geçmek için de çocukların giyinme, banyo gibi temel ihtiyaçlarını kendilerinin görmeleri, bu suretle korkularından devamında da bir başkasına bağımlılıktan kurtulmayı öğrenecekleri belirtilmiştir.²⁹² Bu tür sorumlulukların çocuklara öğretilmesi, hayatı boyunca bir başkasına muhtaç olmadan yaşamasını, çabalamayı öğrenmesi ve yetişkin olduğunda sorumluluk duygusundan uzak olmayan sorumluluklarını bilen ve bu sorumluluklardan korkmayan bir birey olmasında elzem noktalardan biri olarak gösterilmiştir.

Çocuklar üzerindeki tesirlerini gözlemleyen veya tecrübe edenler çocukların eğitiminde korkunun bir metot olmaması gerektiğini açıkça savunan görüşler mevcuttur. Özellikle II. Abdülhamit döneminde (1876 -1909) çocukların eğitimi hususunda ebeveynlerin çocuk yetiştirirken çocuğun beden ve ruh sağlığı hakkında donanımlı, bilimsel gerçekleri bilen ve bunları gözeten ebeveynlerin çocuklarının korkulardan uzak, daha sağlıklı bir hayat yaşayacaklarına dair görüşler eserlere yansımıştır. Korku ile eğitimin fayda getirmediğinin anlaşılmasına dair bulgular Karay’ın eserinde yer bulmuştur. Karay, Abdülhamit devrinde dadı ve ninelere çocuğu cin, peri masallarıyla, çarşamba karısı ve kuyu anasıyla korkutmamalarına dair tembih edildiğinden bahsetmiştir.²⁹³ Buna ek olarak Ahmet Mithat Efendi, evlatlar üzerinde anne ve babaların görevlerini aktardığı eserinde konuya şöyle katkı sağlamıştır:

... bilimsel gerçekler ve bilimsel incelikleri bilerek ifaya bihakkın muktedir olan ebeveyn vazife-i maneviyelerini dahi böyle bilerek ifa edecekleri cihetle bunların himmet ve himayesiyle vücut alemine ayak basan çocuklar cismen kuvvetli ve salim olacakları gibi ruhen dahi kuvvetli ve salim olurlar da öyle akşamları ortalık karardıktan sonra tabiat-ı alem değişmiş ve cihanı birtakım kötü ruhlar istila etmiş gibi şuraya buraya yalnız çıkamamak ve çarşamba karısı ve gulyabani vesair

²⁹⁰ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s.23.

²⁹¹ “Kızların Zamanı Tahsili”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No: 4, 31 Ağustos 1311/ 12 Eylül 1895.

²⁹² “Çocuklarda Gece Korkusu”, s.640.

²⁹³ Karay, a.g.e., s.19.

vehimler korkusundan göz açamamak gibi eziyetlerden masun kalırlar ve binaenaleyh hayatlarının lezzetini bihakkın bulurlar.²⁹⁴

Bilimsel gerçeklerle büyütülen, terbiye edilen çocukların yetişkin olduklarında soyut varlıklardan korkmayacaklarını ve yaşının gereği gibi bir hayat sürecekları belirtilmiştir. Buna ek olarak Ziya Gökalp de korkunun iyi bir eğitim metodu olmadığı kanaatinde olanlardandır. Gökalp, kızına yazdığı mektubundaki şu sözleri değişen ebeveyn anlayışını göstermektedir: “...Çocuğu şımartmak iyi olmadığı gibi, onu korkutmak da iyi değildir. Çocuk tatlılıkla, sevgi ile daha iyi yola getirilebilir...”²⁹⁵ Böylece artık korkutmanın fayda getirmediğinin anlaşıldığı ve bu anlayışın gelecek nesillere aktarıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şımarık yetişmelerine sebep olacak eylemlerin de korkak ve yine bağımlı bir karaktere sahip olacağı düşüncesi nedeniyle ikisi arasında dengeli bir tutum takınılması gerektiği aktarılmıştır. 1895 tarihli bir kadın süreli yayınında çocuklara nasıl bir ceza ve mükâfat verilmesi gerektiği hususunda mutlak bir kanun ya da yöntemin olmadığı belirtilerek annelerin bu konuda nasıl bir usul izledikleri gazete tarafından merak edilmiş ve konu hakkında fikir sahibi olmayanlara önerilerde bulunmaları istenmiştir.²⁹⁶ Bir nevi gazete kamuoyu yoklaması yaparak bilgi alışverişinde bulunulmasını ve bir fikir tartışması yapılmasını önermiştir.²⁹⁷

Zarar ve fayda ayrımının bilgisi, çocukları korkutarak ya da şiddet uygulayarak anlatılmaya çalışılması her ne kadar istenilen bu olmasa da çocuklar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğu anlaşılmaya başlamıştır. Bu bağlam da çocuk üzerinde korku ve şiddetin bıraktığı etkiler kadınlara yönelik bir süreli yayında şöyle izah edilmeye çalışılmıştır: “... Dayak çocuğun haysiyetini kırarak. Darb-ı muamelesine uğrayacak çocuklarda izzet-i nefis kalmayacak. Demek ki dayağın maddi ve manevi zararı vardır....”²⁹⁸ Bu nedenle ebeveynler arasında geleneksel bir yöntem olan korkuyla eğitimin yerine artık pedagojik olarak daha bilgi, donanım ve tecrübesine sahip bir eğitim anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Bu anlayışın yerleşmeye başlamasının önemli sebeplerinden biri, korku ve şiddetin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerin anlaşılmasıdır. Dolayısıyla eğitilmiş annelerin yetiştirilmesi için süreli yayınlardaki yazı ve görsellerden de faydalanılmıştır (bkz. Ek 15-16).²⁹⁹

Korkutmanın yanı sıra cezalandırmanın da çocuk üzerinde bazı olumsuz etkiler bırakacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda çocuğa nasıl bir cezanın uygulanacağı önem kazanmaktadır. *Resimli*

²⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi, **Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiifi**, s.27.

²⁹⁵ Ziya Gökalp’in Polverista’dan kızı Seniha Hanıma gönderdiği 12 Nisan 1920 tarihli mektubudur. Ayrıntı için bakınız: Ziya Gökalp, Limli ve Malta Mektupları, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, s.275-276.

²⁹⁶ “Terbiyede Mükâfat ve Mücazat”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:7, 11 Eylül 1311/ 23 Eylül 1895, s.2.

²⁹⁷ Yazının yer aldığı tarihten ileriye dönük iki aylık sayılar incelenmiştir. İncelenen sayılar içerisinde *Hanımlara Mahsus Gazete*’sinde konu hakkında herhangi bir yazı tespit edilememiştir. Bu nedenle okurların bahsedilen husus hakkında fikirleri tespit edilememiştir.

²⁹⁸ “Terbiyede Mükâfat ve Mücazat”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, s.1.

²⁹⁹ **Kalem**, C.3, No:63, s.94; **Çocuklara Mahsus Gazete**, No: 266, s.4; Bakınız Ek:16, Ek:17.

İstanbul'un 1909 tarihli bir sayısında İngiliz bir doktorun çocuklara uygulanan cezalar hususundaki yazısı tercüme edilerek doktorun ebeveynlere tavsiyeleri aktarılmıştır. Çocuğu açık havadan mahrum ya da aç bırakmak gibi cezaların çocuk üzerinde bıraktığı olumsuz etki ve ebeveynin bu davranışının ağırlığı vurgulanmıştır: “... Bir çocuk ne kadar yaramaz ve yaramazlığın neticesi ne kadar zararlı olur ise olsun onu açık havadan istifadeden mahrum etmek kavaid-i sıhhiyeye tamamıyla mugayir olduğu gibi çocuğun edebileceği her türlü kabahatten daha ağırdır.”³⁰⁰ İngiliz bir doktorun uygulamasının tercüme edilerek yayımlanmasında, bu tür cezaların Avrupalılarca da tasvip edilmediğinin gösterilmek istenmesi etkili olmuştur. Ayrıca bir doktorun kaleminden çıkan yazının, bilimselliği kullanılarak ebeveyn üzerindeki etkinliği arttırılmak istenmiştir.

3.3.2. Mektep Eğitiminde Korku!

Toplumda okuma yazma bilenler ve bunu öğretenler hep saygı duyulan kişiler olmuştur. Özellikle din kitaplarını okuyabilen okuryazarlar, ya da dini bilgileri fazla olanlar toplumda hürmet edilen kişilerdir. Çünkü Tanrı'nın kelimini okuma, anlama becerisine sahiptir. Ayrıca Hz. Ali'nin “Bana bir harf öğretmenin kırk yıl kölesi olurum” sözü okuma bilenleri ve öğretenleri manevi anlamda yüceltmıştır. Bu toplumsal bir dini motivasyonun izlerini dönemin süreli yayınlarından da takip etmek mümkündür. *Çocuklara Talim* adlı çocuk dergisinde okuma yazma bilenler, toplumu manevi anlamda yönlendirerek kötülüklerden koruyan bir kurtarıcı olarak görüldüğü bu nedenle onlara itaat edilmesi gerektiği şu şekilde vurgulanmıştır: “...Bir memlekette ulema olmazsa, o memleketin ahalisi cahillikten kurtulamayıp her türlü fenalığa duçar olurlar. Fakat uleması olan memleket ahalisi pek çok iyilik görürler. Çünkü ulema kısmı, fenalıktan görülecek zararları ve iyilikten gelecek faydaları anlatarak herkesi doğru yola götürüp fenalık olmaya meydan vermezler...”³⁰¹ Çocuklara hem dinen hem de manen neden bağlanmaları, “itaat” etmeleri ve saygısızlık yapmamaları gerektiği bu şekilde açıklanmıştır. Ebeveynlerin de çocuklarının hocalarına karşı itaatkar bir hürmet göstermelerini istemesinde bir neden teşkil etmiştir.

Çocuklara yüklenen “itaat” sorumluluğu nedeniyle ebeveynler, hocalara çocukları üzerinde her hakkı tanımıştır. Öyle ki hocası tarafından terbiye edilirken çocuk dayak dahi yiyebilir. Ebeveynlerin bu konudaki tutumları genellikle aynı olup çocuk okula başladığında hocaya teslim edilirken genellikle “Eti senin kemiği benim!”³⁰² şeklinde bir anlayışla teslim edilmiştir. Yani hoca çocuğu eğitirken her türlü yöntemi kullanabilir, çocuk saygıda kusur etmemelidir. Hatta bir nevi hocaya teslimiyet halini aldığı Ahmet Rasim şu sözlerle aktarmıştır: “Bir rivayete göre de vurduğu yerde güller biter, yarın ahirette cehenneme girecek olursam o yerler yanmazmış! Sözüün kısası yani,

³⁰⁰ “Çocuklara Tayin-i Ceza Meselesi”, *Resimli İstanbul*, No: 4, 29 Haziran 1325/ 12 Temmuz 1909, s. 62.

³⁰¹ “İtaat”, *Çocuklara Talim*, No:3, 1 Kanunusani 1303/13 Ocak 1888, s.18-19.

³⁰² Muallim Naci, *Ömer'in Çocukluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s.; Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2020, s.28.

zamane tabiriyle: *Muhterem bir korku! Fakat Korku!*”³⁰³ Bu durum hocaya itaate dini bir anlam yüklendiğini göstermektedir. Çekilen cefanın yani dayağın öbür dünyada mükafat bulacağı inancı mektep hocasına ilahi bir kisve yüklendiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle tüm çocuklar arasında hoca korkusu yaygınlaşmıştır. Bu korkuyu Ahmet Rasim anılarında şöyle vurgulamıştır: “*Ben bu korkunun yarım asır evvel, şehri yarı yarıya istila ettiğini görmüştüm. Bir çocuk sadece kendisinin devam ettiği mektebin hocasından değil, başka bir mektebin hocası olduğunu bildiği şahsiyetten de korkardı.*”³⁰⁴ Aslında bu korku daha çok bir ceza ve terbiye etme yöntemi olarak kullanılan falakadandır.

Falakayla terbiye etme yöntemi mekteplerde de uygulanan en büyük cezalardan biriydi.³⁰⁵ Falaka korkusu o kadar sirayet etmiştir ki, Muallim Naci okula gitmek istememiştir.³⁰⁶ Hatta abisi, kardeşi Muallim Naci’ye sürekli tetikte olması gerektiğini ve falakadan nasıl kaçılacağını aktarmıştır.³⁰⁷ *Falaka* ve *Ömer’in Çocukluğu* adlı hatıratlarda falaka ve hoca korkusunun yer bulması hatta Ahmet Rasim’in eserine bu adı vermesi dahi mekteplerde bu eğitim yönteminin yaygın olduğunu ve gelenek halini aldığını kanıtlamaktadır. Fakat bu gelenek sadece mahalle mekteplerinde değil, kısmen özel hocalarca da uygulanmıştır. Halide Edip Adıvar da anılarını aktardığı bir eserinde Mahmure Ablasıyla bir anısı dikkat çekicidir: “*Artık Hallim Kadın’dan korkmam, dedim. Yetmez dayak yiyebilir misin, dedi. Anlaşılan Cavide Hanım’ın terbiye sisteminden bahsetmek istiyordu. Ablam, ‘Dayağa alışmalı, dayak cennetten çıkmış,’ diyerek bana harfleri öğretirken tokat atar dururdu...*”³⁰⁸ Halide Edib’in aktardıklarından yola çıkılarak sadece mahalle mektebine giden erkek çocukların dayak yemedikleri, özel hocalara gönderilen kız çocuklarının da dayaktan nasiplerini aldıkları görülmüştür. Yani korku ile terbiye etme yöntemi kız çocuklarında da uygulanmış, cinsiyet farkı gözetilmemiştir. Ayrıca dayak atan hocalar kadar dayak yemek de kutsallaştırılmıştır.

Ebeveynlerin, bu fiziksel eğitim ya da terbiye etme yöntemine tavırları genellikle hocadan yana olmuştur. Çocuklar evde hocadan dayak yediklerinde anne babaları çocuğun bir terbiyesizlik ya da tembellik yaptığı kanaatine varmışlardır. Bu nedenle çocuk evde hocadan dayak yediğini söylemeye dahi çekinmiştir. *Talebe Defteri* adlı süreli yayında yer alan bir hatıratta şu sözler konuyu örnekler niteliktedir: “*Falaka yiyen çocuk hanesinde şikayet edemez; çünkü bir iki tokatta pederinden yemek egaleb ihtimaldir.*”³⁰⁹ Öyle ki yaramaz çocuğu olan ebeveynler belki hoca korkusu işe yarar ya da

³⁰³ Rasim, a.g.e., s.5.

³⁰⁴ Ahmet Rasim, a.g.e., s.7.

³⁰⁵ Yahya Kemal, a.g.e., s.31.

³⁰⁶ Muallim Naci, a.g.e., s.18.

³⁰⁷ Muallim Naci, a.g.e., s.24.

³⁰⁸ Halide Edib Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, Haz. Mustafa Çevikdoğan, Can Yayınları, İstanbul 2021, s.72.

³⁰⁹ Abdurrahman Şeref, “Mektep ve Talebe Hayatı: Mahalle Mektebi Hatıralarından”, **Talebe Defteri**, C.1, No:51, 14 Mart 1334/14 Mart 1918, s.834.

çocuk uslanır ümidiyle olsa gerek hoca efendiye şikayete gelip, hoca efendiden dövmesi için yardım talep etmişlerdir.³¹⁰ Bununla birlikte aksi yönde davranan ebeveynlerin de mevcut olma olasılığı elbette vardır. Nitekim *Laklak*, bir babanın şiddetin dozunu fazla kaçırın Hoca efendiden şikâyetçi olmasını bir karikatürde işlemiştir (bkz. Ek 17).³¹¹

Dayak, eğitimde öncelikle tercih edilen bir çözüm yolu olmamakla birlikte, eğitimin bir parçası, gerektiğinde kaçınılmaz olarak görülmüştür.³¹² Gereksiz veya haksız yere atılan dayanın çocuğa zarar vereceği görüşü hakimdir. Klasik dönem Osmanlı alimlerinden biri olan Karaçelebizade'ye göre her kabahatin çocukta kaynaklandığını düşünüp terbiye için dövmek çocuğu arsız ve küstah yapacak unsurlardan biridir.³¹³ Yani, kabahatli olanın iyi tahlil edilmesi, anlayıp dinlenilmesi ve haksız yere çocuğa dayak atılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Ziya Paşa'ya ait "*Nush ile yola gelmeyi en iyi tekdir, tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir.*" şeklindeki söz de önce uyarmanın, en son dayaya başvurma gerektği mesajını vermektedir. Bu anlayışa göre dayak gerektiğinde atılmalıdır. Burada önemli olan dayaktan daha ziyade nasıl ve hangi ölçülerle atıldığıdır.³¹⁴ Yani dayak yerinde ve dozunda atılmalıdır. Aksi durumda çocuğun mizacı üzerinde olumsuz anlamda etkili olacaktır. Bu bağlamda Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 19. yüzyıl İstanbul'unu anlattığı eserinde, mekteplerde kulağı çekmek, şamarlamak veya falakaya yatırmak adet haline geldiğinden ergen yaştaki çocukların artık dayaktan ve tekdirden utanmaz hale geldiklerini aktarmıştır.³¹⁵ Kısacası, fazlaca dövmenin çocukta ritüel hale getirilmemesi gerektiği yani her hatasında dövmenin çocuğu arsız yapacağı fikri, klasik dönemden 19. yüzyıla kadar aktarılan yadsınmaz bir eğitim anlayışı olmuştur.

Fiziksel uygulanan cezaların ve buna bağlı olarak oluşan korkuların fayda getirmediğinin anlaşılması, fakat yine de çocuklara hatalarının bir cezası olması gerektiğinin öğretilmesi için mektep hocaları farklı ceza yöntemleri kullanmaya başlamışlardır. Fiziksel şiddet yerine artık hatalarını kendi kendilerine idrak edebilmelerini sağlayacak ceza yöntemleri uygulanmaya başlamışlardır. Özellikle 19. yüzyılda modern bir eğitim vermeyi amaç edinen mekteplerde bu tür ceza yöntemleri uygulanarak pedagojik anlamda çocuklar geleceğe hazırlanmışlardır. Darüşşafaka bu anlamda örnek teşkil edecek Osmanlı eğitim kurumlarından biri olmuştur. Mahalle mektebinden sonra Darüşşafaka'da eğitim hayatına devam eden Ahmet Rasim, anıları vasıtasıyla konu hakkında bilgi edinilmesini sağlamıştır. Ahmet Rasim, şekil ve içerik bakımından Paris'teki okullarla benzerlik taşıyan Darüşşafaka'nın halk arasında ve diğer mekteplerce verdiği terbiyece parmakla gösterilen bir

³¹⁰ Abdurrahman Şeref, "Mektep ve Talebe Hayatı", s.834.

³¹¹ *Laklak*, No:6, 13 Ağustos 1325/ 26 Ağustos 1909, s.3.

³¹² Araz, a.g.e., s.132.

³¹³ Araz, a.g.e., s. 104.

³¹⁴ Araz, a.g.e., s.131.

³¹⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s.33.

okul olduğunu belirttikten sonra hoca korkusunun burada uğradığı değişimden şu şekilde bahsetmiştir: “... ‘Hoca korkusu’ denilen o eli sopalı manevi haydutluk, Darüşşafaka’da büyük bir düzelme ve dönüşüme uğrayarak hâlâ hocalarım hakkında ayrı ayrı, derin birer ‘hürmet’, birer ‘saygı’ ve her zaman için değişmez birer ‘sevgi’ uyandırmaktadır.”³¹⁶ Falaka ve hoca korkusu artık sevgi ve saygıya dönüşmüştür. Korkulan hoca figürünün yerini alan modern muallim, öğrencilerinin saygısını, onların duygularına hitap ederek kazanmaya çalışmıştır.³¹⁷ Fakat korku çocuk terbiyesinde araç olarak kullanılmaya devam etmiştir. Ahmet Rasim’in eserinde verdiği bilgiye göre bunlardan biri hapis cezası korkusudur. Verilen bu ceza okulun alt katında bir odaya ceza alan öğrencinin kapatılması şeklinde uygulanmıştır. Bu ceza yöntemi çocukların korkularını tetikleyecek psikolojik bir ceza yöntemidir.

Uygulanan diğer bir disiplin yöntemi de “keçe küllah” tır. Bir nevi “neydin ne oldun cezası” denilebilir. Çocukların okula ilk başladıklarında giydikleri eski elbiseleri alınıp bir depoda üzerine kime ait olduğu yazılı bir bohçada saklanır. Ceza alan öğrenciden okul giysileri geri alınıp bohçalarda saklanan eski kıyafetler verilerek ceza süresi boyunca bu kıyafetlerle okula devam etmeleri istenmiştir.³¹⁸ Bu şekilde çocuklar okula başladıkları zamandaki halleriyle okulda aldıkları eğitim sonrası halleri arasındaki farkların kendisinin ve diğer öğrencilerin görmesi hedeflenmiştir. Böylece kıyafeti nedeniyle arkadaşları arasında mahcup duruma düşürülerek bir daha hata yapmasının önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca ceza almayan öğrencilerin de ceza alan kişiden ders çıkarmaları gerektiği mesajı verilmiştir. Bu cezanın çocuklar arasında ne kadar etkili olduğunu Ahmet Rasim’in şu sözlerinden çıkarmak mümkündür: “Bu muamele bana dayaktan beter geldi.”³¹⁹ Bu manada keçe küllah cezası öğrencilerin vücutlarında değil, zihin ve ruh dünyalarında iz bırakan bir ceza olmuştur.

Mekteplerce verilen ve çocuk gazetelerine de konu olan bir ceza yöntemi daha vardır: İzinsizlik. Bu cezayı alan öğrenci tatil gününü okulda geçirmeye mecbur bırakılmıştır. Arkadaşları eğlenirken cezayı alan okulda uslu uslu oturmak zorunda bırakılmıştır. Eve gidemediğinden bir kez de ebeveynlerine mahcup olan öğrencinin, hata yaptığını idrak etmesini sağlamak bu cezanın uygulanmasındaki amacı teşkil etmiştir. Ailesinden, arkadaşlarından ve eğlenceden uzakta kalan cezalı öğrenci bu şekilde terbiye edilmeye çalışılmıştır. Kısacası cezası yüzüne vurulan çocuk hatasını anlayarak bir daha tekrarlamaması için kendisine çeki düzen vermesi gerektiği anlatılmak istenmiştir. Böylece çocuğa mahrum bırakılanların değeri de kavratılmıştır. Ayrıca bu ceza ile her fenalığın bir cezası, karşılığı ve her iyiliğin bir mükafatı olacağının mesajı verilmiştir.³²⁰

³¹⁶ Rasim, a.g.e., s.97.

³¹⁷ Benjamin C. Fortna, **Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek**, Çev. Mehmet Beşikçi, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.94.

³¹⁸ Rasim, a.g.e., s.95.

³¹⁹ Rasim, a.g.e., s.95.

³²⁰ Akil, “İzinsizlik”, **Çocuklara Rehber**, No: 13, 2 Temmuz 1316/15 Temmuz 1900, s.5.

Gazetelerde bu ceza ile ilgili olarak olumlu eleştiriler kadar karşıt görüşler de mevcuttur. Bu karşıt görüşler karikatürlerle desteklenmiştir (bkz. Ek 18).³²¹ 1895 yılına ait bir süreli yayında falaka ve değneğin kaldırılışı desteklenmektedir:

Bizim mekteplerimizde falaka ve değnek kaldırılmış ise de bunun hakkıyla yerini tutacak usul ve vaz' olunamamıştır. Hiçbir vakit sevgili yavrucaklarımızın nazik bedenlerini kırıp ezecek babası anasının senelerce emek sarf ederek meydana getirdikleri o güzel vücuda afiyetini ve sıhhatini zayi ettirecek bir cezaya razı olamayız. Bu sebeple dayak taraftarı değiliz...³²²

Falaka ve şiddetin çocuklara zarar verdiği ve yanlış bir ceza yöntemi olduğu vurgulanmasına ek olarak çocukların terbiye edilmelerinde, yanlış bir davranışta bulunduklarını idrak ettirecek bir ceza uygulanması yönünde fikirler mevcuttur. 1897 yılında çıkarılmaya başlayan *Çocuklara Rehber* adlı gazetede çocuğun küçük yaştan itibaren ceza ve mükafatı öğrenmesi gerektiği vurgulandıktan sonra en iyi ceza yöntemi olarak da “İzinsizlik” cezasını göstermiştir. Bu cezanın getirisi şu sözlerle açıklanmıştır:

Mekteplerce izinsizlik cezası ne güzel bir tedbir, ne iyi bir tertiptir. Acı olmakla beraber ince düşünülürse semeresi tatlıdır. Zira insanı düşündürüyor. Hüsn-ü ahlakı itiyad eylemeye karar verdiriyor. Tembelleri çalıştırıyor, çalışanları bir daha bu cezaya duçar olmamak için bir hal intibahda bulunduruyor, daha ziyade çalışmaya alıştırtıyor.³²³

Daha geç tarihli bir gazete olan *Talebe Defteri*'nde 1914 tarihli 19. sayısında izinsizlik cezasıyla ilgili bir yazı neşredilmiştir. Bu yazıya göre cezanın çocuk eğitiminde en mühim şey gibi görünmesine karşılık bunun makul bir metot olduğunun savunulamayacağı belirtilmiştir.³²⁴ Ahlak ve eğitim bakımından en bozuk olan öğrencilerin yine en çok ceza uygulanan okullarda ceza alan öğrenciler olduğu iddia edilmiştir.³²⁵ Ayrıca çocukların ceza ile uslandırılıp terbiye edilemeyeceği, ancak sözle düşündürmenin terbiye etmek için daha makul bir yol olduğu aktarılmıştır.³²⁶

Çocuk eğitiminde korku ve şiddetin bir terbiye metodu olarak kullanılmasının toplum içerisinde suç oranının artması arasında bir bağ kurulmuş ve bu süreli yayınlara yansımıştır. Şiddet görenlerin çocukların daha fazla oranda suça karıştığı İngiltere üzerinden örneklendirilmiştir: “*Sekiz sene mütemadiyen tanzim eylemiş olduğum istatistikler, nefisine-i su-i kasd eden bir çok çocuklardan 132'den fazlasını bu cinayete mahzâ (sadece) peder ve validelerin su-i muamelesi sevk eylemiş*

³²¹ **Laklak**, No:4, 30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909, s.4.

³²² “Terbiyede Mükâfat ve Mücazat”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, s.1.

³²³ Akil, “İzinsizlik”, **Çocuklara Rehber**, No: 13, s.6.

³²⁴ Ahmet Cevat, “İzinsiz Cezası”, **Talebe Defteri**, C.1, No:19, 30 Kanunusani 1329/12 Şubat 1914, s. 305.

³²⁵ Ahmet Cevat, “İzinsiz Cezası”, s.306.

³²⁶ Ahmet Cevat, “İzinsiz Cezası”, s.306.

olduğunu isbat etmiştir.”³²⁷ Her ne kadar İngiltere üzerinden istatistiki bilgi verilmiş olsa da bu tür benzer olayların Osmanlı Devleti ve diğer devletlerde de gözlemlemesi olasılığına karşı ebeveynler bilinçlendirilmek istenmiştir.

Eğitimde ve çocuk terbiyesinde yetişkin olduklarında sahip olmaları istenilen vasıflara göre bir eğitim ve terbiye metodu uygulanmıştır. Öyle ki dinine bağlı bireyler olmaları için hata yapanların cezalandırılırken iyiliklerin mükafat bulacağı inancı yani ahiret inancı, küçük yaşlarda onlara ceza vererek kazandırılmaya çalışılmıştır. Çocukları cezalandırırken genellikle fiziksel cezalar uygulanmıştır. Bununla birlikte ceza ve korkuların çocuklarda yarattığı travmalar ve yerinde uygulanmayan cezaların çocuğa faydadan çok zarar getirdiği klasik dönemden beri vurgulanmıştır. Bu görüş modernleşmeye başlayan eğitim kurumlarında da yer edinmesine karşılık terbiye etmekte kullanılan yöntem yine cezalandırmak olmuştur. Fakat fiziksel cezalardan ziyade düşünmeye sevk edecek ceza yöntemleri uygulanmıştır. Bu bağlamda çocukların korkularında da değişimler yaşanmış ve ilahi bir güce karşılık gelen falaka korkusu yerini utanma, mahcup olma korkusuna bırakmıştır. Yani korkular biraz daha duygusallaşmış ve dünyevileşmiştir. Dünyevileşen bu korkular çocukları eylemleri üzerine düşünmeye ve kendi kendilerine idrak etmeye, büyüdüklerinde de eylemlerinin sorumluluğunu alabilecek bilinci edinmelerini sağlamıştır. Böylece ailesine, topluma ve devletine karşı sorumluluklarının bilincinde bir nesil yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

³²⁷ “Çocuklara Tayin-i Ceza Meselesi”, s. 62.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli bir yer olan eğitimin, uzun vadede olsa da toplumu şekillendirecek en garanti yol olduğu anlaşıldığından devletin hedeflediği modern toplumu oluşturacak modern bireyleri eğitmek birincil öncelik haline gelmiştir. Çocukların eğitimlerine gerekli ihtimam gösterilerek padişaha/iktidara itaat eden, devletin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ona fayda sağlayan, gelecek kuşakları eğitilmiş ebeveynleri gibi bilimsel modern eğitim alarak yetiştiren ve eğitilmiş, modern, donanımlı ve itaatkar bir nesil oluşturulacağı ön görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki durumunun iyileşeceği düşünülmüştür. Bu sayede devletin hem gücü hem de şefkatli yanı tebaasına ve Batı'ya gösterilmek istenmiştir. Tüm bunları kamuoyuna iletmenin aracı olarak da basın kullanılmıştır. Özellikle müstakbel nesillere ve onları eğiten annelere hitap eden süreli yayınlarda daha yoğun bir şekilde düşünce, bilgi ve fikir aktarımları söz konusudur.

Osmanlı Devleti'nde gelecek kuşakları yetiştiren ve onları terbiye eden annelerin modernleşmesi gerektiği anlayışı yaygınlaşmış ve bu bağlamda kız çocuklarının eğitimi devletin bekası için önemli görülmeye başlanmıştır. Kadınların modern, eğitilmiş annelik ve eşlik vazife ve mecburiyetleri, eğitim almalarında haklı gerekçe olarak gösterilmiştir. Eğitilmiş-modern kadınların yetiştirilmesi amacıyla kızların eğitilmesinin altında aslında erkeklerin eğitimlerini ve devletin geleceğini önceleyen bir sistem yatmaktadır. Görünüşte kız çocuklarının eğitimi önemsenirken aslında bu kızların yetiştireceği erkek çocukları yani devlete hizmet edecek görevlilerin yetiştirilmesi asıl hedefi teşkil etmiştir. Yani modernleşmeyle kadınların toplumdaki ve eğitimdeki yeri sadece nitelik anlamında değişmeye başlamıştır. Kadınlardan ve kız çocuklardan beklentiler geleneksel anlayışı korumuştur: annelik! Bu anlayışı yerini korumakla birlikte bir annede bulunması istenen vasıflar ve bu vasıfları elde etme şekli modernleşmiştir. Ev idaresine, çocuk bakımına ve zevcenin memnuniyetine yönelik eğitim almaları gerektiği anlayışı varlığını korurken bu bilgileri öğrenme yolu kurumsallaştırmıştır. Ayrıca kızların yeni ders kitapları gazete ve mecmualar olmuştur. Yani kızlar hem devlet hem de basın kanalıyla annelik mesleğine teşvik edilmişlerdir. Böylece aktarılan bilgiler kişiden kişiye göre değişmemiş, basın ve mektepler vasıtasıyla ortak kurumsal bir bilgi olarak aktarılmıştır. Fakat kızların alacakları eğitimler ve aldıkları eğitimlere rağmen çalışma hayatları sınırlandırılmıştır.

Kızların eğitilmesinin dünyaya getirecekleri ve yetiştirecekleri çocuklar için önemsenmesi, çocuklarına nasıl bir bakım uygulamaları gerektiği tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Çünkü çocuk bakımı ve sağlığı açısından kaydedilen gelişmeler aslında eğitim alanında ortaya konan gelişmelerin neticesidir. Anne ve onun ebeveynlerinin sıhhi durumlarının gözetilmesinin altında yine

çocukların, gelecek nesillerin sağlıkları adına teminat aranması yatmaktadır. II. Abdülhamit döneminde annelerden beklenen bilimsel ve modern yöntemlerle çocuklarının bakımlarını sağlamak olmuştur. Ancak modern yöntemi seçenlerin yanı sıra alışıldan vazgeçmeyen annelerin varlığı da söz konusudur. Gazete ve mecmualarda çocukların hastalıklardan uzak kalmalarını ve daha sağlıklı olmalarını sağlayacak bakım önerilerinin yanı sıra hasta olduklarında uygulanması tavsiye edilen tedavi yöntemlerinden bahsedilmiştir. Böylece süreli yayınlar, çocuk bakım yöntemlerinin ebeveynler özellikle anneler tarafından öğrenilip uygulanmasında yardımcı bir mahiyet taşımıştır.

Gelecek nesillerin sıhhatli olmaları açısından devlet ve basın sadece annelerin değil çocukların da bilinçlenmeleri için adımlar atmıştır. Bunun için okullarda müfredata dersler eklenerek çocukların başarıları için önce sağlıklı olmaları gerektiği iletili çocuklara verilmiştir. Böylece hem kendilerini hem de gelecek kuşakları bu anlayış çerçevesince yetiştirerek devlet hizmetinde çalışacakların topluma, devlete daha faydalı olmaları sağlanmak istenmiştir.

Her ne kadar II. Meşrutiyet döneminde tıp alanında önemli gelişmeler kaydedilse de toplumun geneline hitap edilemediği gibi halen hekimlere karşı güven duygusu da tam anlamıyla yerleşmemiştir. Bunun sebeplerinden biri, geleneksel uygulamaların ve tedavi amacıyla başvuru olan kişilerin toplumdaki etkinliklerinin uzun yıllar sürmesi olmuştur. Güçlü bir devlet için beden gücü yüksek orduların gerekli olduğu anlayışı yerini bilimin gücüne bırakmaya başlamıştır. Bu anlamda II. Abdülhamit döneminde kaydedilen gelişmelerle çocuk sağlığının kamu sağlığından ayrı tutulmaya başlandığını söylemek mümkündür. Sıhhatli nesil anlayışı, II. Meşrutiyet sonrasında dönemin basın organlarıncı konu edilmesiyle birlikte daha geniş kitlelerin bilgisine sunulmuştur. Basının bu etkisinin bilincindeki muallim ve hekimler toplumu bilinçlendirici ve kendilerine karşı olan itimatsızlığı azaltıcı yazılarını basın vasıtasıyla duyurmuşlardır. Yani basını bilinçlendirme/bilgilendirme aracı olarak kullanmışlardır. Bu yazıların özellikle gelecek kuşakları etkilemesi adına çocuk ve kadın gazete ve mecmualarında yer bulması en çok bu kitlenin bilinçlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Böylece eğitilmiş, bilinçli anne, eğitilmiş nesil anlayışı bir kez daha vurgulanmıştır.

Eğitilmiş çocuk eğitilmiş bir nesil anlayışı doğrultusunda fiziksel ya da zihinsel olarak engeli bulunan özel çocukların eğitim almaları da önemsenmiştir. Özellikle Batı'daki gelişmelerin takibi sayesinde bu çocukların eğitim alarak topluma kazandırılabilirler anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti tarafından gerekli adımlar atılmaya çalışılmışsa da bazı koşul ve imkanların yetersizliği nedeniyle pratikte başarılı olunamamıştır. Fakat devletin bu özel çocukların eğitilerek hem onları topluma kazandırılabilirliğini hem bir başkasına bağlı kalmadan yaşam sürebileceklerini hem de medeniyetin ve modern bir devletin bu koşulları sağlaması gerektiğini anlaması atılan adımların kısmen de olsa olumlu sonuçları olarak kabul edilebilir.

Modern bir toplum oluşturmak adına eğitimin önem kazanması sonucunda toplumun bazı kesimlerince geleneksel oyun ve oyuncaklara karşı eleştiriler yöneltilmiştir. Yani gün içerisindeki zamanın iyi değerlendirilmesi, oyuna ayrılan zamandan daha çok öğrenmeye vakit ayrılması gerektiği ve çocukların vaktini oyunla geçirmeleri tahsilden uzaklaşılacak kaybedilen bir zaman olarak görülmüştür. Fakat oyun oynamaya tamamen karşı çıkış söz konusu değildir. Oyundan ziyade fayda sağlamayan, çocuklara zarar verebilecek ya da zararlı alışkanlıklar kazandıracak oyun ve oyuncaklara karşı bir eleştiri olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Eyüp oyuncakları fayda sağlamadıkları sadece eğlendirici hatta zarar verici bir mahiyet taşıdıkları gerekçesiyle tercih edilmemişlerdir. Onun yerine Avrupa oyuncakları, çocuklara eğlenceyi vaat ettiği gibi onların zeka, beden ve ruhsal gelişimlerine katkı sağladıkları ve Avrupa oyuncaklarının Osmanlı pazarındaki çeşitliliği gerekçesiyle daha tercih edilmiştir. Oyun ve oyuncaklar birer eğitim aracı olarak kullanılmaya ve eğlenerek öğrenme metodu yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle annelerden çocukların yaratıcılığını geliştirirken hoşça vakit geçirmeyi sağlayan aktiviteler geliştirmeleri beklenmiştir. Gazeteler ve dergiler, bu tür bilgilerin aktarımında aracılık ederken aynı zamanda tavsiye edilen oyunun ana malzemelerinden biri olarak da fayda sağlamışlardır.

Tanzimat döneminde edebi türlerin çeşitlenmesiyle birlikte çocuklara hitap eden eserler de çeşitlenmiş ve artmıştır. Bu çeşitler arasında çocuk gazete ve dergileri önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü çocuk süreli yayınlarında, çocuklara okumaları için birçok kitap ya tefrika edilmiş ya da ilanlar kısmında bu kitapların tanıtımı yapılarak yeni türlerle tanıştırılmış ve okuma alışkanlıklarını şekillendirmiştir. Böylece gazeteler sadece okunacak birkaç sayfa olmaktan çıkıp çocukları neler okuyacaklarına dair tefrikalar veya ilanlar yayınlarak yönlendirmeler yapan bir aracı haline gelmişlerdir. Özellikle tarih kitaplarının tavsiye edilmesinde tarihi bilgilerin genişletilmek istenmesi, devlete bağlılığı ve milli duyguları arttırmanın yanında ileride devletin yönetici kadrolarına gelecek bir neslin devleti en üst düzeye taşıyacak bilgi ve donanıma sahip olmaları etkili olmuştur. Fakat neler okunması gerektiği kadar nelerin okunmaması gerektiği de önerilmiştir. Hayalperest, romantik romanlarının okunması çocukların vakitlerini ziyan edecekleri ve çocukları faydalı eserleri okumaktan alıkoyacakları düşüncesi nedeniyle Fransız eserleri tavsiye edilmemiştir. Sadece çocukların değil, kadınların da Fransız romanlarını okuması eleştirilmiştir. Aslında tercüme eserlere karşı genelde olumsuz bir tutum söz konusudur. Çocukları eğitenlerin, bir nesli yetiştirenlerin ağırlıklı olarak kadınlar olarak görülmesi ve bu nedenle kadınların da eğitilmiş olması gerektiği düşüncesinin hakim olduğu bu dönemde çocuklar gibi kadınların yani annelerin bu tür duygusal içerikli Fransız tercüme romanları okuması faydasız görülmüştür. Ayrıca dini gerekçeler nedeniyle tasvirli/resimli kitapların okunmasına karşı olumsuz bir yargının olduğu tespit edilmiştir. Fakat bazı ebeveynlerin çocuklarını resim içeren kitaplardan hatta resimden uzak tutmasına karşılık çocukların eğitiminde resimli kitapların daha öğretici olduğunu düşünen ya da en azından yasaklamayan ebeveynlerin varlığı da söz konusudur. Bunu destekleyen Osmanlı aydını diyebileceğimiz kimseler de mevcuttur.

Çocukları küçük yaşta terbiye etmenin gerekli olduğu yaygın bir kanaattir. Eğitimde ve çocuk terbiyesinde yetişkin olduklarında sahip olmaları istenilen vasıflara göre bir eğitim ve terbiye metodu uygulanmıştır. Öyle ki dinine bağlı bireyler olmaları için hata yapanların cezalandırılırken iyiliklerin mükafat bulacağı inancı yani ahiret inancı, küçük yaşlarda onlara ceza vererek kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca aile içinde çocuklar terbiye edilirken korku/korkutmak geleneksel bir yöntem halini almıştır ki bunun asıl nedeni çocukları korumak ve kendilerini korumayı öğretmektir. Çocukları korkuturken ve cezalandırırken genellikle fiziksel ve ruhsal şiddet/cezalar uygulanmıştır. Bununla birlikte ceza ve korkuların çocuklarda yarattığı travmalar ve yerinde uygulanmayan cezaların çocuğa faydadan çok zarar getirdiği basılı yayınlarca ortaya konmuştur. Bu görüş modernleşmeye başlayan eğitim kurumlarında da yer edinmesine karşılık çocukları terbiye etmekte kullanılan yöntem yine cezalandırmak olmuştur. Fakat cezaların mahiyeti değişime uğrayarak fiziksel cezalardan ziyade düşünmeye sevk edecek ceza yöntemleri uygulanmıştır. Bu bağlamda çocukların korkularında da değişimler yaşanmış ve ilahi bir güce karşılık gelen falaka korkusu yerini utanma, mahcup olma duygularına bırakmıştır. Yani korkular biraz daha duygusallaşmış ve dünyevileşmiştir. Dünyevileşen bu korkular çocukları eylemleri üzerine düşünmeye ve kendi kendilerine idrak etmeye, büyüdüklerinde de eylemlerinin sorumluluğunu alabilecek bilinci edinmelerini sağlamıştır. Yani korku itaati yerini daha saygın bir itaate bırakmıştır. Böylece ailesine, topluma ve devletine karşı sorumluluklarının bilincinde, bir nesil yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde çocuk eğitimi artık bilimsel verilerle desteklenmeye başlamıştır. Bu bağlamda modern eğitim kurumları açılmış, modern, eğitilmiş ve bilinçli anne ve babaların yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Süreli yayınlar vasıtasıyla anne-babalara hatta kendisinden bir sonraki neslin eğitiminde rol oynayacak olan çocuklara modern ve bilimsel yöntemler aktarılmıştır. Bir yandan da yapılacak uygulamaların dinen ve ahlaken uygunluğu tartışılmıştır. 19. yüzyıl eğitiminde geleneksel ve modern anlayışlar, iç içe eklenerek bir arada var olmuştur.

KAYNAKÇA

- A. B., “Genç Kızları ve Valideleri Alakadar Edecek Meselelerden”, **Şehbal**, No:12, 15 Eylül 1315, s.237
- A.B., “Başka Kadınlar Ne Bulmuşlar?”, **Şehbal**, No:14, 15 Teşrinievvel 1325, s.274.
- Abdurrahman Şeref, “Mektep ve Talebe Hayatı: Mahalle Mektebi Hatıralarından”, **Talebe Defteri**, C.1, No:51, s.834.
- Adıvar, Halide Edib Adıvar (2021),**Mor Salkımlı Ev**, Haz. Mustafa Çevikdoğan, Can Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Cevat, “İzinsiz Cezası”, **Talebe Defteri**, C.1, No:19, 30 Kanunusani 1329, s. 305-306.
- Ahmet Mithat Efendi (2016), **Avrupa Adab-ı Muaşeretî Yahut Alafranga**, Haz. Fazıl Gökçek, 1. Baskı, Dergah Yayınları.
- _____ (2016), **Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi**, Haz. Gizem Akyol, Dergah Yayınları.
- _____ (2017), **Peder Olmak Sanatı**, Haz. Gizem Akyol, Dergah Yayınları.
- _____ (2018), **Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi**, Dergah Yayınları.
- _____ “Hem Sağır ve Hem de Dilsiz Olanları Ta’lim İçin Yapılan Tedrisatın Terakki-i Cedidi”, **Şafak Mecmuası**, C.1, No:6, 1 Temmuz 1301, s.150.
- Ahmet Rasim (2022), **Falaka**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akagündüz, Ümüt (2021), “II. Meşrutiyet Yıllarında Kadının Değişen Toplumsal Konumu”, **Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918**, Edt. Ayşen Müderrisoğlu, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Akçuraoglu Yusuf, “İlmi Terbiye”, **Talebe Defteri**, C.1, No:16, 16 Kanunuevvel 1329, s.265.
- Akil, “İzinsizlik”, **Çocuklara Rehber**, No: 13, 2 Temmuz 1316, s.5-6.
- Akyüz, Yahya (1999), **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)**, 7. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Altıntaş Selçuk, Betül- Çolak Cihan (2012), “Türkiye’nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi”, **Lokman Hekim Journal**, C.2, s.11.
- Araz, Yahya (2017), **16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak**, Kitap Yayınevi, s.30.

Atıfcelal, “Terbiye-i Nisvaniye”, **Demet**, No: 2, 24 Eylül 1324, s.27.

Balcı, Sezai (2017), **Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (2022), **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kapı Yayınları.

Başar, Hatice, “Satı Bey ve Eğitimle İlgili Görüşleri”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, s.47-67.

Brummett, Palmira (2003), **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, (Çev. Ayşen Anadol), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Celal Sahir, “Kariatımıza”, **Demet**, No:2, 24 Eylül 1324, s.17.

Çakır, Serpil (2021), **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları.

Çerçinli, Meliha Nur (2021), “Gelenekselden Moderne Kontrolden Kabule Geçiş Sürecinde Erkeğin Gözünden Kadının Dönüşüm Süreci”, **Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler 1908-1918**, Edt. Ayşen Müderrisoğlu, Kronik Yayınları, İstanbul.

Davulcu, Ebru (2015), **II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar (Kalem ve Cem Dergileri Üzerinden)**, Palet Yayınları, Konya.

Demir, Mine (2017), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Türkiye’de Ev Kadınlarının Eğitimi: İdare-i Beytiye”, **Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, C.4, S.1, Yaz, s.110.

Doktor Cemil Haveri, “Çocuklar Hıfzıssıhhası”, **Çocuklara Rehber**, No:24, 18 Eylül 1313/ 30 Eylül 1897, s.4.

_____ “Mesail-i Fenniye Tabâbet ve Terbiye-i Etfal”, **Çocuklara Rehber**, No:8, 27 Mayıs 1315/ 29 Muharrem 1317, s.3.

Doktor Mehmet Fahri, “Çocuklara Nasihat”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No:15, 12 Haziran 1319/ 29 Rebiülevvel 1321, s.228.

Dr. F. H., “Bizde Sağırılık ve Sebepleri”, **Ma’lumât-ı Nafi’a**, No:12, 1 Mayıs 1330/ 14 Mayıs 1914, s.189.

_____ “Bizde Sağırılık ve Sebepleri”, **Ma’lumât-ı Nafi’a**, No:9, 10 Nisan 1330/ 23 Nisan 1914, s.138.

Edhem İbrahim Paşa (2020), **Çocuklara Hayat Bilgisi Terbiyetü’l-Etfal Risalesi**, Haz. İlknur Kirenci, Büyüyen Ay, İstanbul.

Erdoğan, İhsan (2022), “Değişim Çağında Osmanlı İstanbul’unda Oyuncaklar ve Oyun Nesneleri”, **Belleten**, C.86, No:305, Nisan, s.319-358.

- Erdoğan, Fatih (1993), “Toplumsal Tarihimizde Çocuk Edebiyatının Yeri”, **Toplumsal Tarihte Çocuk: Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, s.85-100.
- Ergin, Osman (1977), **Türk Maarif Tarihi**, C.1-2, 3-4, Eser Matbaası, İstanbul.
- Erol, Neşe- Öner, Özgür (2000), “Çocukluk Korkuları”, **Türk Psikoloji Yazıları**, C.3, Haziran, s.25.
- Faik Sabri Duran, “Mektep ve Aile Kütüphanesi: Çocukların Oyuncakları”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No: 32, 9 Teşrinievvel 1321/ 22 Ekim 1903, s.503.
- _____ “Mektep ve Aile Kütüphanesi: Çocukların Oyuncakları”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No:33, 16 Teşrinievvel 1319 / 29 Ekim 1903, s.518.
- Fatma Aliye (2021), **Refet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- _____ (2022), **Udi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____ **Şehbal**, No:8, 15 Temmuz 1325/ 28 Temmuz 1909, s.146.
- Fazlı Necip (2021), **Ah, Anne**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Fortna, Benjamin C. (2005), **Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim**, Çev. Pelin Sıral, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fortna, Benjamin C. (2013), **Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek**, Çev. Mehmet Beşikçi, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gümüşkılıç, Zehra (2016), **Bahçe Dergisinin (1880-1881) Çocuk Edebiyatı ve Eğitimine Katkısı Bakımından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, Ramazan- Görür, Halil İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Sağır, Dilsiz ve A’mâ Mektebi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.32, S.53, s.57.
- Günaydın, Betül (2017), **Türkiye’de Modernleşme ve Kadın: Şehbal Mecmuası Örneği (1909-1914)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, Hale (2001), **Hanımlara Mahsus Gazete**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2019), **Efsuncu Baba**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hacı Cemal, “Kısm-i İctimai: Saadet-i Beşeriye Kadınla Kaimdir”, **Kadınlık**, No:6, 10 Nisan 1330/ 23 Nisan 1914, s.2.
- _____ “Yatak Nasıl Olmalı?”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No:135, 3 Eylül 1314, s.6.¹
- Hakkı Behiç, “Ne Haldeyiz Neye Muhtacız?”, **Demet**, No: 5, 11 Teşrinievvel 1324, s. 79.
- Halide Salih, “Mehasin’i Okuyan Kardeşlerime”, **Mehasin**, No: 6, Şubat 1324, s.421.

- Işın, Ekrem (2019), “Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret”, Ed: Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İsmet Hakkı, “Kadınlarımız ve Maarif”, **Demet**, No:2, 25 Ağustos 1324, s.26.
- Jules Verne, “Buzullar Arasında Bir Kış”, Çev. Faik Sabri, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No:1, 6 Mart 1319, s.9-12.
- Kar, Merve (2020), **Çocuklara Rehber Mecmuası (İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karay, Refik Halit (2021), **Üç Nesil Üç Hayat**, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Kariper, Kağan (2014), **Sabah Gazetesi (5742-6471. Sayılar – İnceleme ve Seçilmiş Metinler)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaşgarlı Mahmut (1998), **Divanü Lügati’t-Türk Tercümesi**, Çev. Besim Atalay, C. II. Ankara.
- Küçük, Hüseyin (2008), **Talebe Defteri Çocuk Dergisi (İndeks, Seçme Metinler, Değerlendirme ve Sözlük)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küre, Gülbeyaz (2020), **Çocuklara Mahsus Gazete’de Çocuk Hayatı**, Libra Yayınları, İstanbul.
- Laklak**, No:4, 30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909, s.4.
- Laklak**, No:6, 13 Ağustos 1325/ 26 Ağustos 1909, s.3.
- Leman (Siroz Liva Tercümanı Halil Ulvi Efendi Kerimesi), “Mektup”, **Çocuklara Rehber**, No:43, 29 Kanunusani 1313/ 19 Ramazan 1315, s.1-2.
- M. Lokman, “Çocuklara Sıhhi Nasihatler”, **Resimli Mektep Alemi**, No:4, 1 Eylül 1329/ 4 Eylül 1913, s.23.
- Marion-Crawford (2021), Francis, **1890’larda İstanbul**, Çev: Şeniz Türkömer, 10. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mehmet Emin, “Bir Genç Kıza”, **Demet**, No: 1, 17 Eylül 1324, s.4.
- Meriç, Nevin (2000), **Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927**, 1. Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Mevad-ı Mütenevvia: Edison’un Oyuncağı”, **Tercüman-ı Hakikat**, No:3473, 25 Kanunuevvel 1305/ 6 Ocak 1890, s.5.
- Muallim Ahmet Halit, “Kızlarımızın Tahsili Meselesi”, **Talebe Defteri**, C.2, No:44, 16 Ağustos 1333/ 16 Ağustos 1917, s.705.

- ____ “Yine Mektep Meselesi”, **Talebe Defteri**, C.2, No:43, 19 Temmuz 1333/ 19 Temmuz 1917, s.689.
- ____ “El İşleri: Ağaç Dallarıyla Neler Yapılır?”, **Talebe Defteri**, C.1, No:2, 6 Haziran 1329/ 19 Haziran 1913, s.27.
- ____ “Sanati Mektebi Talebesine”, **Talebe Defteri**, C.1, No:6, 1 Ağustos 1329/ 14 Ağustos 1913, s.89.
- Muallim Naci (2022), **Ömer’in Çocukluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Muallimler Mecmuası**, C.3, No:29, s.250-255.
- Mütekaid Korgeneral G. Pasiner, “Meslek ve Vazife Aşık Bir Maarifçi”, **Akşam**, No:7241, 13 Kanunuevvel 1938, s.9.
- Nacak, Fatih (2018), **Arkadaş Adlı Çocuk Dergisi (Çeviriyazı –İnceleme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okay, Orhan (1996), “Batılılaşma: Edebiyat”, **DİA**, , C:5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.170.
- Operatör Doktor Orhan Tahsin, “Musahabe-i Tıbbiye”, **Demet**, No:1, 17 Eylül 1324, s.13.
- Ortaylı, İlber (2018), **Osmanlı Toplumunda Aile**, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Özbek, Nadir (2013), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özmkas, Utku (2018), **Biyopolitika: İktidar ve Direniş Foucault, Agamben, Hardt-Negri**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Cemil (1996), “İslahhâne”, **DİA**, C.19, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.190-191.
- Rabia, “Birinci Mesele: Terbiyet-i Hatıramızın Vucub-i İslahı”, **Terakki-i Muhadderât**, No: 5, 1869.
- Recaizade Mahmut Ekrem (2014), **Nijad Ekrem ve Tefekkür**, Haz. Hakan Sazyek- Tolga Bayındır-Esra Sazyek, Umuttepe yayınları, Kocaeli.
- Rıza Tevfik, “Talebe Defteri’ne I”, **Talebe Defteri**, C.1, No:16, 19 Kanunuevvel 1329/ 1 Şubat 1914, s. 266.
- Sakaoğlu, Necdet (2003), **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Selim Sırrı, “Çocuk Terbiyesi 2”, **Demet**, No:6, 22 Teşrinievvel 1324/ 4 Kasım 1908, s.84.
- Somel, Selçuk Akşin (2019), **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Sunata, İ. Hakkı (2018), **İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Süleyman Ahmet Ağa, Şadiye (2022), **Demet Mecmuası Tahlili Fihrist-İnceleme-Metin**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şemsettin, “Mukaddema”, **Arkadaş**, No: 1, 1876, s.1.
- Şeyda, Arzu (2003), **“Hanımlara Mahsus Gazete”, (101-200) (Tahlili Fihrist/ İnceleme/ Seçilmiş Metinler)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terbiyede Mükâfat ve Mücazat”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:7, 11 Eylül 1311/ 23 Eylül 1895, s.2.
- Terbiye-i Bedeniye Muallimi A. Seyfi, “İyi Vücutlu Milletler İyi Yaşarlar”, **Talebe Defteri**, C.1, No:17, 2 Kanunisani 1329 / 15 Ocak 1914, s. 284.
- Terbiye-i Bedeniye Muallimi A. Seyfi, “Terbiye-i Bedeniye: Jimnastik Umumidir”, **Talebe Defteri**, C.1, No:19, 30 Kanunisani 1329 / 12 Şubat 1914, s.314.
- Tunç Yaşar, Fatma (2019), “Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları”, **Türkiyat Mecmuası**, 29/2, s.591-620.
- _____ “Âdâb-ı Muâşeret”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adab-i-muaseret> (25.12.2023).
- _____ “İstanbul’da Âdâb-ı Muâşeret”, <https://istanbultarihi.ist/127-istanbulda-adab-i-muaseret> (16.12.2023).
- Yahya Kemal (2020), **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yalman, Ahmet Emin (2020), **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yoran, Emine (2019), **“Arkadaş”, “Çocuklara Arkadaş”, “Çocuklara Talim” Dergileri (Metin-İnceleme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ziya Gökalp (1965), **Limli ve Malta Mektupları**, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- “A’mâlar İçin Yazı Makinesi”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.7, No:340, 10 Teşrinievvel 1318, s.7.
- “A’malar Mektebi”, **Neval-i Afîyet**, C. IV, İstanbul 1322/1906, s.16.
- “Âdâb-ı İslamiye”, **Çocuklara Talim**, Sene1, No:8, 15 Mart 1304/ 27 Mart 1888, s. 59.
- “Âdâb-ı İslamiye”, **Çocuklara Talim**, Sene1, No:8, 15 Mart 1304/ 27 Mart 1888, s. 59.

- “Adab-ı Muaşeret Dersleri”, **Çocuk Duygusu**, No:28, 12 Kanunuevvel 1329/ 25 Aralık 1913, s.2.
- “Ahlaki”, **Çocuklara Rehber**, No:40, 6 Kanunusani 1315/ 18 Ocak 1900, s.4; Merve Kar, **Çocuklara Rehber Mecmuası (İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.
- “Aliye Hanım Çalışkandır”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No:45, 15 Kanunusani 1319/ 28 Ocak 1904, s.706.
- “Çocuklar Ne Kadar Uyumalı”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.7, No:322, 30 Mayıs 1318, s.4.
- “Çocuklar Ne Yemeli?”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.1, No:4, s.7.
- “Çocuklara Mahsus Hıfzıssıhha”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No:10, 18 Mayıs 1319, s.159.
- “Çocuklara Tayin-i Ceza Meselesi”, **Resimli İstanbul**, No: 4, 29 Haziran 1325/ 12 Temmuz 1909, s. 61-63.
- “Çocuklarda Eğlence – Oyun”, **Sabah**, No:6112, 29 Eylül 1322/ 12 Ekim 1906, s.3; Kağan Kariper, **Sabah Gazetesi (5742-6471. Sayılar-İnceleme ve Seçilmiş Metinler)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2014.
- “Çocuklarda Gece Korkusu”, **Talebe Defteri**, C.2 No:39, s.640.
- “Çocukluk 1”, **Arkadaş**, No:9, 22 Teşrinisani 1292/ 4 Aralık 1876.
- “Çocukluk 2”, **Arkadaş**, No:11, 2 Zilhicce 1293, s.2.
- “Çocukluk”, **Arkadaş**, No:3, 11 Teşrinievvel 1292, s. 1
- “Defterin Büyük Bir Teşebbüsü”, **Talebe Defteri**, C.2, No:46, s.737.
- “Demet”, **Demet**, No:6, 22 Teşrinievvel 1324, s.87.
- “Etfale Mahsus Kitaplar”, **Sabah**, No: 6258, 7 Mart 1907, s.3.
- “Hazan Yaprakları”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No: 106, 10 Şubat 1898, s.8.
- “Hıçkırığı Kesmek”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.1, No:3, 30 Mayıs 1312/ 29 Zilhicce 1313, s.8.
- “İlan”, **Arkadaş**, No:10, 24 Zilkade 1293/ 29 Teşrinisani 1292.
- “İslam ve Fünûn”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No: 116, s.8.
- “İtaat”, **Çocuklara Talim**, No:3, 1 Kanunusani 1303/13 Ocak 1888,, s.18-19.
- “İtaat”, **Çocuklara Talim**, No:3, 29 Rebiülahir 1305/ 1 Kanunusani 1303, s.18-19.
- “Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 1”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No: 20, 19 Cemaziyevvel 1313/ 26 Teşrinievvel 1311, s.1.

- “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 2”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:21, 23 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Teşrinievvel 1311, s.2; Hale Gürbüz, **Hanımlara Mahsus Gazete**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001.
- “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 3”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:22, 22 Cemaziyelevvel 1313/ 2 Teşrinisani 1311, s.2.
- “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 4”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:23, 1 Cemaziyelahir 1313/ 6 Teşrinisani 1311, s.2.
- “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 4”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, s.2.
- “Kızların Zamanı Tahsili”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No: 4, 31 Ağustos 1311/ 12 Eylül 1895.
- “Kitabe-i Gam”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No:120, 2 Haziran 1898, s.7.
- “Körler Mektebi”, **Çocuklara Rehber**, No:1, 6 Nisan 1316, s.3.
- “Mektep Oyunları”, **Çocuklara Rehber**, No:24, 18 Eylül 1313/ 30 Eylül 1897, s.7.
- “Memleketimizin Batası Âdetlerinden”, **Arkadaş**, No:4, 18 Teşrinievvel 1292/ 30 Ekim 1876.
- “Meşhur Amalar”, **Resimli Mektep Alemi**, No:4, 1 Eylül 1329/ 14 Eylül 1913, s.24.
- “Muharrerat: İmzasız Bir Mektup”, **Demet**, No:2, 23 Eylül 1324, s.24.
- “Muharrerat: İmzasız Bir Mektup”, **Demet**, No:2, 23 Eylül 1324, s.23-24.
- “Muharrerat: İmzasız İkinci Mektup”, **Demet**, No:6, 22 Teşrinievvel 1324, s.87.
- “Muhasabe: Ahlak-ı Umumiyye ve Kitaplar”, **Arkadaş**, No:10, 24 Zilkade 1293/ 29 Teşrinisani 1292, s.290.
- “Muktebes”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No: 108, 3 Mart 1898, s.7.
- “Mülahazat”, **Çocuklara Arkadaş**, C.1, No:4, 16 Cemaziyelahir 1298, s.64; Emine Yoran, “Arkadaş”, “Çocuklara Arkadaş”, “Çocuklara Talim” Dergileri (Metin- İnceleme), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019, s.301.
- “Müntabahat-ı Hüseyin Remzi: Hayat- Memat; Aşk- İzdivaç”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No:109, 10 Mart 1898, s.7-8.
- “Mütenevvia: Çocuklar İçin Uykusu”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.7, No:352, 16 Kanunusani 1318/ 29 Şevval 1320, s.5.
- “Oyuncak Sinematograf”, **Talebe Defteri**, C.1, No:26, 8 Mayıs 1330/ 21 Mayıs 1914, s.429.
- “Sıhhatten”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:110, s.7.
- “Tahsil ve Mütalaa İle Vakit Geçirmek”, **Arkadaş**, No:8, 10 Zilkade 1293/ 15 Teşrinisani 1292, s.1.
- ¹“Tahsil ve Mütalaa ile Vakit Geçirmek”, **Arkadaş**, No:8, 15 Teşrinisani 1292/ 27 Kasım 1876.

“Tebrik ve İhtarıhavi Selanik Rüştîye Hocası Faziletli Süleyman Efendi’den Alınan Mektuptur”,
Arkadaş, No:7, 3 Zilkade 1213/ 8 Teşrin-i sani 1292, s.2.

“Teessüf”, **Bahçe**, No:16, 23 Kanunusani 1296/ 4 Rebiülevvel 1298, s.123-124.

“Terbiye-i Bedeniyye Mukaddime”, **Arkadaş**, C.1, No:1, 6 Muharrem 1328/ 5 Kanunusani 1325,
s.11.

“Terbiye-i Bedeniyye”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.8, No:42, 20 Kanunuevvel 1319, s.672.

“Terzi Kuşu”, **Çocuklara Talim**, 29 Rebiülahir 1305/ 1 Kanunusani 1303, s.19.

“Tuhaf Bir Hikayecik”, **Çocuklara Talim**, No:3, 29 Rebiülahir 1305/ 1 Kanunusani 1303, s.22.

“Tuhfetül İslam ve Manzum İlmihal”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No:122, 16 Haziran 1898,
s.7.

“Vesiletün Necat”, **Çocuklara Mahsus Gazete**, C.3, No:116, 28 Nisan 1898,s.8.

EKLER

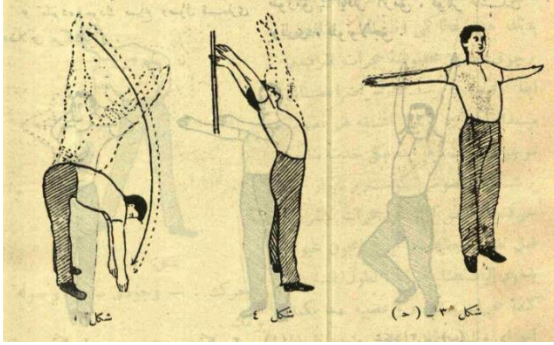
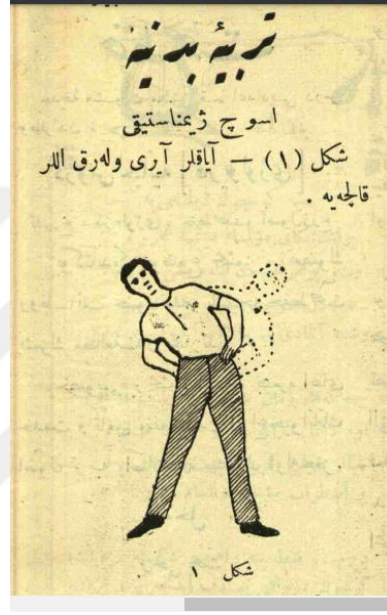
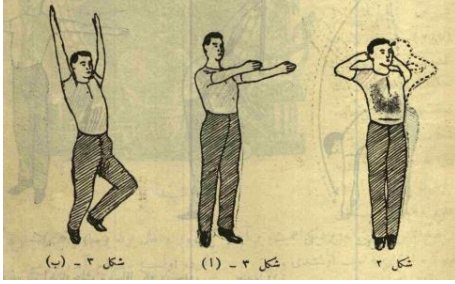
Ek 1: Talebe Defteri, C.1, No:6, 1 Ağustos 1329/ 14 Ağustos 1913, s.88.

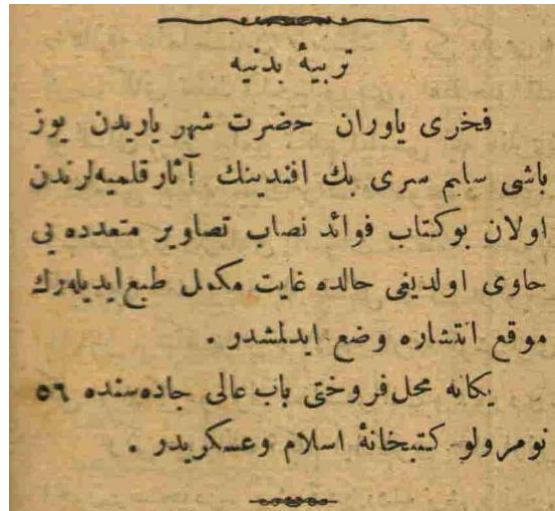
Ek 2: “Aliye Hanım Çalışkandır”, Çocuklara Mahsus Gazete, C.8, No:45, s.706.

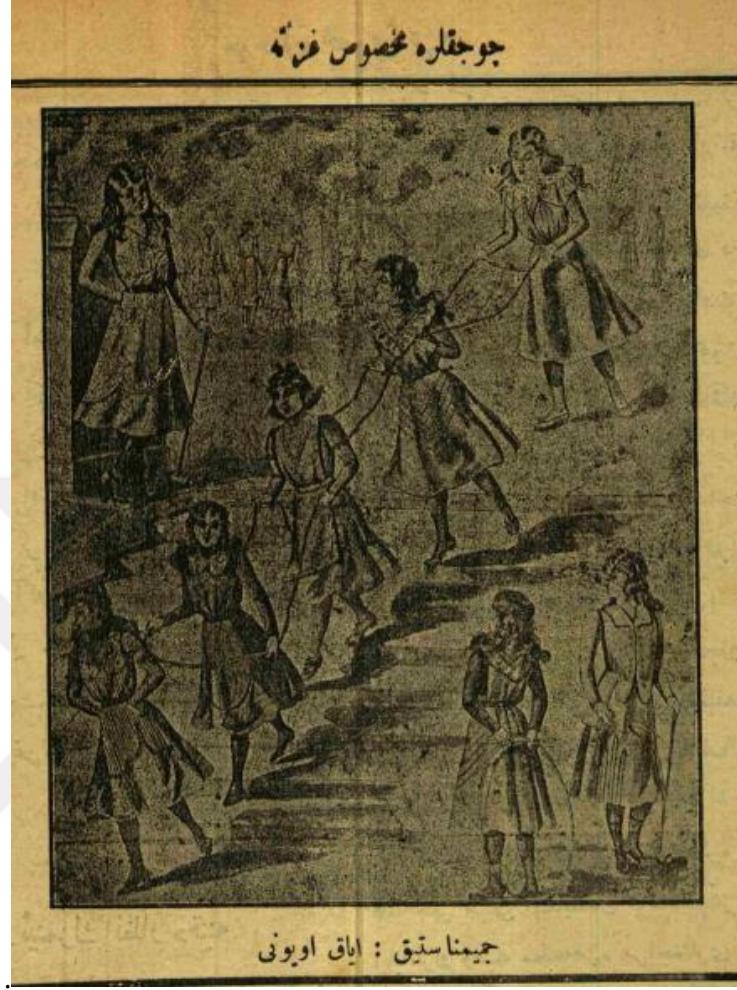
Ek 3: “İsveç Jimnastiği”, Arkadaş, No: 4, 20 Şubat 1325/ 5 Mart 1325, s.106-107-108.

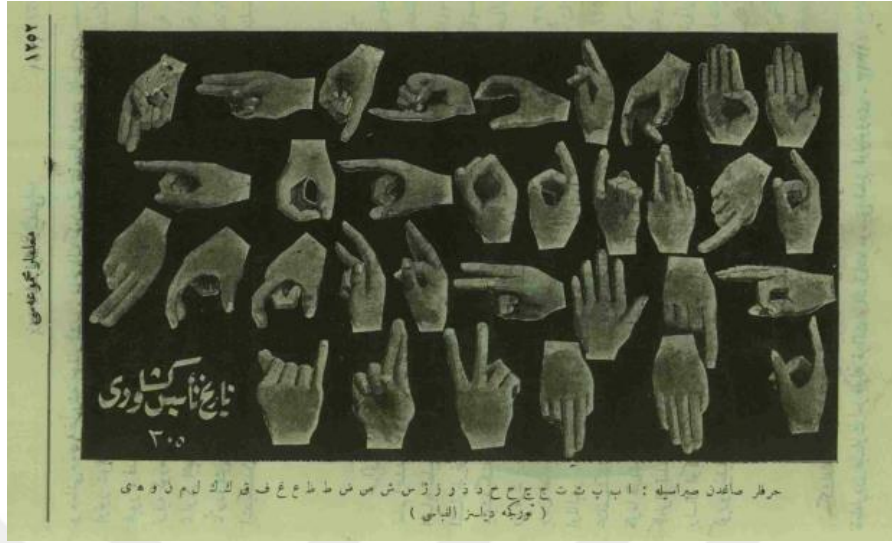
Ek 4: Terbiye-i Bedeniye”, Çocuklara Mahsus Gazete, C.8, No:42, 25 Kanunuevvel 1319/ 7 Ocak 1904, s.672.

El 5: Çocuklara Mahsus Gazete, C.4, No:193, 28 Teşrinievvel 1310/ 9 Kasım 1894, s.5.

Ek 6: Muallimler Mecmuası, C.3, No:29, s.250-255.

Ek 7: “Amalar Mektebi”, Nevsal-i Afiyet, C. 4, 30 Kanunisani 1321/ 30 Kasım 1905, s.17.

Ek 8: “Amalar Mektebi”, Nevsal-i Afiyet, C. 4, 30 Kanunisani 1321/ 30 Kasım 1905, s.19.

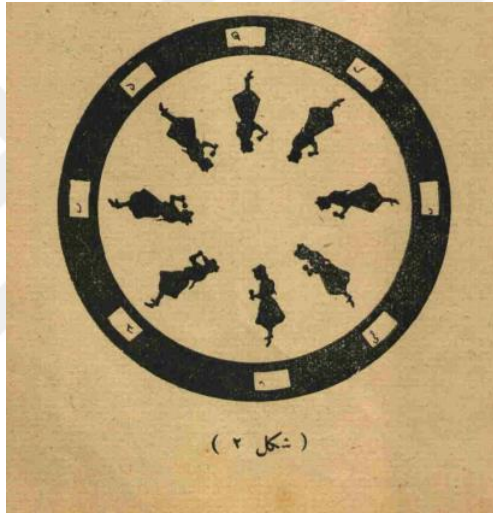
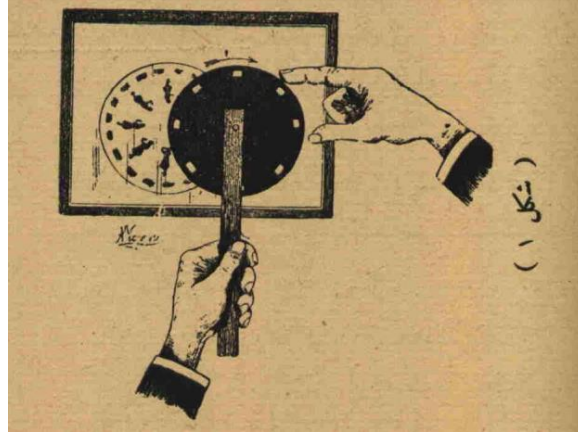
Ek 9: “Amalar Mektebi”, Nevsal-i Afiyet, C. 4, 30 Kanunisani 1321/ 30 Kasım 1905, s.20.

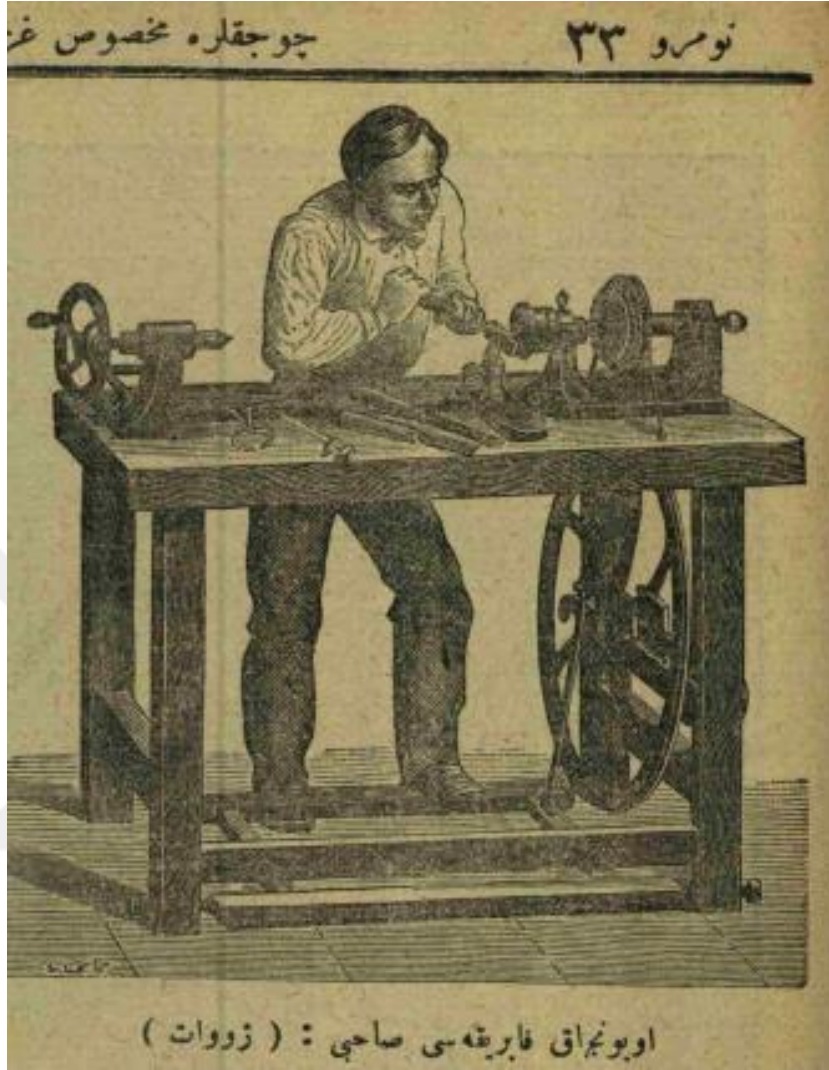
Ek 10: Mektep Müzesi, No:15, s.318.

Ek 11: “Oyuncak Sinematograf”, Talebe Defteri, No:26, s.429.

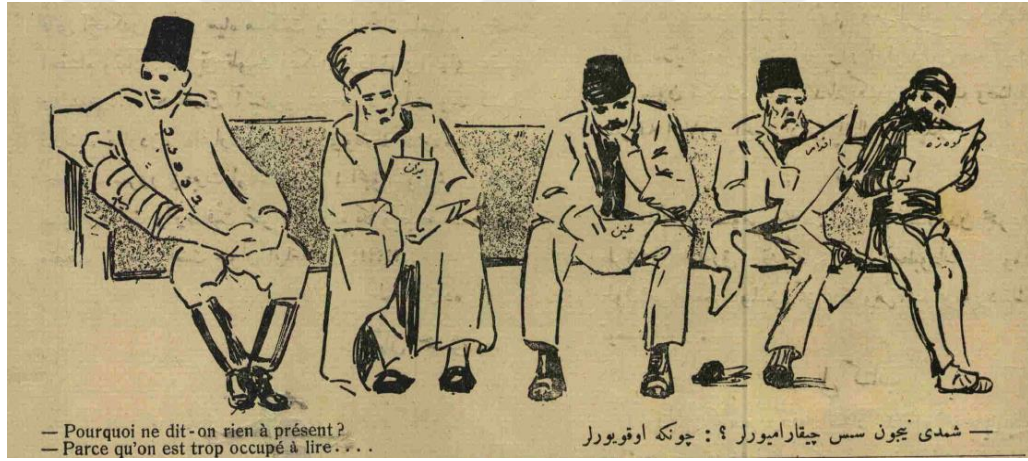
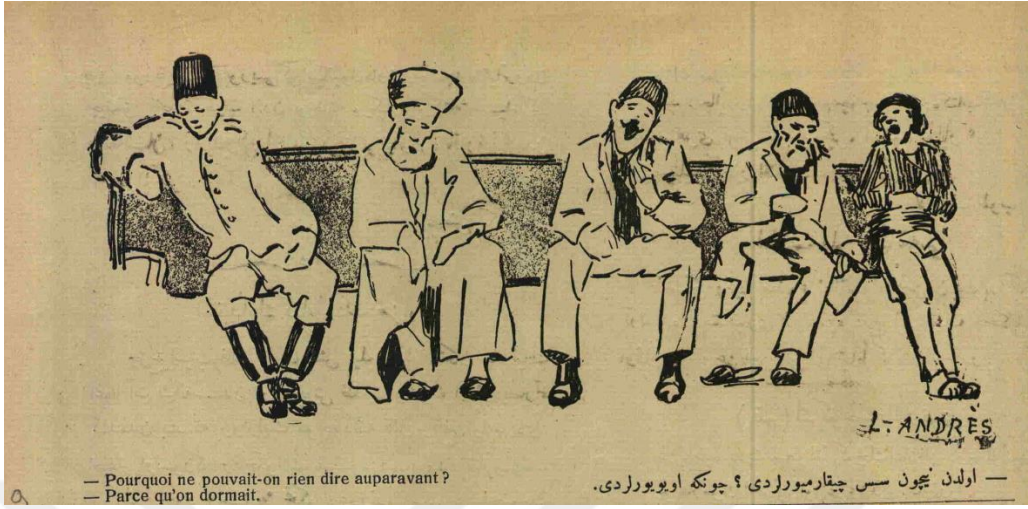
Ek 12: Çocuklara Mahsus Gazete, C.8, No:33, 16 Teşrinievvel 1319 / 29 Ekim 1903, s.518.

Ek 13: “Buzullar Arasında Bir Kış”, Çocuklara Mahsus Gazete, C.8, No:1, 20 Zilhicce 1320/ 20 Mart 1903, s.10-12.

Ek 14: Kalem, No:6, 25 Eylül 1323/ 8 Ekim 1907.

Ek 15: Kalem, C.3, No:63, s.94.

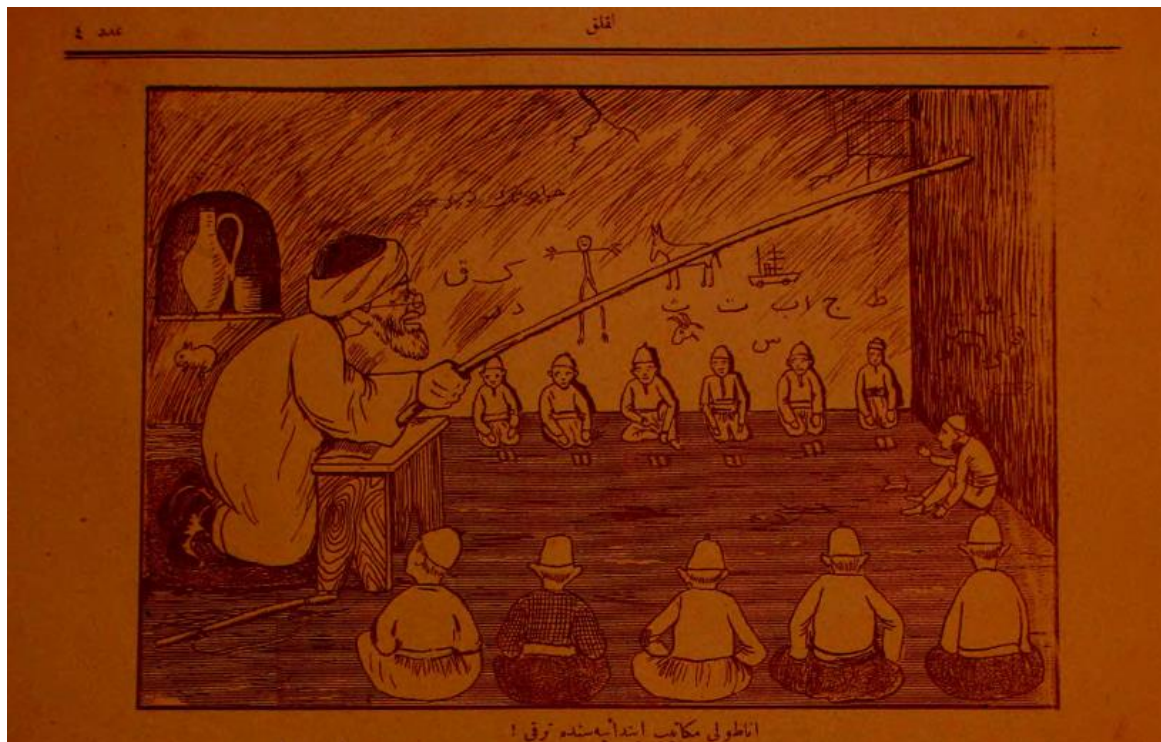
Ek 16: Çocuklara Mahsus Gazete, C.6, No: 266, 19 Nisan 1317/ 2 Mayıs 1901, s.4.

Ek 17: Laklak, No:6, 13 Ağustos 1325/ 26 Ağustos 1909, s.3.

Ek 18: Laklak, No:4, 30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909, s.4.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini A. Fazıl Ağanoğlu İlkokulu'nda, lise eğitimini 17 Şubat Akçaabat Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2019 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi- Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

Altıntaş, bekar olup İngilizce bilmektedir

